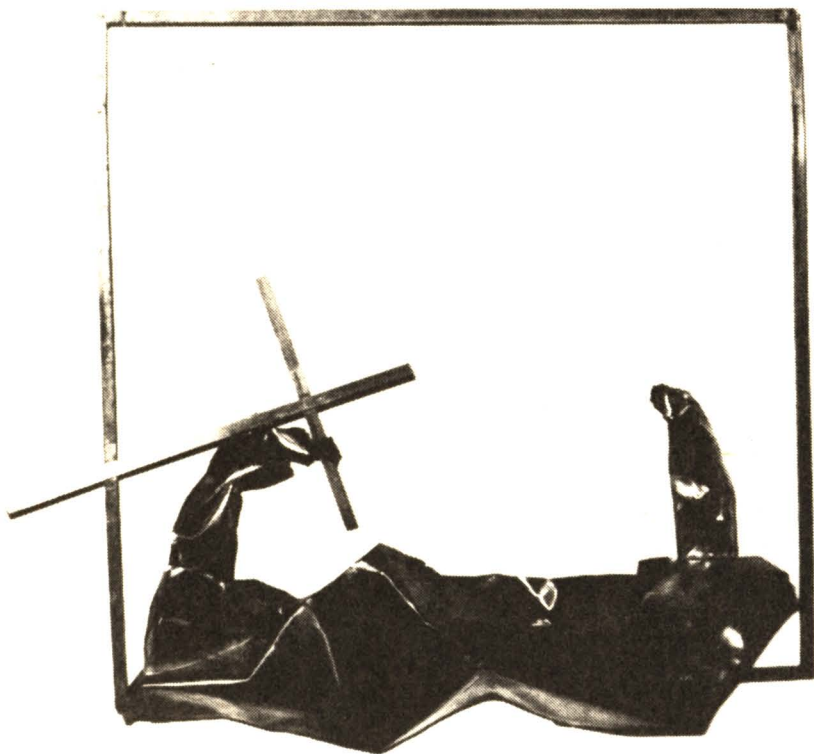

vigilia

1990
1

Egyházi krónika 1988—1989

Joseph Ratzinger: A hit mai akadályai

Három nuncius Kelet-Európában (1939—1945)

Találkozásaink a Szentírással

Rónay László, Jókai Anna, Beney Zsuzsa,
Sipos Lajos írásai

Sík Sándor emlékezete

Németh G. Béla, Vásárhelyi Miklós,
Békés Gellért írásai

Poszler György Márton Áronról

Kerekasztal-beszélgetés

Hitből fakadó küldetésünkről

Egyházi krónika 1988—1989	1
JOSEPH RATZINGER: A hit mai akadályai (<i>Török József fordítása</i>)	10
ANTHONY RHODES: Három nuncius Kelet-Európában (1939—1945) (<i>Bendes Rita fordítása</i>)	16
<i>Találkozásaink a Szentírással</i>	
RÓNAY LÁSZLÓ: Az örömhír	22
JÓKAI ANNA: Belátás és átvagyakozás	24
BENEY ZSUZSA: Akédah	26
SIPOS LAJOS: Igen Atyám!	29
RÁBA GYÖRGY: Ámen előtt (<i>vers</i>)	30
KEMÉNY ISTVÁN: A te napod (<i>vers</i>)	28
BÖGÖZI-KÁDÁR JÁNOS: Bennem él; Sok... (<i>versek</i>)	15, 21
LÁBASS ENDRE: Kristálypoharak (<i>elbeszélés</i>)	31
<i>Sík Sándor emlékezete</i>	
NÉMETH G. BÉLA: Egy használható esztétika	34
VÁSÁRHELYI MIKLÓS: „Nehéz terem: a Vigília”	39
BÉKÉS GELLÉRT: Emlékeim Sík Sándorról	42
PUSZTASZERI LÁSZLÓ: Egy konzervatív jogvédő (<i>Portrévázlat Scitovszky Jánosról</i>)	44
POSZLER GYÖRGY: Hagyomány és korszerűség — Márton Áron törvényei (<i>II. rész</i>)	51
A VIGILIA KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉSE	
Hitből fakadó küldetésünkről (<i>András Imre, Blanckenstein Miklós, Kamarás István, Tomka Miklós, Lukács László</i>)	56
MAI MEDITÁCIÓK	
BORBÉLY SZILÁRD: Az álló órák természetéről	61
ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ	
A nemzeti és vallásos megújulás évtizede Cseh- és Morvaországban	65
DOKUMENTUM	
Emlékezés Barankovics Istvánra (<i>Desseuffy Gyula</i>)	67
NAPLÓ	
Stadler Frieda (1888—1969)	70
Filozófia: Ananda Coomaraswamy: Hinduizmus és buddhizmus (<i>Szűcs Tamás</i>)	71
Irodalom: Ottlik Géza: Valencia-rejtély (<i>Rónay László</i>)	71
Nemes Nagy Ágnes: Szőke bikkfák (<i>verselemzések</i>) (<i>Kalász Márton</i>)	72
Egyházművészet: Szöllősy Enikő keresztútja a kálmánházi templomban (<i>Lukács László</i>)	74
Színház: Sarkadi Imre: Elveszett paradicsom, Eörsi István: Tragédia magyar nyelven Szophoklész Anti-gonéjából (<i>Erdei János</i>)	76
Zene: A szomorúságtól a halálig: Német requiem <i>Fáy Miklós</i>)	77
Film: Jézus Krisztus utolsó megkísértése (<i>Tuba Iván</i>)	78
A hónap krónikája (<i>Rónay László</i>)	79
A borítón részletek Szöllősy Enikő Keresztútjából	

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA

Szerkesztő: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készítő: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 90/90 900 Index szám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkzámla száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkzámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes szám ára 40,— Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Egyházi krónika 1988—1989

1988

- január 8.** II. János Pál pápa püspökké nevezte ki Huzsvár Lászlót (Jugoszlávia, Nagybecskerek)
- január 9.** A Vatikáni Rádió közzétette az egyház központi statisztikai hivatalának adatait: a katolikusok száma világviszonylatban növekedett, Európában csökkent.
- január 20.** A Kossuth adó műsorában Rapcsányi László szerkesztésében új, félórás információs sorozat indult: Vallások Világhíradója címmel.
- február 2.** Miklós Imre, az ÁEH elnöke Bécsben sajtótájékoztatót tartott az állam és az egyházak kapcsolatáról. Elmondta: a II. világháborúig fennállott valamennyi szerzetesrend működésének engedélyezéséről nincs szó. Nem merült fel annak szükségessége, hogy a magyar kormány rendes diplomáciai kapcsolatot létesítsen a Vatikánnal. Újságírók felvetették Mindszenty bíboros rehabilitációjának kérdését. Az államtitkár kijelentette: erről nincs szó, Mindszenty bíboros politikai tevékenységének megítélésében nincs változás.
- február 29.—március 2.** között Egyháztörténeti konferenciát tartottak a budapesti ELTE-n Pázmány Péter emlékezetére. A tanácskozást Paskai László bíboros és Fülöp József rektor nyitotta meg.
- március 14.** Grósz Károly, a Minisztertanács elnöke a magyarországi egyházak vezetőivel találkozott. Elsőként dr. Paskai László prímás, érsek szólt fel. Szót kért dr. Szendi József püspök is. Olyan új megegyezést sürgetett az állam és az egyház között, amely méltó egy demokratikus jogállamhoz. Kérte az 1950-ben megszüntetett szerzetesrendek rehabilitálását és a hitoktatás szabadságát, valamint azt, hogy szabadon foglalkozhassék az egyház az ifjúsággal, s alakíthasson vallásos egyesületeket.
- március 28.** Az MKPK és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa által kinevezett két munkabizottság kialakította a Miatyánk és az Apostoli Hitvallás egységes szövegtervezetét.
- március 30.** Elhunyt Timkó Imre hajdúdorogi görög szertartású megyéspüspök.
- április 3—9.** között, húsvét hetében Puchbergben tartották a magyar Pax Romana 30. kongresszusát, több magyarországi előadóval. A tanácskozás témája: az ifjúság jövője — a jövő ifjúsága.
- április 11.** Az eisenstadti egyházmegyei bíróság befejezte Batthyány Strattmann László hősiek erényeire vonatkozó tanúkihallgatásokat. A teljes peranyagot Rómába terjesztik fel a Szenttéavatási Kongregációhoz.
- április 12.** A magyar ciszterciek dallasi apátságának új apátja Farkasfalvy Dénes lett.
- április 19.** Megkezdődött a Szent Jobb ereklye jubileumi országjárása. Az első ünnepséget Esztergomban tartották. A Szent Jobb jelenlétében minden püspökség ünnepséget rendezett a nyár folyamán.
- április 22.** Bányász Rezső tájékoztatása szerint a katonai szolgálat megtagadása miatt börtönbüntetésüket töltők közül 146-an a Jehova tanúi nevű szekta tagjai, hatan katolikusok.
- május 2.** Az Országos Béketanács elnöksége az egyházak békemunkájával foglalkozott. Hangoztatták, hogy minél több fiatal papot kell megnyerni a mozgalomnak.
- május 16.** Gyulay Endre szeged-csanádi püspök a Magyar Nemzetben közölt olvasólevelében *Ne bántsá a magyart* címmel az abortusz ellen írt.
- május 17.** A kijevei Rusz megkeresztelkedésének 1000. évfordulóján a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa rendezésében ünnepi megemlékezést tartottak a Ráday Kollégiumban. A jubileum kapcsán nyilatkozatot is adtak ki.

- május 29.** II. János Pál pápa ünnepélyes szentmisében jelentette be, hogy 25 új bíborost kreál, köztük Paskai László esztergomi érsek, prímást is.
- június 21–22.** A Magyar Tudományos Akadémia a jubileum alkalmából tudományos ülésszakot rendezett Szent István és kora címmel. Glatz Ferenc zárszavában szorgalmazta az egyházi történetírás újjáteremtésének szükségességét.
- június 24.** II. János Pál pápa ausztriai látogatása során Burgenlandot is fölkereste. Darázfalván (Traisdorf) több tízezer magyar hívő vett részt a pápai szentmisén.
- június 28.** II. János Pál pápa bíborossá kreálta Paskai László esztergomi érseket.
- július 9.** A Népszabadság kerekasztal-beszélgetést közölt Miklós Imre államtitkárral *Növekszik-e a vallás befolyása Magyarországon?* címmel. Az államtitkár a magyar egyházpolitikában nem tart szükségesnek reformot, mivel „az egyházpolitikában az előző harminc évben jó döntések, párhatározatok, kormánydöntések születtek”. Bejelenti, hogy 1990-re elkészül a lelkiismereti szabadságra és a vallás szabad gyakorlására vonatkozó törvény, és folynak a tárgyalások az alternatív katonai szolgálat bevezetéséről. „A marxisták vallásról alkotott nézetei is változtak.” „A vallást és a vallásos embereket már nem tekintjük eleve politikai ellenségnek.”
- július 13.** Gyulay Endre szeged-csanádi megyéspüspök *Megértően és türelmesen* címmel cikket közölt a Magyar Hírlapban. Szent Sebestyén módjára a mi egyházunkat is halálra ítélték az elmúlt évtizedekben — írja a püspök —, de túlélte ezt a korszakot, s most újra a társadalom szolgálatára jelentkezik. Hatékony működéséhez azonban garanciákra van szüksége.
- július 17.** Miklós Imre államtitkár Esztergomban részt vett Paskai László első bíborosi miséjén, és köszönti őt a püspöki kar jelenlétében az ezt követő fogadáson. Megjegyi, hogy egyes vezető egyházi személyiségek, köztük püspökök is olyan kívánságokkal állnak elő, olyan kérdéseket tesznek fel, amelyeket nem szabad föltenni, mert ezzel rontják a jó viszonyt az egyház és az állam között. (A figyelmeztetés nyilvánvalóan Szendi József 1988-as parlamenti beszédére és Gyulay Endre július 13-i cikkére vonatkozik. A szerk.)
- augusztus 19.** Cserháti József pécsi püspök, az MKPK titkára sajtókonferencián bejelentette, hogy az egyház hatékonyabbá kívánja tenni szociális tevékenységét. A jezsuiták és a ciszterciek tanulmányi házat nyithattak, a hitoktatásban csökkenteni fogják a megszorító intézkedéseket — mindez annak jele, hogy az egyház tevékenységét gátló tényezők folyamatosan csökkennek.
- augusztus 20.** A Bazilika előtti téren mintegy 100 000 ember jelenlétében tartották az ünnepi szentmisét Szent István tiszteletére, a jubileumi év fénypontjaként. A mise keretében jelentette be Paskai László bíboros prímás, Colassuonno c. érsek, s a számos külföldi vendég jelenlétében, hogy II. János Pál pápát a magyar kormánnyal együtt meghívta Magyarországra. II. János Pál pápa Szent István halálának 950. évfordulója alkalmából levélben fordult a magyar katolikusokhoz.
- augusztus 28.** Dankó László kalocsai érsek elnöklete alatt megalakult a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége (METEM). Elnöke Gábor Asztrik O. Praem., titkára Horváth Tibor SJ (Toronto). Céljuk az egyháztörténeti kutatások koordinálása és támogatása.
- szeptember 1-éig** 5000 erdélyi menekült részesült katolikus egyházi segélyben, összesen mintegy 6 millió forint értékben, Gyulay Endre szeged-csanádi püspök, a menekültek gondozásával megbízott püspök-referens közlése szerint.
- szeptember 14.** Paskai László bíboros levelet intézett Lord Henry Plumbhoz, az Európa Parlament elnökéhez, közbenjárását kérve a romániai falurombolások megakadályozásában.

szeptember 24. Paskai László bíboros az érsekség őszi körlevelében bejelentette, hogy egyházmegyei zsinatot hív össze, később meghatározandó időben.

szeptember 30. Mintegy harminc pap kezdeményezésére már két éve létrejött a Magyar Papi Egység. Több főpásztor már korábban üdvözölte a papok testvéri közösségeinek szerveződését, a papi egység előmozdítását, s hivatalosan is állást foglalt az Unio Cleri megalakulása, megalapítása, illetve újjászervezése mellett az őszi konferencián. Az Unio Cleri Apostolica világszövetségén a hazai mozgalom, a Magyar Papi Egység nevében Lukács László hivatalosan is bejelentette az Unio Clerihez való csatlakozásunkat.

október 2. Gyulay Endre, az ifjúsági pasztorációval megbízott püspök-referens vezetésével az ifjúsági pasztoráció segítésére ifjúsági vezetőképző tanfolyamot indítottak. A három évre tervezett kurzus résztvevőinek évente négy hétvégén tartanak foglalkozást az ország négy pontján, nyáron pedig egyhetes vezetőképző tábor. A tanfolyamon az év során 220-an vettek részt.

október 5. Magyar nemzeti zarándoklatot tartottak Rómában a Szent István év alkalmából, több ezer hazai és sok száz külföldi magyar részvételével. Negyven éve először ünnepeltek együtt a hazai és az emigrációban élő hívek.

október 12. A Magyar Nemzetben Keleti György ezredes, a HM sajtóosztályának vezetője nyilatkozott arról, „miként gyakorolják vallásukat a sorkatonai szolgálatot teljesítők”. „A hadseregen belül a materialista nézeteket terjesztjük”, mondta, a kispapok civil ruhában részt vehetnek az istentiszteleten.

október 12. Megalakult a Magyar Cserkész Szövetség. Hónapokig elhúzódó viták indultak, vajon eredeti célkitűzései szerint vallásos jellegű szövetség legyen-e, vagy pedig csupán humanitárius eszmékre támaszkodjék. Az utóbbi nézet képviselői végül önálló egyesületet hoztak létre Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége elnevezéssel, a Hazafias Népfront irányítása alatt.

október 11–17. Miklós Imre államtitkár a Vatikánban tárgyal, új segédpüspökök kinevezéséről, a vallásszabadságról, a kisebbségekről, a pápalátogatásról.

október 20. Az országban az év során összesen 37 papot szenteltek.

november 8. A szeged-csanádi egyházmegyei körlevelek IV. száma közölte Grósz Károly miniszterelnök július 11-én kelt válaszát az egyházak vezetőinek március 14-i tanácskozásán fölvetett kérdéseire. Paskai Lászlónak: Egyetértünk azzal, hogy „az állam és az egyház kapcsolatát meghatározó szabályozó rendszert át kell gondolni, és a korlátozás helyett a szabályozás erősítése a célravezető.” Gyulay Endrének: „Hazánkban az állampolgárok egyenlő jogokat élveznek, a vallásuk miatti hátrányos megkülönböztetést a törvény szigorúan bünteti. A Magyar Néphadsereg új szolgálati szabályzata értelmében a sorkatonai szolgálatot teljesítők — eltávozás idején — polgári öltözetben vallásos összejöveteleken részt vehetnek. Az egyház-kormányzói köriratok sokszorosításához a jövőben nem kell állami engedély.” Szendi Józsefnek: „Az 1951-ben feloszlott szerzetesrendek rehabilitálása, illetve működésük újraengedélyezése a közeljövőben megoldásra váró kérdések között nem szerepel... Országosan és nemzetközileg is közismert tény, hogy az egyházak hazánkban évtizedek óta törvényes keretek között a templomon kívül is szabadon működhetnek. A további intézkedések közül: A plébánia épületében történő templomi hitoktatás végzéséhez ezután csupán az illetékes megyéspüspök engedélye szükséges. Lehetővé tesszük a katolikus egyház keretén belül egy tanulmányi ház létrehozását, ahol a volt ciszterci rendtagok segíthetik a katolikus papok képzését.”

november 15. A Magyar Hírlap beszélgetést közölt Magyar Ferencsel, az Új Ember felelős szerkesztőjével. „Az 1950-ben megkötött egyezmény óta a magyar katoliciz-

mus kompromisszumok és kis lépések révén kereste ... a túlélés lehetőségét. Sokan úgy vélik, megalkudtunk, és ezért bírálják az egyházi vezetést. A kritika sok tekintetben jogos, de a kompromisszumok többsége történelmi szükségszerűségnek bizonyult.”

november 15. Az MKPK és az Ökumenikus Tanács Közös Bizottsága ülést tartott. Szorgalmazták a Miatyánk és a Hiszekegy közös, ökumenikus fordításának bevezetését.

november 24. A Jurta Színház Mindszenty-estet rendezett, műsorukat többször megismételték.

november 25. K. Harcsev, a szovjet vallásügyi tanács elnöke Londonban kijelentette, hogy „a Szovjetunió nem ateista állam”. „Amikor történelmünk során az egyház ellen harcoltunk és templomokat zártunk be, valamint más adminisztratív intézkedéseket fogantatosítottunk az egyházak ellen, akkor ez éppúgy a marxizmus meghamisítása volt, mint a sztálini személyi kultusz.”

december 3. Megalakult a Márton Áron Társaság, azzal a céllal, hogy katolikus szellemben vegyen részt a közéletben.

december Megalakult a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Boeselager Csilla vezetésével. Eddig 6,5 millió német márka értékű orvosi műszert osztottak szét a kórházak között.

december 9. Második alkalommal találkozott a római katolikus egyház és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa küldöttsége.

december 9. Cserháti József pécsi püspök a Magyar Nemzetben írt cikkében kijelentette, hogy „nem lehet az életet ott folytatni, ahol tegnap, azaz negyven esztendővel ezelőtt abbahagytuk. Reformot semmiképpen sem lehet úgy elképzelni, hogy mindent vissza kívánunk állítani, a régi birtoklásokat, az intézményeket, a szokásjogokat ... Nem szorulunk többé a templom falai mögé, egyszerre megnyílt előttünk a társadalom egésze”.

december 17. A Képes 7 magazinban Miklós Imrével beszélgettek. A beszélgetés az elmúlt időben gyakran ismételt ténymegállapításból indult ki, hogy az utóbbi években megnövekedett a vallások iránti érdeklődés. Miklós Imre leszögezte: „A magyar egyházpolitikában nem indokolt új korszak nyitányáról beszélni, de számos jelentős változásra megérett a helyzet. Továbbfejlesztésről van szó ... Egyházpolitikánk alapelve nem igényel változtatást ... Megújításra szorulnak viszont közös társadalmi céljaink megvalósításának formái ... Minden szinten és következetesen fel kell hagyni a kicsinyes gyámkodás még meglévő maradványaival.” A szerzetesrendeket illetően az államtitkár szerint „nem megalapozott a régi struktúrák visszaállítását szorgalmazni.” Az egyesületi törvény alapján majd kibontakozó ifjúsági szerveződések szervezeti részek lesznek az egyházi indíttatású ifjúsági egyesületek, szervezetek. Kijelentése szerint a készülő új vallásügyi törvénynek „nem a korlátozás, hanem a szabályozás a feladata”.

december 21. A magyar parlament nyilatkozatában üdvözölte II. János Pál pápának újévi békenyilatkozatát a nemzeti kisebbségek jogainak védelmében.

december 22. Megalakult a Szamaritánus, szenvedélybetegeket mentő egyesület, alkohol-, drog-fogyasztók megmentésére, utógondozására. A szervezet az egyházhoz tartozik, de világi jellegű, s felügyeletét a Szociális és Egészségügyi Minisztérium látja el.

december 23. Az esztergomi kórházban Paskai László szentmisét mutatott be. Karácsony alkalmából az ország több kórházában mondtak szentmisét, negyven év óta először. A kórházakban ezután egyre több tényleges lehetőség nyílik istentiszteletek végzésére.

- december 30.** II. János Pál Dr. Dékány Vilmost és Dr. Várszegi Asztrikot esztergomi segédpüspökké, Dr. Takács Nándort székesfehérvári, Mayer Mihályt pécsi, Ács Istvánt egri segédpüspökké nevezte ki.
- december 30. — január 4.** között Párizsban rendezte meg a taizéi ökumenikus közösség az európai fiatalok találkozóját. Ezen minden korábbinál több, 1500 magyar fiatal vett részt.

1989

- január 14.** A Magyar Nemzet közölte a művelődési miniszter és a katolikus gimnáziumokat fenntartó szervezetek előjáróinak levélváltását. A szerzetes előjárók méltányossági megfontolásokra hivatkozva kérték az egyházi iskolák megfelelő állami támogatását. A miniszter a kérést nem tartotta teljesíthetőnek.
- január 16.** A katolikus, református, evangélikus és unitárius egyház felhívással fordult Európa keresztényeihez a romániai nemzetiségek ügyében.
- január 21.** A Magyar Nemzet Balogh Margit cikkét közölte az egyesületek 1946 nyarán történt felszámolásáról. Az Új Ember korabeli híradása összesen 1513 katolikus egyesület azonnali megszüntetéséről tudósít.
- február 2.** A Magyar Demokrata Fórum állásfoglalásában sürgette a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Vatikánnal. Kovács László külügyminiszter-helyettes válaszul utalt rá, hogy a diplomáciai viszony a szövetséges ellenőrző bizottság döntése alapján, az apostoli nuncius kiutasítása nyomán szakadt meg 1945 áprilisában.
- február 3—4.** A hazánkban is működő megújulási mozgalmak találkozót rendeztek Budapesten, a Magyar Papi Egység rendezésében. Ezen kilenc mozgalom képviselői, a magyar püspöki kar, és mintegy 40 pap vett részt. Az első napon elméleti előadások hangzottak el, a második napon mutatkoztak be az egyes mozgalmak: a Regnum Marianum, a Karizmatikus Megújulás, a Focolare, az Újkatekumenátus Útja, a Ferences Család, a Taizéi Közösség, a Hit és Fény, a Házasság Hétvége és a Comunione e Liberazione.
- február 8.** Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter egy külföldi újságírónak adott interjújában kijelentette: elképzelhető, hogy az ÁEH feladatait a jövőben a Művelődési Minisztérium veszi át.
- február 11.** Az esztergomi bazilikában fölszentelték az új segédpüspököket.
- február 12.** A Mai Nap című napilapnak adott interjújában Szennay András pannonhalmi főpát a magyarországi szerzetesrendek feloszlásáról beszélt. „A rehabilitációt egyetlen módon tudom elképzelni: az összes Magyarországon működő szerzetesrendnek elvben történő visszaállításával.”
- február 21.** Hivatalosan is megalakult a II. Rákóczi Ferenc Katolikus Népfőiskolai Szövetség.
- február 27.** Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa a Magyar Nemzetnek úgy nyilatkozott, hogy a kórházakban való istentisztelet bevezetése az egyes egyházak és az egészségügyi intézmények megállapodásától függ.
- március 1.** Dr. Szennay András pannonhalmi főpát ismét közvetlen egyházkormányzata alá vette a 16 plébániából álló egyházmegyéje irányítását.
- március 1.** Az MSZMP KB társadalompolitikai bizottsága Berecz János elnökletével ülést tartott, amelyen megvitatta a pártnak az egyházakhoz, az állami egyházpolitikához, a hívőkhez és a vallásos nézetekhez való viszonyát.
- március 7.** Dr. Borovi József, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia ny. tanára a Magyar Nemzetben írt cikkében *A magyar—vatikáni viszony rendezésre vár* címmel

nemzetközi jogi és történeti szempontból mutatja be hazánk és a Szentszék közti viszony alakulását.

március 7–8. A püspöki kar tavaszi ülésén Paskai László bíboros primás bejelentette, hogy a pápalátogatásra előreláthatóan 1991 őszén kerül sor. A püspöki kar megvitatta a szerzetesrendek működésének újraindítását. A lelkipásztori feladatok kidolgozására és koordinálására felállították az Országos Lelkipásztori Intézetet.

március 9. „Rehabilitálják-e Mindszenty Józsefet?“, tette föl a kérdést a Tér-Kép című független hetilap. Paskai László bíboros primás nem kívánt állást foglalni a kérdésben, mert még korainak ítélte. Akkor nyilatkozik majd, „ha az ügy végére pont került”. Horváth Miklós irodaigazgató szerint viszont egyre többen levélben sürgetik a Mindszenty-kérdés rendezését.

március 15. Várszegi Asztrik segédpüspök a Magyar Hírlapnak adott nyilatkozatában elmondta: „A legutóbbi idők történelmi és társadalmi körülményei is megosztották a papságot. Ezek közé tartozott például az 1950-ben mesterségesen létrehozott, fölülről irányított békepapi mozgalom.” A Mindszenty ügyvel kapcsolatban ezt válaszolta: „Itt lenne az ideje, hogy személyéhez is történeti hűséggel és a tudomány tárgyilagosságával közeledjünk.”

március 27—április 1. A németországi Reichenauban tartották meg a 31. magyar Pax Romana kongresszust *Földindulás Magyarországon?* címmel, számos hazai és külföldi magyar résztvevővel.

április 22. Az Osservatore Romano is közölte a hírt, hogy a budapesti rádió teljes egészében közvetítette Mindszenty József hercegprímás 1956. november 3-án elhangzott rádióbeszédét. Megjelent a História 1988. 6. számában.

április 5. Az MSZMP PB megtárgyalta az egyházpolitika fejlesztésével összefüggő elveket. Sarkadi Nagy Barna elnökhelyettes sajtóbeszámolón elmondta: a lelkiismereti szabadság nélkül nem képzelhető el jogállam. Közölte, hogy a készülő törvény kizárólagos egyházi belügynek tekinti majd bármilyen szerzetesrend alapítását. Major László szóvivő nyilatkozata szerint abban még nincs egységes álláspont, hogy az MSZMP tagja csatlakozhat-e valamilyen vallási közösséghez. Mindszentyvel kapcsolatban Sarkadi Nagy Barna így fogalmazott: „szándékosan kerülöm a rehabilitáció kifejezést, mert az a büntetlenséget jelenti és prejudikációt tartalmaz. Higgadtan kell megvizsgálni ezeket az ügyeket...”

április 11. A Magyar Tudományos Akadémia elnökségi ülése elfogadta azt a javaslatot, hogy az egyházi felsőoktatás és gyűjteményi intézmények kutatóhelyi státust és anyagi támogatást kapjanak.

április 12. Takács Nándor segédpüspök vezetésével első alkalommal gyűltek össze az 1950-ben működésüktől megfosztott szerzetesrendek előljárói, hogy megtanácskozzák az újjászerveződés lehetőségeit és feladatait.

április 28. Megjelent az Igen című katolikus ifjúsági lap első száma.

április 28—május 1. Pécsen Roger Schutz és a taizéi ökumenikus szerzetesközösség imatálalkozót rendezett mintegy húszezer hazai és külföldi fiatal részvételével.

április 30. A Minisztertanács saját kérésére, nyugállományba vonulása miatt, felmentette tisztségéből Miklós Imrét, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét.

május 2—4. A katolikus felnőttképzés európai szövetsége (FEECA) Leányfalun rendezte tanácskozását.

május 4. A Magyar Nemzet közzétette a készülő új vallásügyi törvény irányelveit, amelyeket társadalmi vitára bocsátanak.

május 5—6. A Magyar Demokrata Fórum Apór Vilmos győri püspök emlékezetére ülést rendezett Gyulán.

- május 10.** Németh Miklós miniszterelnök a parlamentben javaslatot terjesztett elő az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetésére.
- május 16.** A Szentatya Pénzes János horgosi plébánost nevezte ki szabadkai püspökké.
- június 1.** Az Állami Egyházügyi Hivatal törvényesen elismert felekezetnek nyilvánította a mormon felekezetet.
- június 5.** A Minisztertanács elfogadta a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény tervezetét.
- június 5.** Egyhetes magyarországi látogatása befejeztével elutazott Colassuonno érsek, apostoli nuncius.
- június 6–8.** Ülészett a Magyar Püspöki Kar. Bejelentették, hogy az egyháznak a békét szolgáló tevékenységét a jövőben a Justitia et Pax bizottsággal együttműködve végzik. A szerzetesrendek újjászervezése megindult, eddig 39 szerzetesközösség jelentkezett.
- június 7.** A Püspöki Kar az 1956-os események áldozatainak június 16-i temetésével kapcsolatban levelet adott ki.
- június 9.** Raft Miklós államtitkár a Magyar Hírlapnak adott nyilatkozatában kijelentette, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal jogutód nélkül fog megszűnni.
- június 9.** A Szent István Társulat kiadta Mindszenty József emlékiratait.
- június 12.** Az MTI jelentése szerint a Művelődési Minisztérium az új tanévre nem írja elő a vallásoktatásra történő iskolai beiratkozást.
- június 12.** Az Egészségügyi Minisztérium szociális osztályának főmunkatársa a Magyar Hírlapnak adott nyilatkozatában kijelentette, hogy ezután ismét lehetőség nyílik a közös vallásgyakorlásra a kórházakban. A kórházi betegek lelkipásztori ellátásáról a minisztérium körlevelet ad ki.
- június 12.** A magyarországi egyházak az 1956-os események áldozatainak temetésével kapcsolatban közös nyilatkozatot adtak ki.
- június 14.** A Magyar Hírlap közölte a honvédelmi törvény módosítási javaslatát, amely lehetővé teszi a fegyver nélküli katonai, illetve polgári szolgálatot.
- június 16.** Kalkuttai Teréz anya Budapestre érkezett, hogy négy nővérével megalapítsa a Szeretet Misszionáriusainak első magyarországi rendházát. A nővérek a legszegényebbek szolgálatára szentelik életüket.
- június 26.** A Minisztertanács a Művelődési Minisztérium feladatai közé sorolta az egyházak, felekezetek, vallási közösségek működésével összefüggő állami feladatokat.
- június 26.** Az Elnöki Tanács határozatot hozott az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetéséről. A jogutód nélkül megszűnt intézmény helyett június 30-án megalakult az Országos Vallásügyi Tanács. E konzultatív szerv elnöke a miniszterelnök, titkára a művelődési miniszter, tagjai az egyházi vezetők. Megalakul ezenkívül a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága, Sarkadi Nagy Barna miniszterhelyettes vezetésével. A gyakorlati adminisztrációs ügyeket a Művelődési Minisztériumon belül az egyházügyi főosztály fogja végezni.
- július 4.** A Püspöki Kar nyilatkozatot adott ki az egyházi és társadalmi élet megújításáról.
- július 8.** A Magyar Nemzetnek adott interjújában Várszegi Asztrik segédpüspök a készülődő vallási törvényt fölöslegesnek nevezte. Az Egyházügyi Hivatal tevékenységét pedig szükségtelennek és haszontalannak mondta.
- július 11.** Paskai László bíboros érsek hivatalos levélben fordult Németh Miklós miniszterelnökhöz, kérve: „a magyar kormány kezdeményezze Mindszenty József perének felülvizsgálatát”. Németh Miklós válaszevéiben közölte, hogy Mindszenty perét soron kívül vizsgálják felül.
- július 11.** A Magyar Nemzet Cserháti József püspök cikkét közölte *Lelki újrakezdés és nemzeti egység* címmel.

- július 13.** Glatz Ferenc nyilatkozata szerint az egyházakat nem ellenőrizni, hanem menedzselni és segíteni kell, mindenekelőtt kulturális és karitatív tevékenységükben.
- július 20.** A Magyar Demokrata Fórum soproni szervezete levélben kérte Paskai László bíborost, hogy kezdeményezze Mindszenty József hamvainak hazahozatalát.
- július 25.** Az újjáéledt magyar ferences mariánus rendtartomány Szendi József megyéspüspöktől átvette a sümegi kegytemplom gondozását.
- július 29.** Billy Graham amerikai prédikátor a Népstadionban igehirdetést tartott, melyen többek között Szűrös Mátyás és Paskai László is megjelent.
- augusztus 8.** Új Misszió címmel Miskolcon új katolikus folyóirat jelent meg.
- augusztus 9.** A miskolci börtön parancsnokával egyházi vezetők megbeszélést folytattak a börtönben meginduló lelkipásztori szolgálatról.
- augusztus 18.** A pálos rend újra megkezdte működését hazánkban, és átvette a Gellért hegyi sziklakápolna gondozását.
- augusztus 18.** Megjelent a Jel, a Keresztény Értelmiségiak Szövetségének lapja.
- augusztus 20.** A Szent István napi ünnepi szentmise után Paskai László bíboros, prímás vezetésével 42 év után először tartották meg ismét a hagyományos Szent Jobb körmenetet a Bazilika körül.
- augusztus 28.** Az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet hozott a szerzetesrendek működéséről (17/1989. M. K. aug. 30.), biztosítva a jogot működésükhöz.
- augusztus 30.** Elhunyt dr. Kacziba József püspök, az AC országos igazgatója.
- szeptember 3.** Az újra megnyílt Fasori Evangélikus Gimnáziumban tanévnyitó ünnepségen Glatz Ferenc művelődési miniszter mondott beszédet.
- szeptember 7.** A Népszabadságnak adott interjújában Sarkadi Nagy Barna miniszterhelyettes nyomatékosan leszögezte, hogy az újonnan megalakult Egyházpolitikai Titkárság nem menti át az ÁEH régi struktúráját.
- szeptember 7.** Nyers Rezső a Parlamentben kötetlen eszmecserét folytatott a magyarországi egyházak vezető személyiségeivel.
- szeptember 10.** A jezsuiták működésének újrakezdése alkalmából Paskai László bíboros szentmisét mutatott be a budapesti Jézus Szíve templomban.
- szeptember 15.** Németh Miklós miniszterelnök szept. 5-i keltezésű levéllel fordult Agostino Casaroli bíboros államtitkárhoz, az 1964. évi részleges megállapodás 25. évfordulóján. Kinyilvánította a kormány szándékát, hogy hivatalos tárgyalások kezdődjenek a Magyar Népköztársaság és a Vatikán állam között a diplomáciai kapcsolatok rendezéséről.
- szeptember 15.** Németh Miklós miniszterelnök a Parlamentben fogadta a Püspöki Kar állandó tanácsának elnökét és tagjait.
- szeptember 18–20.** Az MKPK őszi ülésén megtárgyalták a pápalátogatás előkészületeit.
- szeptember 20.** Az irgalmasrend, az egyetlen férfi betegápoló rend, bejelentette, hogy újra megkezdte működését pécsi rendházukban.
- szeptember 21–október 18.** Paskai László bíboros, prímás elindult az Egyesült Államokba, lelkipásztori látogatásra.
- szeptember 22.** A Minisztertanács ülésén tárgyalt a rehabilitációkról, köztük Mindszenty József és társai, valamint Grósz József és társai elleni büntető eljárásokról. A vizsgálat még nem zárult le, de az már most megállapítható, hogy e perekben a büntetések aránytalanul súlyosak voltak.
- október 1.** Megkezdte működését a katolikus telefonos lelkiségély szolgálat.
- október 2.** Agostino Casaroli bíboros, államtitkár nyilatkozatot adott az MTI-nek Mindszenty bíborosról és a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatokról.

- október 6.** Az Élet és Tudomány közölte Glatz Ferenc művelődési miniszter júliusi tévényilatkozatát egyházpolitikai koncepciójáról. „A szovjet szisztémából eredően egészen napjainkig államilag ellenőriztük az egyházakat, és lebecsültük az egyházak közművelődési funkcióit, ezzel tulajdonképpen kidobtuk őket a társadalomból.”
- október 10.** Az országgyűlés ifjúsági és sportbizottsága javasolta, hogy garantálják az oktatási intézményekben az ideológiamentes nevelést.
- október 10.** Glatz Ferenc művelődési miniszter katolikus főpapokkal folytatott megbeszélést, elsősorban a volt egyházi tulajdonban lévő épületek visszaadásáról és az újjászerveződő szerzetesrendek működéséről.
- október 28.** Cserháti József pécsi megyéspüspök és Bánk József ny. érsekpüspök hálaadó szentmisét mutatott be püspökké szentelésének 25. évfordulóján.
- november 3.** II. János Pál pápa elfogadta Cserháti József püspök nyugdíjazási kérelmét, Mayer Mihály pécsi segédpüspököt megyéspüspökké, Katona István szeged-rókusi plébánost pedig váci segédpüspökké nevezte ki.
- november 4.** Torontóban püspökké szentelték Miklósházy Attila jezsuitát, akit II. János Pál pápa a külföldön élő magyarok püspökévé nevezett ki.
- október 18.** Casaroli bíboros, államtitkár levélben válaszolt Németh Miklós miniszterelnöknek a Szentatya nevében, és örömmel üdvözölte a magyar kormány készségét a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására.
- október 20.** Dékány Vilmos segédpüspök felszentelte azt az emléktáblát, amelyet Mindszenty József bíboros tiszteletére az amerikai nagykövetség falán helyeztek el.
- október 25.** A Vatikáni Rádiónak Rómában adott nyilatkozatában Dankó László kalocsai érsek bejelentette, hogy az Opus Pacis megszűnt.
- november 19.** Az Országos Lelkipásztori Intézet igazgatója, Brückner Ákos, és főtítkára, Blanckenstein Miklós az Új Embernek adott nyilatkozatában beszámolt a szeptemberben megindult munkáról és az intézet terveiről.
- november 20.** Paskai László bíboros, prímás érsek köszönete nyilvánítása mellett fölmentette az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága tisztségviselőit, Szabó Géza igazgatót és Bíró Imre főtítkárt. Dankó László kalocsai érsek az Új Embernek adott nyilatkozatában kommentálta az intézkedés hátterét.
- november 20.** A Magyar Katolikus Püspöki Kar rendkívüli értekezletet tartott a magyar egyházi intézmények megújításáról, ezen belül a püspökkari titkárság és az Actio Catholica újjászervezéséről.
- november 22.** A Magyar Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága levélben fordult Paskai László bíboroshoz, kérve Márton Áron boldoggá avatási eljárásának megindítását.
- november 23.** Az országgyűlés ülészakán Békesi László pénzügyminiszter felszólalásában elmondta, hogy „az állami feladatokat ellátó szervezetek, akár egyházakról, akár társadalmi szervezetekről vagy magánvállalkozásokról is legyen szó, oktatási, egészségügyi és szociális feladatok ellátása esetén a költségvetésből ugyanannyi állami támogatást kapnak, mint az állami intézmények”.
- december 9.** A váci székesegyházban püspökké szentelték Katona Istvánt, az egyházmegye új segédpüspökét.
- december 16.** A pécsi székesegyházban ünnepélyesen beiktatták Mayer Mihályt, az egyházmegye új püspökét.

A hit mai akadályai

Mint püspökök, akik országainkban felelősek vagyunk az egyház hitéért, tegyük föl magunknak a kérdést: melyek manapság az emberek leggyakoribb nehézségei a katolikus hittel kapcsolatban, és mit tudunk ezekre felelni? Ami a kérdés első részét illeti, nincs szükség hosszú keresgélésre, hogy rábukkanjunk az első nehézségre. Az egyház jelenlegi tanítását és gyakorlatát többnyire sajátos ellenállás fogadja. A progresszív katolikusok pedig szabályszerűen mindenre nemet mondanak. E sajátos ellenállás első eleme: nemet mondani a fogamzásgátlással kapcsolatos egyházi tanításra; vagyis erkölcsi szempontból egy szintre állítható bármiféle, a fogamzást megelőző szer vagy eszköz, s ezek alkalmazását kizárólagosan az egyéni lelkiismeret irányítja. A második: mindenfajta, ún. „diszkrimináció” megtagadása a homoszexualitással kapcsolatban. Ez bármely nemi tevékenységet etikai szempontból egyenértékűnek hirdet, egyetlen feltétellel: „szeretetből” éljék meg, vagy legalábbis kárt ne okozzon a másik félnek. Az egyház tanításával történő szembeszegetés fejezi ki annak követelése is, hogy az újraraházasodott elváltak az egyház szentségeihez járulhassanak, valamint a nők papságának hangoztatása.

Világosan látszik, a nemet mondásban egymástól nagyon is különböző problémák keverednek. A két első követelés a nemi erkölcs területére tartozik, a másik kettő az egyház szentségi rendjéhez. Közelebbről szemlélve őket kiderül, hogy jöllehet látszólag különbözőnek, mégis kapcsolatban állnak egymással, mert mind az ember és az emberi szabadság jelenleg általánosan elfogadott képzetére épülnek.

Ha az ember átgondolja ezt a háttérvalóságot, akkor számot kell vetnie azzal a ténnyel, hogy az „ellentmondás, ellenállás szabályának” gyökerei sokkal mélyebbek, mint először gondolnánk. Milyen tehát ez az emberkép, amelyen az ellentmondás nyugszik? Alapvető vonásai éppoly elterjedtek, mint a belőlük adódó követelések, ezért könnyű fölvezelnünk. Abból a közismert megállapításból indul ki, hogy a „mai embernek” nehézségei vannak az egyház által tanított szexuális etikával kapcsolatban. A „mai ember” — teszik hozzá — nemi téren más jellegű, differenciáltabb kapcsolathoz érkezett el, többé már nem ragaszkodik görcsösen saját, vesztületett szexualitásához. Ez elégséges indíték ahhoz, hogy felülvizsgálásra kerüljenek az eddigi egyházi tanítás alapelvei, mert ezek többé nem alkalmazhatók a jelenlegi történelmi helyzetben, bármennyire értelmesek voltak is a múlt történelmi körülményei között.

Majd egy lépéssel továbbhaladva azt hangsúlyozzák, hogy „végre fölfedeztük lelkiismeretünk jogát és szabadságát, s következőképpen nem vethetjük alá lelkiismeretünket egy kívülről ránk erőltetett törvénykezésnek”. Ezen túlmenően — teszik hozzá — ideje végre teljesen új alapokra helyezni a férfi—nő kapcsolatot, összeüzni a túlhaladott sémákat, és elismerni a nő teljes jogi egyenlőségét minden szinten és minden területen. Az egyház — szerintük — rendkívül konzervatív intézmény, ezért képtelen ezt a mozgalmat követni, s ezen nincs miért csodálkozni. De ha az egyház az emberi szabadság színhelye akar lenni, akkor — egyesek szerint — egyszer s mindenkorra le kell számolnia az antik társadalmi tabuk támogatásával, és ennek leglátványosabb és legfontosabb jele napjainkban a nők papsága.

Ezek a motívumok különböző formákban szünet nélkül, újra meg újra jelentkeznek. Világosan megmutatják, hogy az „ellentmondás, ellenállás törvénye” valójában általános félretájékoztatottságot takar. A lelkiismeret és szabadság szavakban pedig könnyű rábukkanni a kulcsfogalmakra. Ezek erkölcsi színezetet adnak a már említett új magatartásnak,

amelyet röviden és egyszerűen az erkölcsi tartás meglazulásának vagy laxista nemtörődömségnek tarthatnánk. A lelkiismereten („Gewissen”) többé nem a con-scientiát, vagyis együtt-tudást („Mit-Wissen”) értik, tehát olyan tudást, amely egy magasabb rendű tudással áll kapcsolatban, hanem az egyéni önmeghatározást. Ez utóbbit pedig független a szabályoktól, normáktól, származzanak azok bárkitől. Az önmagát meghatározó lelkiismeret alapján az egyén határoz arról, hogy adott helyzetben számára mi erkölcsös. A „norma”, vagy ami még rosszabb, az erkölcsi törvény fogalma így negatív értékke válik: a kívülről jött útbaigazítás esetenként adhat tájékoztatósi modellt, de semmi esetben sem képes megalapozni a végleges kötelezettséget. Ennek nyomán az ember szükségszerűen más kapcsolatba kerül saját testével, mint addig volt.

Ezt az átalakulást az ember — mondják — felszabadulásként éli meg, nyitottságként az eddig ismeretlen szabadság felé. Testét tulajdonának tekintí, mellyel úgy rendelkezhet, ahogyan szerinte „az élet minősége” érdekében leghasznosabb. A test olyasféle tárggyá válik, amit az ember birtokol, amit használ. Az ember saját testi valóságától többé már nem vár üzenetet arra vonatkozóan, ki is ő valójában, és mit kell tennie; hanem a szerinte ésszerűbb megfontolások, a teljesebb függetlenség és szabadság alapján dönt arról, hogy mit akar tenni a testével. Következésképpen teljesen közömbössé válik, hogy a test hímnemű vagy nőnemű: mert a testiség, s ezen belül a nemiség már nem fejezi ki a „létet”, hiszen „birtoklássá” vált. Bármilyen kísértés vezette is el az embert ehhez a birtokláshoz, ez a radikális változás csak azért vált lehetővé, mert a szexualitás és a termékenység — már nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szinten is — bármely pillanatban teljesen szétválasztható egymástól. A fogamzásgátló tabletták tették ezt először lehetővé, s végső formájához a genetikai manipulációval érkezett el. Most már lehet embert „csinálni” laboratórium-ban, s az ehhez szükséges „alapanyagok” olyan aktusokból származnak, amelyek nem kötődnek többé semmiféle személyes kapcsolathoz, hanem a megtervezett cél elérése érdekében észérvek alapján jönnek létre. Ott, ahol ezt az irányzatot teljesen elfogadták, a homoszexualitás és a heteroszexualitás, vagy a házasságon belüli és házasságon kívüli nemi kapcsolatok közötti megkülönböztetés teljesen fölöslegessé válik, sőt magától értetődően ugyanaz áll a férfi és nő közötti különbségtételre is. Valójában a férfi és nő közötti alapvető különbséget, másságot fosztják meg minden metafizikai jellegű szimbolikától, és ettől fogva csak hagyományos, túlhaladott sémaként kezelik.

Érdekes lenne részleteiben is követni az emberképnek ezt a fejlődését, amely egyre nyíltabban jelentkezik az egyház tanítására sorozatban mondott nemek nyomán. Remélhetőleg ez a következő évek antropológiai kutatásainak egyik témája lesz; s valóban gondosan meg kell vizsgálni, hol vagyunk tanúi a hagyományos nézetek esetenként teljesen jogos helyesbítésének, és ezzel ellentétben hol kezdődik az alapvető, döntő szembefordulás a keresztény emberképpel. Ez a szembefordulás nem enged semmiféle kiegészítést, hanem egyszerűen szembesülünk a hit és az ellenhit közötti alternatívával.

Itt és most nincs helye ilyen eszmefuttatásnak, mert célunk lényegesen szerényebb: a hit átadásának, terjedésének jelenkori akadályait keressük. A lényeges kérdés a következő: hogyan lehetséges, honnan származik, hogy ilyen alapokon nyugvó értékítéletet a keresztények is elfogadjanak? Mert az, amiről eddig szó volt, már elégségesen megmutatta, hogy mi az igazi tét az „ellenállás, ellentmondás szabálya” mögött. Nem pusztán nézeteltérés az egyház szentségi életével kapcsolatban, vagy néhány előírás gyakorlati alkalmazása körül. A szóban forgó véleménykülönbség a „paradigmák”, a tanítás nagyon is komoly változásából származik, az ember léte és feladata alapvetően másként kerül bemutatásra még abban az esetben is, ha ezt nem, vagy csak elenyésző mértékben gondolták át azok, akik az egyház tanításával menetrendszerűen szembehelyezkednek. Olyan emberképet és világképet terjesztenek, ami szerintük elfogadható, ugyanakkor az egyház által tanított ember- és világképről azt állítják, hogy érthetetlen.

Ki ne állna a lelkiismeret és a szabadság oldalára, a törvényrágással, a törvény kikényszerítésével szemben? Kinek áll érdekében a tabuk fennmaradása? Ha így tesszük fel a kérdéseket, akkor a Tanítóhivatal által hirdetett hit- és erkölcsi tanítás máris meg-nem-hallgatásra van kárhozthatva. A modern világ szellemi struktúráiba kényszerített hit már nem magától értetődő, és az átlag-kortárs nem tartja többnek, mint valamiféle régóta túlhaladott véleménynek. Ezekre a nap mint nap fölvetődő súlyos kérdésekre csak akkor tudunk meggyőző választ adni, ha világosan látjuk a mögötte álló valóságot — ha ezt agyonhallgatjuk vagy letagadjuk, akkor szükségszerűen eltűnik a hit nyilvánossága és észszerűsége.

Ebben az összefüggésben a hit által tanított világkép három részterületére szeretnék rámutatni. Az elmúlt évtizedek alatt mindhárom ellaposodott, s ez fokozatosan előkészítette a terepet az újabb, gyökeresen más nézet, „paradigma” számára.

1. Először arra kell fölfigyelni, hogy a teremtéstan majdnem teljesen eltűnt a teológiából. Ezzel kapcsolatban minta-értékű tünet, hogy két modern teológiai összefoglalásban a teremtésről szóló tanítást mint hittartalmat mellőzték, és filozófiai jellegű, parttalan, egzisztenciális ízű elmélkedésekkel helyettesítették. Ez a helyzet az ökumenikus *Neues Glaubensbuch* esetében, melyet 1973-ban J. Feiner és L. Vischer tett közzé, valamint a párizsi, 1984-es alapvető katekézisinél: *La foi des catholiques*. Ez a hallgatás bizony meglehetősen sokatmondó, amikor megtapasztaljuk a természet lázadását az emberi beavatkozás ellen, s ennek következtében hangsúlyozottan vetődik föl a kérdés: mekkora az ember hatalma a teremtés fölött és hol vannak a határai? Mindez ma már erkölcsi felelősségünk központi problémájaként jelentkezik. Az ökológia etikai vonatkozásai ellenére éppen úgy, mint régebben, mostanság sem nézik jó szemmel, ha a keresztény ember a „természetet” erkölcsi szempontból értékeli. A technikával szemben érzett irracionális félelem mellett továbbra is fennálló tény, hogy az emberek képtelenek fölismerni a testi (korporális) világban a lelki (spirituális) üzenetet. Ma éppen úgy, mint tegnap, a természet úgy jelenik meg, mint önmagában irracionális konstrukció, amely mellesleg matematikai struktúrákat tartalmaz, és ezeket technikailag lehetséges értékelni. Azt nyilvánvalónak tartják, hogy a természet matematikailag értelmes, de azt, hogy erkölcsi értelmet is tartalmaz, fölényesen elhárítják, mint metafizikai sületlenséget.

A metafizika hanyatlása párhuzamosan halad a teremtéstan hanyatlásával. Helyükbe telepszik a fejlődés filozófiája, amelyet nem tartok azonosnak a természettudományok fejlődés-elméleteivel. Ez a fejlődés-filozófia a természetből szeretné kikövetkeztetni a szabályokat, miközben visszavetíti abba saját, előzetes megállapításait. A természetnek tanítómesterként kellene viselkednie, de a természet vak, és tele van a véletlenekből adódó kombinációkkal.

Az embernek pedig mindezt utánoznia kellene. Az ember kapcsolata a természettel (ami jelen esetben nem a teremtés eredménye) megmarad a manipuláció-kapcsolat szintjén, és nem emelkedik a befogadás és az elfogadás szintjére. A kapcsolat uralmi jellegű marad, s azon a félelmen alapszik, hogy a racionális számítás is lehet olyan intelligens, mint a „fejlődés”, ezért a világot még magasabb szintre vezetheti, amint azt a „fejlődés” tette az ember nélkül. A lelkiismeret, amelyre ekkor hivatkoznak, lényegében süket, éppen úgy, ahogy a természet is vak mint tanítómester. Az ilyen, hasznossági alapon működő lelkiismeret felméri, milyen cselekvéstől várhat a leghatékonyabb pozitív változást. Mindez történhet kollektív szinten, és a kiindulópont logikája szerint ennek így kell lennie. Viszont ebben az esetben szükség van egy pártra, amely a történelem eszközeként kézbe veszi a fejlődés irányítását, és megköveteli az egyén teljes alárendelődését. Vagy egyéni szinten megy végbe, és akkor a lelkiismeret az alany autonómiájának kifejeződésévé válik, s az emberi alany a világ struktúrájában csak mint abszurd esetlegesség jelenhet meg.

Az a tény, hogy e megoldások egyike sem jelent igazi segítséget, végeredményben eléggé nyilvánvaló. Innen adódik a kortárs emberiség mély reménytelensége, amely ott rejtőzik a nyilvánosan hirdetett optimizmus mögött. A kereszténység azonban mindennek ellenére képes fölmutatni azt a csöndes, magabiztos reménységet, amely az egyéni lelkiismeretben visszhangot kelthet. Ehhez viszont nélkülözhetetlen a teremtéstan újbóli kifejtése. Következésképpen ezt a mai teológia egyik legsürgetőbb feladatának kellene tekinteni. Újra föl kell mutatni, mit jelent az, hogy a világ „bölcselességgel” alkotott, hogy Isten teremtő tette alapvetően különbözik az „ösrobbanás” véletlenétől. A lelkiismeret és a szabály (norma) csakis ekkor tudja újra megalkotni, megteremteni, létrehozni a kölcsönösen helyes kapcsolatot. Mert ekkor világossá lesz, hogy az erkölcsi lelkiismeret („Gewissen”) nem valamiféle individualista (vagy kollektivista) számítás, hanem igazi együtt-tudás („Mit-Wissen”), a teremtéshez kötött tudás, és ezáltal a teremtő Istenhez kötődő tudás. Ekkor majd újból érzékelni lehet, hogy az ember nagysága nem egy kicsinyes törpe autonómiájában áll, aki magát mindenható mesternek hirdeti, hanem abban a tényben, hogy természete nyitott egy felsőbbrendű bölcselességre, sőt magára az igazságra. Ekkor majd világos lesz, hogy az ember annál nagyobb, minél inkább képes fölfogni a teremtés mélységes üzenetét. Ez teszi lehetővé, hogy kibontakozzék benne a Teremtő üzenete. Ekkor lesz nyilvánvalóvá, hogy a teremtéssel (melynek bölcselessége számunkra szabály) való összhang nem szabadságunk behatárolását, hanem értelmünk és méltóságunk kiteljesedését jelenti. A test ekkor újra megtalálja nemességét: többé nem eszköz, amit használnak, hanem az igazi emberi méltóság temploma, Isten építménye és alkotása a világban. Ekkor válik igazán világossá a férfi és nő állapotának egyenlősége, ami pontosan abból adódik, hogy különbözök. És az ember újra fölfedezi, hogy testisége a metafizikában gyökerezik és metafizikai jellegű szimbolika alapja. Ha ezt elfelejti, vagy ez ellen lázad, akkor sem saját építését, hanem rombolását szolgálja.

2. A teremtéstan hanyatlása, mint mondtuk, magával hozza a metafizika hanyatlását, az ember bezárkózását tapasztalati dimenziójába. Mihelyt ez történik, a krisztológia is szükségszerűen meggyöngül. Az Ige, amely kezdetben volt, elenyészik. Nem beszélünk többé a teremtő bölcselességről. Metafizikai dimenziójától megfosztva Jézus Krisztus alakja összezsugorodik egy hétköznapi történelmi Jézusra, tehát egy „tapasztalati” Jézusra, aki, mint minden tapasztalati létező, csak azt birtokolhatja, ami a körülmények véletlenéből adódik. Ha a metafizika útja bezáródik, a „Fiú” cím központi megbecsülése elveszti eredeti tartalmát. A „Fiú” címnek nincs többé értelme, ha nincs többé gyermekség-teológia („Kindesein”), hanem helyette az autonómia fogalma válik egyeduralkodóvá. Ettől kezdve Jézusnak Istennel való egységét olyan fogalommal fejezik ki, mint például a „megbízott”. Mit jelent ez a fogalom? Erre a kérdésre a „történelmi Jézus” rekonstrukciójával próbálnak válaszolni. Így Jézus „történelmi” alakja manapság két jellemző típusban ölt testet: a polgári-liberálisban és a marxista-forradalmárban. Jézus vagy a liberális erkölcsiség prédikátora, harcban mindenféle legalizmussal és annak képviselőivel; vagy felforgató, akiben az osztályharc apoteózisát és ennek szimbolikus, vallási alakját lehet szemlélni. A két típus hátterében nyilvánvalóan a szabadság modern fogalmának két dimenziója rejlik, melyek szemünk láttára öltönek testet Jézusban. És ez az, ami Őt lefokozza, ami csak „megbízottá” teszi. A krisztológia összeomlásának tévedhetetlen szimptomája, ami napjainkban is megnyilvánul, a kereszt kiüresítése, s természetesen a föltámadás, valamint az egész húsvéti misztérium jelentéktelenné válása. A liberális változatban a kereszt csak baleset, félreértés, a korlátozott legalizmus következménye. A keresztől történő teológiai elmélkedésnek tehát nincs legitimitása, a keresztnek lényegében nem is kellett volna léteznie és az igazi liberalizmus a keresztet fölöslegessé teszi. A második esetben Jézus elbukott forradalmár, aki mégis hasznos jelképe lehet az elnyomott munkásosztály

szenvedéseinek, és segítheti az osztályöntudat erősödését. Bár a kereszt ebben az értelmezésben központi helyre kerülhet, de jelentéstartománya radikálisan ellentétes azzal, ami az Újszövetségben áll. Mert a két (liberális és marxista) változatban az a közös, hogy nem a kereszt által, hanem a kereszttől kell megszabadulni. Kiengesztelés és bocsánat szeretnénk olyan félreértések, melyeket a kereszténységnek sürgősen ki kell küszöbölnie. A Krisztusba vetett hit két lényegi pontja az Újszövetség szerzőinél és minden idők egyházában az istengyermekség metafizikai értelemben és a húsvéti misztérium. Márpedig éppen ezek üresednek ki, vagy legalábbis veszítenek jelentőségükből. Nyilvánvaló, hogy az ilyen alapigazságok megváltozása a kereszténység más realitásait is befolyásolja (például az egyház önértelmezése, a liturgia, a lelkeség stb.). Természetesen ezek az ellentmondások, melyeket a maguk logikus ridegségében fogalmaztam meg, ritkán mutatkoznak meg ilyen nyíltan. De az irányzatok világosan kirajzolódnak és nem maradnak meg csak a teológia területén. Behatoltak az igehirdetésbe és a hitoktatásba, talán éppen a pontatlanabb fogalmazás lehetősége révén. Jelen helyzetben a krisztológia tehát meghatározó jellegű. Az egyház életében megmutatkozó többi probléma mind következmény.

3. Itt és most csak néhány szóval szeretnék utalni a teológiai gondolkodás harmadik területére, ahol a hit tartalmát súlyos elszegényedés fenyegeti. Ez az eszkatológia. Manapság a hit átadásakor, a hithirdetésben, a hittanban az örök életbe vetett hit alig játszik szerepet. Jeles egzegéta barátom egyszer arról a nagyböjti prédikációról beszélt, amit a hetvenes évek elején hallott. Az első beszédben a szónok megmagyarázta a híveknek, hogy nincs pokol, a másodikban a tisztítóhely került hasonló sorsra. A harmadik beszédben vállalkozott a legnehezebbre. Azt fejtegette, hogy nincs mennyország, hanem helyette itt a földön kell a boldogságot megtalálni. Ritka eset, hogy a jelenségnek ilyen radikális formában legyenek a hívek, mint szenvedő felek, tanúi, de a túlvilág témájától való félelem általánossá vált. Az a marxista vád, miszerint a keresztények az evilági igazságtalanságokat a túlvilág vigasztalásaival igazolják, mélyen belegyökerezett a köztudatba. A jelenlegi társadalmi feszültségek, nehézségek valóban olyan nagyok, hogy az erkölcsi elkötelezettséget szinte teljes mértékben igénybe veszik. De aki ezt az evilági morális elkötelezettséget az örökkévalóság perspektívájában szemléli, annak lehetetlen tagadnia, hogy az örök életre ebben a jelen életben készülünk föl. Éppen az örök élet az, ami az itteni élet erkölcsi feladatainak megadja a maguk elsőbbségét. De ha az ég, a mennyország nem több, mint „valami előttünk”, akkor az emberi állapot belső feszültsége (amit az állandó jóra törekvés okoz) és az egyénnek a közösségért viselt felelőssége egyszerűen szertefoszlik. Itt és így jelentkezik a jobb világ illúziója, ami számos kereszténynél manapság igazi reménységként és etikai mérceként jelentkezik. Az a benyomásom, hogy „Isten országát” a keresztények általános tudatában majdnem teljesen helyettesítette az eljövendő, jobb világ utópiája, szerintük ezért kell dolgozni, és ez az erkölcsi igazodás hiteles pontja. Az effajta erkölcs újból összekeveredik a fejlődés- és történelemfilozófiával, s az optimalizáció alapján megteremti a saját normáit. Tagadhatatlan, hogy az új nemzedékeket ez az önzetlen, idealista lendület segíti, és az érdek nélküli cselekedet újabb forrása. De az emberi jövő önmagában elégtelen arra, hogy önmagából termelje ki az emberi tevékenység általános normáját. Ha Isten országa elsorvad és egy szép új világ képzetét kelti, akkor a jelen hamarosan érvényesíteni fogja jogát a képzelt jövővel kapcsolatban: a kábítószerekbe menekülés logikus megfelelője az utópiák istenítésének. Mivel az ember ebben érzi meg az utópia megvalósulását, azért vagy menekül tőle, vagy fut utána. Emiatt veszélyes, hogy a „jobb világ” frazeológiája uralja az imaszándékokat és a beszédeket; csalfá módon a hitet a *placebo*-val, a szó szoros értelmében valami tetszőlegessel helyettesíti.

Mindaz, amiről szó volt, túl negatívnak mutatkozhat. Nem az volt a célunk, hogy az egyház helyzetét a maga teljességében, az összes pozitív és negatív vonásokkal együtt vázoljuk föl. Azokra az akadályokra és nehézségekre kérdeztünk rá, amelyek a mai Európában a hit útjában állnak. Sőt ezen a behatárolt területen sem törekedhetünk teljességre, csak a külön-külön fölmerülő nehézségek mélyebb okaira kérdeztem rá. A modern egzisztencia sajátosan mély érzékenységgel rendelkezik, s csak akkor nyílik meg a hit felé, ha bizonyos kérdések előzetesen megvitatásra kerülnek. Ezt meg kell értenünk, sőt a kezdeményezésnek tőlünk kell kiindulnia. Csak ebben az esetben tudjuk felmutatni az egyetlen, hiteles alternatívát a hitben, amit a világ a liberális tapasztalat hajótörése után éppen úgy vár, mint a marxista kísérlet zátonyra futása után. Ez napjaink kereszténységének nagy esélye, ez a mi és korunk katolikusainak súlyos felelőssége.

Török József fordítása

BÖGÖZI-KÁDÁR JÁNOS

Bennem él

*Itt vagyok,
templomok tövén.
Harangszó nem ér
mégse el. Csak
néha-néha lüktet át
a nagy vízen a bang.
Befogott madár —
agyamban a bronz
szava verdes.
Hallom,
recseg a baranqláb,
remeg a négy fiatorony.
Állok saját toromon.
Reped a megavult zsindegy.
Feszül a foszló
kenderkötél.
Engem nem ér el soba a dél.
Harangfalmon dör üll
nyáron is.
Bár kenyerem meleg —
életem széthullt
fakószekér.*

1989.

Három nuncius Kelet-Európában

(1939–1945)

Általánosan elfogadott nézet, hogy a zsidóság megsemmisítésére létesített kelet-lengyelországi haláltáborokról a Vatikán az 1942. év vége felé szerzett tudomást a szövetségesek révén. Az eddigi feltevések szerint — az I. világháborús antant-propaganda német atrocitásokról szóló, gyakran alaptalan híresztelése miatt — a Vatikán kételkedve fogadta a táborokról szóló híreket, legalábbis addig, míg független források meg nem erősítették őket. A tengernyi hazugság és koholt vád közepette, mely a hadban álló nemzetek régi fegyvere, a Vatikán csak saját forrásai, a Kelet-Európa országaiba akkreditált nunciusok révén juthatott megbízható értesülésekhez az ottani helyzetről. 1888-ban, Írország esetében sikeresen alkalmazta ezt a módszert XIII. Leó pápa. Legátusát, Mgr. Persicót küldte el, hogy kiderítse az igazságot az atrocitásokról szóló, egymásnak ellentmondó ír és angol jelentések ügyében. Így pártatlan véleményre tett szert.

Vatikáni források

A II. világháború idején a Vatikán hamarabb kikérte saját, megbízható emberei véleményét, mint általában hitték. A berlini pápai nuncius, Mgr. Orsenigo 1940 februárjában keltezett jelentéséből kitűnik, hogy a Vatikán tudott a zsidók keletre történő deportálásáról. Mgr. Orsenigo még ugyanebben a hónapban lakonikus tömörséggel jelentette: „Német zsidókat telepítenek ki speciális lakókörzetekbe a lengyelországi Lublin közélébe.”¹ Azt persze sem Mgr. Orsenigo, sem a Vatikán nem sejtette, hogy a zsidókat haláltáborokba szállították. A nuncius elfogadta a német kormány magyarázatát, miszerint ezeket a deportáltakat zsidók számára kijelölt területekre telepítik Kelet-Európában.²

1941-ben, a szovjet területek német megszállása idején, a Vatikán ismét saját forrásai révén értesülhetett a zsidók további keletre toloncolásáról. Megsemmisítésükről ekkor sem esett szó, bár ez a jelentés már fenyegetőbb hangzott. A szlovákiai pápai nuncius, Mgr. Burzio küldte 1941 szeptemberében. „A nürnbergi törvényekhez hasonló zsidótörvényeket vezetnek be Szlovákiában” — írta. „A szlovák zsidókat, korra és nemre való tekintet nélkül, kíméletlenül deportálják Galíciába.”³

A legmegbízhatóbb információkat a kelet-európai zsidók helyzetéről kétségkívül Lengyelországból szerezhetette volna a nunciatura, csak hogy ezt az országot Németország és a Szovjetunió 1939-ben felosztotta egymás között, s ennél fogva szuverén állami léte megszűnt, tehát ott nem működhetett pápai követ. Német megszállás alatt álló nyugati része Mgr. Orsenigo berlini nuncius hatáskörébe került át, de ő több ízben is hasztalanul folyamodott a német kormányhoz, hogy engedélyezzék pasztorális célú látogatását a lengyel területeken, kérését mindannyiszor elutasították arra hivatkozva, hogy az új területek átszervezése és bekapcsolása a közigazgatásba hosszabb időt igényel, s a követ megfelelő elszállásolását és védelmét sem tudnák egyelőre biztosítani.

A szövetségesek forrásai, kiváltképp a londoni emigráns lengyel kormány sűrűn tudósított a lengyelországi zsidók sorsáról. Pape, az emigráns lengyel kormány vatikáni nagykövete beszámolt róla, hogy „Lengyelországban a németek megkezdtek a zsidók lemészárlását.

Először az öregekkel végeznek, majd a betegek, az asszonyok és a gyerekek kerülnek sorra. Aki nem tudja többé felemelni a csákányt, halál fia... Ez az igazság a német állításokkal kapcsolatban, melyek szerint a zsidókat a számukra kijelölt helyekre deportálják, ahol megszervezhetik közösségi életüket.” Bármilyen hitelesnek látszottak is értesülései, szövetséges és nem nunciusi forrásból származtak, s így a Vatikán kételkedéssel fogadta őket.⁴

A családi tűzhelytől elszakítva

További információforrásként a Vatikán számára csupán a többi kelet-európai szuverén állam jöhetett számításba, tehát Magyarország, Románia, Horvátország és Szlovákia, ahol a katolikus egyházat nuncius, vagy legalább ügyvivő képviselte. 1942. március 9-én a Szentszék a következő jelentést kapta szlovákiai nunciustól, Mgr. Burziótól:

„Mebízható forrásokból értesültem róla, hogy szlovákiai zsidó hajadonokat szakítanak el erőszakkal családjaiktól, hogy Németországba toloncolják őket. Egy Pozsony külvárosában álló régi gyárépületben gyűjtik össze a lányokat, ahol személyi motozáson esnek át, melynek során minden értéktárgyukat; gyűrűiket, karkötőiket, fülbevalóikat stb. elveszik tőlük... Szénabálákon alszanak, míg fel nem kerülnek a lengyel határra induló marhavagyonokra. Az a hír járja, hogy prostituáltakat akarnak faragni ezekből a szerencsétlenekből a tengelyhatalmak seregei számára...”⁵

A hír hallatán Maglione bíboros, vatikáni államtitkár haladéktalanul magához rendelte Dr. Karel Sidort, Szlovákia vatikáni ügyekkel megbízott miniszterét. 1942. április 11-én kelt feljegyzéseiben ez áll:

„Minden erőmmel igyekeztem megértetni Dr. Sidorral, hogy lehetetlen ilyen könyörtelenül bánni e családi tűzhelyüktől elszakított zsidó leányokkal. Rámutattam, mennyire barbár és szegyenletes ez a bánásmód, különösen a keresztény hagyományaira oly büszke Szlovákiában. Figyelmeztettem, hogy a fajüldözés ellenkezik a katolicizmus elveivel, melyek szerint minden ember az emberi nem egyetlen Teremtőjétől és Atyjától származik, tehát alapjában véve minden ember egyenlő Isten előtt, akár zsidó, akár nem.”

Maglione bíboros tiltakozása nem maradt eredménytelen, bár az eredmény aligha felelt meg a Vatikán várakozásainak. Mgr. Burzio a kihallgatást követően arról tudósított, hogy a pápai beavatkozás eredményeképpen a zsidó hajadonokat nem a csapatokhoz küldik, hanem két lengyelországi településre, Auschwitzba és Majdanekbe (ezek a nevek akkoriban még nem csengtek olyan baljósan, mint később). Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Szlovákia, hálából, mert elszakadhatott Csehszántól és Hitler jóvoltából önálló államiségre tehetett szert, a németek engedelmes bábjaává vált, s éppúgy bevezette a nürnbergi törvényeket, mint Németország.

De nemcsak a nuncius tiltakozott a nürnbergi törvények szlovákiai bevezetése ellen: a Szlovák Püspöki Hivatal is elítélte az intézkedést körlevelében, melyet 1942-ben, nagyböjt második vasárnapján minden szószékről felolvastak — a szolgalelkű németbarát szlovák miniszterelnök, Adalbert Tuka legnagyobb felháborodására. Haladéktalanul magához kérte Mgr. Burzio nunciust, aki a következőképpen számolt be beszélgetésükről: „Nem értem” — jelentette ki Tuka úr —, „hogyan árthatja magát a Vatikán a szlovákiai zsidók ügyébe, s miért gátol minket küldetésünk teljesítésében, mellyel ki akarjuk irtani Szlovákia testéből ezt a fekélyt, meg akarjuk szabadítani hazánkat ezektől a csirkefogóktól! Mi jogon avatkozik be a Vatikán egy másik állam belügyeibe?” Erre azt feleltem: „A Vatikán nem avatkozik más államok belügyeibe. De keresztény és humanista módon mindenkor kötelessége föllépni. Szlovákia keresztény mivoltára büszke állam, s ez többek között azt is jelenti, hogy nem büntethet embereket olyan bűnökért, melyeket el sem követtek. Miféle büntetssel érdemelték ki ezek a szerencsétlen zsidó leányok ezt a bánásmódot?”⁶

„A zsidókkal másként áll a helyzet” — bizonygatta. — „Őket kollektív felelősség terheli gaztetteikért. Mindnyájuknak felelniök kell: férfiaknak és nőknek, leányoknak és gyermekeknek egyaránt. Különb is nevetséges keresztény elveket emlegetni a zsidókkal kapcsolatban, akik maguk csúfolják meg azokat. Teljességgel asszimilálhatatlan, antiszociális elem bármely országban.” Majd arcátlanul hozzátette: „Látom, már a Vatikánt is megfertőzte a zsidó vírus!”

Tömeges keresztelkedés

E nem sok jóval kecsegtető beszélgetés ellenére a nuncius és a Szlovák Püspöki Hivatal tiltakozásának volt némi eredménye. A szlovák minisztertanács bejelentette, hogy a soron következő négyezer zsidót nem deportálják Kelet-Európába, sőt, a szlovák államelnök úgy nyilatkozott, hogy a megkeresztelkedett zsidókra ezentúl nem vonatkoznak a nürnbergi törvények. Ez fontos engedmény, valóságos áldás volt a zsidók számára, mivel a nürnbergi törvények bevezetésekor valóságos keresztelkedési láz uralkodott el a szlovákiai zsidóságon, amely a katolikus egyházhoz kívánt csatlakozni. „Az éjszaka és nappal minden órájában” — jelentette Mgr. Burzio — „jelentkeznek papjainknál a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó zsidók azzal a kéréssel, hogy fel akarják venni a keresztiséget.”

A Vatikán e kétes értékű megtérési lázzal kapcsolatos nézeteit az 1942. április 27-én kelt püspöki levélben fejté ki: „A keresztiséget az egyház elvből nem tagadhatja meg senkitől. Krisztus az Ő egyházát minden nép és nemzet fiai számára alapította... De a keresztiség szentségét csak azoknak szolgáltatjuk ki, akik hitbéli meggyőződésből kérik azt. Ennek érdekében az egyház általában bizonyos előkészületi időt, úgynevezett katekumenátust ír elő, mely a katekumen intelligenciájától és jellemétől függően három hónaptól tizenkét hónapig terjed. A Szlovákiában uralkodó különleges körülmények között azonban ez az időszak lerövidíthető.”⁷

A most már teljesen német befolyás alá került szlovák kormány gúnyosan jegyezte meg a fejlemények láttán: „Bizonyos zsidók, szemlátomást inkább megalkuvásból, mintsem vallásos érzülethől, felvették a keresztiséget”, s a gunyoros hangvételű egy néhány héten belül több mint ezer megtérésről beszámoló statisztikával indokolta.

Ezekben a nehéz időkben Mgr. Burzio nagy bátorságról tett tanúságot, nyíltan felszólalt a nürnbergi törvények és a zsidók deportálása ellen, s mindezt akkora energiával, hogy egy szlovák hölgy így írt magyar katolikus barátnőjének: „Mgr. Burzio annyira bátor, hogy lassacskán teljesen elszigetelődik. Senki nem meri felkeresni otthonában, mert fél, hogy államellenes tevékenység vádjával letartóztatják.” A hírt nem sokkal később egy egészen más forrás, Stettinius amerikai külügyminiszter is megerősítette, mikor így írt a washingtoni katolikus hatóságoknak: „Mgr. Burzio, szlovákiai apostoli követ szüntelen erőfeszítéseit az üldözött zsidóság érdekében csak üdvözlhetik az európai zsidó kérdés miatt aggódó kormányserveink. A Külügyminisztérium nevében elismerésemet kívánom kifejezni a Szentszékek kitaró humanitárius tevékenységéért.”⁸

A Németország egyre romló katonai helyzetének következtében kirobbant válság 1944 őszén érte el tetőpontját. Augusztusban, a Vörös Hadsereg érkezésének reményében, felkelés tört ki Szlovákiában a londoni emigráns csehszlovák kormány ejtőernyőseinek támogatásával. A szlovák függetlenséget mindaddig tiszteletben tartó német hadsereg azonnali hatállyal megszállta Szlovákiát, s vérbe fojtotta a felkelést. A zsidók számára ezzel elérkezett a vég. Százötvenezer embert haladéktalanul összetereleltek és deportáltak. A Gestapo rejtgetett zsidók után kutatva rendházakba is betört. Mgr. Burzio tiltakozó jegyzéket küldött Tuka miniszterelnöknek, s könyörgött, hogy legalább a *megkeresztelkedett* zsidók érdekében lépjen fel. Jelentésében a következőket olvashatjuk: „Tuka a katonai

helyzet függvényében támogatja a német intézkedéseket, s idézi a náci mondást: A keresztvíz sem tisztítja meg a zsidó vért.”

A magyarországi zsidók helyzete

A második zsidókat segítő nuncius a Magyarországon tartózkodó Mgr. Rotta volt. Ebben az országban a háború első éveiben viszonylagos nyugalmat élvezett a zsidóság, kereskedelemről és egyéb hivatásokról származó jövedelmét nem fenyegette veszély. A magyar kormány 1944 májusáig — a szovjet hadsereg közeledtéig — nem tett zsidóellenes lépéseket, ekkor azonban Imrédy Béla belügyminiszter kijelentette: „Mivel a zsidók rokonszenveznek a kommunizmussal, energikus intézkedések váltak szükségessé.”

A zsidókat tehát gyűjtőtáborokba terelték, ahol várták, mikor indítják el őket az ismeretlen északkeleti úticél felé. A Budapest szovjet megszállását megelőző zűrzavaros hat hónap folyamán nyújtotta be Mgr. Rotta a magyar kormánynak azt a kérvényt — a keresztény elvek s a hízelgés zseniális keverékét —, mellyel a magyarság nemzeti büszkeségére próbált hatni.

„Egy ily nemes nemzet” — írta —, „mely méltán tudhatta magáénak az egész világ elismerését és csodálatát, mint a keresztény kultúra utolsó védőbástyája a keleti végeken (ezzel a magyarok XVI. században vívott hősiek törökellenes küzdelmeire célzott), semmiképpen sem gyalázhathatja meg dicső múltját olyan tettel, mely az elkövetkezendő évszázadokra maradandó foltot ejtethet lovagi becsületén. Embertársaink faji alapon történő üldöztetése a természet törvényeivel éppúgy ellenkezik, mint a kereszténység elveivel.”⁹

A kérvény eredményeképpen október 20-án Mgr. Tardini a következőket jelenthette a Vatikánban: „Az utóbbi hónapok során, mióta Mgr. Rotta személyesen járt közben Magyarország kormányzójánál az üldözöttek érdekében, a zsidók deportálása megszűnt.”¹⁰

Hogy a nuncius tevékenységét milyen nagyra értékelték, kitűnik abból a hálás hangú táviratból, melyet a Zsidó Világkongresszus intézett a pápához 1944 júliusában. „A Zsidó Világkongresszus hálás figyelemmel kíséri Őszentsége erőfeszítéseit az üldöztetést szenvedő magyarországi zsidóság érdekében. Az egyház segítő törekvései az utolsó órában csillantották fel a túlélés reményét a megtizedelt európai zsidók előtt.”¹¹ Amerikából hasonló, hálás hangvételű nyilatkozatok érkeztek. Az Amerikai Zsidók Bizottságának elnöke, Joseph M. Proskauer kijelentette: „A zsidóság helyzetének javulása elsősorban a Kelet-Európában szolgáló pápai nunciusok érdeme. Ez az emberbaráti tevékenység, mely a modern barbárság korában is követi ama nemes hagyományokat, melyeket a katolikus egyház a középkorban képviselt, mélységes és fogyhatatlan hálát ébresztett a zsidó népben.”¹²

Mgr. Rotta 1944. július 16-án a következő budapesti fejleményekről tudósíthatta feletteseit: „A zsidó kérdés immár nem sürgető probléma. Az üldöztetésért felelős személyeket eltávolították hivatalukból.”

Öröme azonban korainak bizonyult. Három hónap múlva a kormányzót leváltották a németek, mert fegyverszünetet próbált kötni a közeledő szovjet hadsereggel. A németek haladéktalanul megszállták az országot, bábkormányt állítottak, melynek élére a fanatikus antiszemita Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt vezére került, Németországból pedig megérkezett a hírhedt Eichmann, aki személyesen ellenőrizte a zsidók deportálását. Mgr. Rotta jelentései is más hangot ütnek meg: „Csak egy Dosztojevszkij írhatná le híven, milyen brutális erőltetett menethet hajtják a zsidókat náci őreik az északi határok felé! Egész családok vergődnek el odáig kiéhezve, átfagyva, sántán, erejük fogytán... A magyar kormánytól kicsikart engedményeket kivétel nélkül visszavonták...”¹³

1944 decemberére félmillió magyar zsidót deportáltak Lengyelországba, ahol a biztos halál várt rájuk. A fáradhatatlan Mgr. Rottának mégis sikerült néhányuk életét megmentenie. Ezekben a végnapokban rábeszélte Újváry Sándort, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselőjét, hogy állítson ki hamis keresztlevelet mindazon zsidók számára, akik élni kívánnak ezzel a lehetőséggel. Több száz zsidó életét mentette meg ezzel.

Románia: harc a keresztségért

A harmadik nuncius a Romániába kiküldött Mgr. Cassulo volt. 1942. december 31-i jelentése arról számol be, mennyiben különbözik a romániai zsidók helyzete a többi kelet-európai államban élő hittestvéreikétől. Állítása szerint a zsidók iránti ellenszenv itt nem a fajgyűlöletből, hanem a román nemzeti karakterből fakad. „A románok” — írta — „természetüknél fogva szeretnek jól élni. A munkáról az az elképzelésük, hogy elég elfoglalni egy tiszteletre méltó, lehetőleg minél kevesebb erőfeszítéssel a lehető legjobban jövedelmező állást — következésképpen a kereskedelem ebben az országban szinte teljesen a zsidók irányítása alá került. A románok mindezt irigykedve nézik, pedig saját hibájukból történt így. A kereskedelmi és ipari központok a zsidóság kezében vannak. Most azonban, mivel úgy hírlík, rokonszenveznek a kommunistákkal és közeledik Románia felé a szovjet hadsereg, a kormány összegyűjti, s minden bizonnyal deportálni kívánja őket.”¹⁴

Akár Szlovákiában, a deportálások kezdetén itt is kitört a keresztelkedési láz. Mgr. Cassulo így számol be erről: „Mivel sokan ráébredtek, hogy másként nem kerülhetik el az elnyomást, katolizálni akarnak — tartok tőle, hogy néhányan pusztá érdekéből. De azért megkereszteljük őket.”¹⁵

A Sentszék körüli ügyekkel megbízott román miniszter panaszt tett Maglione bíborosnál a keresztelesek miatt. „Azzal a kéréssel fordult hozzám” — olvassuk a bíboros feljegyzéseiben —, „hogy tekintetbe véve a katolizáló romániai zsidók nagy számát, melynek nagyságrendje kételyekre ad okot, az egyház hagyjon fel a keresztség kiszolgáltatásával. Azt feleltem neki, hogy ha bárki, fajra és vallásra való tekintet nélkül, a keresztség fölvetelét kéri, nem utasíthatjuk el az isteni törvény megsértése nélkül.”¹⁶

A román kormány azonban továbbra is sokallta a megkeresztelt zsidók számát. 1942. augusztus 18-án a miniszter ismét fölkereste Maglione bíborost Rómában, s tájékoztatta arról, hogy ezentúl börtönbüntetés terhe mellett tilos a papoknak zsidókat megkeresztelniük. Mgr. Cassulo kellő eréllyel reagált erre a lépésre: egyenesen a kormányfőhöz, Antonescu marsallhoz fordult, s felhívta figyelmét, hogy a papok akadályoztatása a keresztség kiszolgáltatásában súlyosan sérti az 1929-ben Romániával kötött konkordátumot. Egész listát nyújtott be azokról az esetekről, melyek során megkeresztelt zsidók szenvedtek hátrányos megkülönböztetést — kizárták őket katolikus iskolákból, egyetemokről, személyi irataikban a katolikus bejegyzést önkényesen „mőzesi”-re javították, de egyéb, jelentéktlenebb sérelmekről sem feledkezett meg, például, hogy zsidó nem vezethetett autót, nem juthatott rádióhoz, nem utazhatott harmadosztállyal feljebb, s nem vehette igénybe az étkezőkocsit stb. Közbenjárására Antonescu marsall aláírta azt a dekrétumot, mely szerint a katolikusok, etnikai eredetüktől függetlenül, nem szenvedhetnek hátrányos megkülönböztetést. Ez igen fontos engedményt jelentett a megkeresztelkedett zsidók számára.

Mgr. Cassulo erőfeszítéseit az üldözött zsidóság érdekében a háborút követően Alexander Sapan romániai főrabbi is igazolta. „Mivel más módon immár nem lehettem népem segítségére” — jelentette ki —, „Mgr. Cassulo nuncius jóindulatára bíztam magam.

Mindig négyszemközt fogadott, bár ez számára komoly veszélyt jelentett. Bejelentés nélkül, éjszaka kellett fölkeresnem. Mikor döntés született a romániai zsidók munkatáborokba hurcolásáról, sokak életét mentette meg a nuncius erkölcsi tekintélye. Isten segítségével sikerült elérnie, hogy sok megkeresztelt zsidó elkerülte a deportálást.”¹⁷

A sors iróniája, hogy éppen az 1945-ös felszabadulás után hatalomra került zsidó többségű kommunista kormány kifogásolta Mgr. Cassulo további romániai tartózkodását és kérte visszahívását a Vatikántól. Azzal vádolták, hogy „a háború idején együttműködött Antonescu marsallal”. Mint a fentiekből kitűnik, az „együttműködés” célja éppen a zsidók helyzetének megkönnyítése volt.

(A tanulmány eredetileg a The Month című folyóirat 1989/2. számában jelent meg.)

Bendes Rita fordítása

JEGYZETEK 1. Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la seconde guerre mondiale (a továbbiakban ADSS), 6. k. 241. o.; — 2. Cordell Hull amerikai külügyminiszter még 1943-ban is így nyilatkozott: „Nincs elegendő bizonyítékunk azzal kapcsolatban, valóban folynak-e kivégzések a gázkamrákban.” FRUS I. 416. o. 1943.; — 3. ADSS 8. k. 453. o.; — 4. Uo. 755. o.; — 5. Uo. 489. o.; — 6. Uo.; — 7. Uo. 517. o. a szlovák püspöki kar levele; — 8. ADSS 10. k. 513. o.; — 9. Uo. 449. o. Tardini Godfreynek Londonba; — 10. I. m. 358–359. o.; — 11. I. m. Maglione Cicognonihoz írt jelentése; — 12. I. m. 35. o.; — 13. ADSS 10. k. 35. o.; — 14. ADSS 8. k. 762. o., valamint I. m. 373. o.; — 15. ADSS 8. k. 762–764. o.; — 16. ADSS 8. k. 510. o.; — 17. Riport a *Tablet* 1945. június 23-i számában.

BÖGÖZI-KÁDÁR JÁNOS

Sok...

*Sok a gyümölcsfa,
az útfőn álló
Krisztus.
Megfeszített ember
akad erre bőven.
Sűrűn fakad forrás,
fobász.
Vigyázz,
a fobász meg ne
alázzon.*

*Szelid vidék ez,
a karóbabúzott
szénaboglyák
ne tévesszenek meg.
A szükség,
a dolgok
öntörvénye,
a szokás kéri így.*

Találkozásaink a Szentírással

RÓNAY LÁSZLÓ

Az örömhír

*„Mikor Jézus visszaérkezett, a tömeg örömmel fogadta.
Vártak rá mindnyájan.”*

(Lk 8, 40–41.)

Az emberiség történetéhez, s az egyén egzisztenciális kiteljesedéséhez hozzátartozik a várákozás. Életünk kifejlődése kisebb-nagyobb várákozások története. Várunk a sikerre, az elismerésre és szorongva az elmúlásra, a kikerülhetetlen végre. Várjuk, hogy öröm érjen, s közben sejtjük, hogy készen kell lennünk a baj elfogadására.

Az evangéliumnak e néhány tömör közlése Krisztus egyik csodatettének elbeszélését vezeti be: a zsinagóga feje, Jairus, térdre borulva kérte, gyógyítsa meg egyetlen leányát. Elindultak. „Útközben majdnem agyonnyomta a tömeg” — mondja a szemtanú hitelével a beszámoló írója. Hasonló tömeg ünnepli majd a diadalmas bevonulást, s szitkozódó sokaság veszi körül a keresztet. Persze, „vártak rá mindnyájan”, hátha megtörténik a csoda, s beteljesedik a várákozás: visszaállítja Izrael országát. Aztán végül mintha megcsalta volna valamennyiüket; kiszolgáltatottan, elesetten várta a halált a szégyenfán.

Kit várunk?

A csodatévőt? A diadalmast? A bölcs tanítót? A vihar lecsillapítóját? A jövő megvilágítóját?

Persze, hogy a csodára várunk! Azért vagyunk emberek. A hétköznapi ruhában visszatérő, szerényen megszólaló Jézust senki nem ismeri föl Szakonyi Károly darabjában sem. Olyan, mint a másik ember.

Tudja jól, hogy olyanok vagyunk, mint a haszontalan gyerekek. Csoda kell? Hát legyen csoda! Ki tagadná, az élet olykor tényleg csodás fordulatokat, eseményeket hoz. Más kérdés, tudunk-e hinni a csodában. Már annak sincs hitele. Mintha termékenyebb dolog volna kételkedni. A mai bölcselők túlnyomó többsége is arra tanít, hogy a világ ellentmondásai által halad előre.

Pedig jobb volna, ha a szeretet mozdítaná. Ha tudnánk örömmel és nyitott szívvel várákozni, mint a tömeg Jézusra.

Keresztények öröme.

„Savanyú Jósáká!” — mondta a tanár úr — ha jól emlékszem a káposzta egyik alkatrészéről nyerte nevét —, s legyintett. Az ötvenes évek végén voltunk, s felmerült a kérdés — vésszen komoly kérdés volt! —, jogosult-e egyáltalán vallásos fiatal elvégezni az egyetemet. „Savanyú Jósákák. Hagyni kell őket, hadd szomorkodjanak!”

„Sírt és jajgatott ott mindenki” — mondja az evangélium. Hiába igyekezett apja, a lány meghalt. S mit mond Jézus? „Ne sírjatok...” S hányszor mondja ugyanezt! Ne sírjatok, ne szomorkodjatok, ne esetek kétségbe.

Pál és Szilás öröme.

„Sok ütest mértek rájuk, majd börtönbe vetették őket. A börtönőrnek meghagyták, hogy gondosan ügyeljen rájuk. Az a kapott parancs értelmében a belső börtönbe vetette őket és

a lábukat kalodába zárta. Éjfél tájban Pál és Szilás zsoltárokat énekelve dicsérték az Istent, a foglyok meg hallgatták őket. Ekkor hirtelen olyan erős földrengés támadt, hogy még a börtön alapfalai is beleremegtek. Az ajtók mind fölcsapódtak és mindenkiről leoldódtak a bilincsek.” (ApCsel 16, 23–27.)

A kereszténység történetének egyik alapjelenete. Különféle korokban, különféle struktúrákban ismétlődik. A lényeg ugyanaz: a parancs értelmében börtönbe csukták őket. Mindenüket elvették, de az örömük megmaradt. „Vigasztalás tölt el, s minden bajom közt is túlrad bennem az öröm” — mondja Pál a korinthusiaknak.

Paradox öröm. A megpróbáltatások öröme. Pál apostol öröme. Aki nem ismeri, az rendszerint a neurózist választja, az örömtelenség menedékét, nem is sejtve, hogy Isten nemcsak a bűnbánók menedéke, hanem a „letörteké” is. (Így mondja Pál, szó szerint!)

A tömeg öröme.

Nem, hát ez tényleg ritkaság. Nagy történelmi pillanatok szabad öröme, amelyet rendszerint az elnyomatás félelme vált fel.

A tiszta szívvel, készségesen várakozók öröme, akik az *Örömóda* hangjaira gyülekeznek a IX. szímfőnyában, vagy a *Teremtés* dicsőítő kórusait zengik. Karácsony öröme és a hűsvéti öröm. A születés boldogsága.

Az a tudat, hogy akire várakoztunk, mindkét karját felénk nyújtja. Ahogy Hilde Domin írja:

*Kevesebb mint a belévetett remény
az ember
félkarú
mindig*

*Csak a megfeszített
mindkét karja
tágra nyitva
az Én-Itt-Vagyok*

„Vártak rá mindnyájan.”

Azért nem mindnyájan. Voltak, akik már elosontak és a feljelentés szavait fogalmazták. Mások óvatosan félrehúzódtak az út szélére. Sosem lehet tudni, fő az óvatosság. S ne feledkezzünk meg azokról sem, akik máris „fűrták”: Mit akartok ettől? nem is csodatévő! ismertem az apját, anyját, szélhámós az egész család!

Ám amikor visszatért, mind együtt voltak. Az igazak és a hamisak, a feljelentők és a védelmezők.

Várták a csodát.

Az volt-e az igazi csoda, hogy Jairus lánya mégis életre kelt?

Inkább az, hogy mindnyájan tudtak örülni. Hiszen ez az öröm nem önmagáért való, ez a dicsőség előíze.

Belátás és átvagyakozás

„Mert ahogy egy testben több tagunk van, s minden tagnak más a szerepe, sokan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként azonban tagjai vagyunk egymásnak, s a nekünk juttatott kegyelem szerint adományaink is különböznek: aki a prófétálást kapta, tegyen tanúságot a hit szerint, aki tisztséget kapott, tölts be tisztségét, aki tanító, tanítson, aki a buzdítás ajándékát kapta, buzdítson, aki jótekönyködik, tegye egyszerűségben, aki előljáró, legyen gondos, aki irgalmasságot gyakorol, tegye örömmel.”

Szent Pál: A rómaiaknak írott levél (12, 4–8.)

Ravasz csapda; mert eleinte virág borította magaslatnak, nemes célnak látszik: *másnak lenni*, mint ami a feladatomban vagyok. Más tudni, mint amit jól megtanultam. Más csinálni, mint amit eredményesen csináltam eddig. Mondhatnám: egyszerűbbnek lenni, mint amilyen saját „megkötöttségemben” lehetek.

A szó most nem azokról szól, akik sötét sorsukban világosabb sorsért sóvárognak, nem azokról, akik a nemüket kívánnák enyhítésért fölcserélni, s nem is azokról, akik a mindennapok névtelenségében élve óhajtják a csupa ünnepnek vélt hírességet. Ezt az ember részvétellel megérti, s rögtön meg is mosolyogja. Még látszatra sincs benne semmi fenséges — *mert a nehezebbtől a könnyebbnek bitt felé tart a vágyakozás iránya*. Az effajta hamis vágyképet a benne érdekelt személyes lélek is gyorsabban fedi fel; gyengeségét hamarabb elszégyelli. Rájön, a hasztalan képzelgésben elfáradva, hogy a heroizmus éppen a rászabottak vállalásában rejlik. Itt nincs kelepce — legfeljebb zsákutca. A vegytiszta önzés visszakullog, erejét veszti és előbb-utóbb elenyészik. A teher marad — de viselője nyugodtabb.

Az igazi veszedelem, a szellemi veszedelem azonban az, *amikor a nehezebbet irigyeljük el attól, aki ezt el is bírja*. Nagyobb súlyra vágyunk, mint amekkorával megterheltek. Mintha az amúgy kiválóan működő segéd-kisujj hirtelen fogni, az ügyes kéz meg futni akarna, s a fürgé láb egyenesen az öt irányító agyközpont szeretne lenni... Örültség és lehetetlen: testi példázattal egy pillanat alatt belátható. A szervek tudják a dolgukat; bebizonyosodott, egy parányi résszel együtt bomolhat a hatalmas egész. A tapasztalat vizuálisan is előttünk van: mi micsoda, mi mire való, s a „sajátos képesség” elvesztése mire vezethet. Ami a szervezetben „leáll”, az nem képes átlényegülni, egyszer s mindenkorra vége. A fizikumban nincs funkcióváltás, s nincs erre készítő hisztéria sem. A fizikumban szigorú, isteni rend van — szabadság nélkül. Úgy látszik, a lélek, mert befejezetlenségében szabadabb, hát „rendetlenebb” is. S éppen a nagyratörő lélek az. Ebben-abbán sokat kapott, de a sokat is el lehet unni, s magasabb szférába átkémelve végképp lebecsülni. A tisztségviselő elveszti kedvét a tisztségében, *tanítói* babérba vágyik, a tanító pedig *prófétaságra*. Aki buzdít, mindjárt egymaga lenne az egyes-egyedüli jogos *végrebajtó*.

A luciferi hang sűg, fejlettségünk közepes fokán csalogat a számunkra realizálhatatlan „tökéletesebb” működésre. A kegyelem csillanását véljük ott, ahol a kísértés sztaniol-ezüstje villan. Ami sajátosan a miénk, leértékeljük. Nincs többé élvezetünk benne. Ellustulunk éppen abban a feladatban, amiben az „adomány” gyarapítanunk kéne.

Energiaink az ábrándok habjába vesznek. Nem csupán tisztelettel, kötelező devócióval fordulunk a magasabb „megvalósulás” felé, hanem eljátszunk a gondolattal, hogyan léphetnénk át az új mezőbe teljes magunkkal — a régit hátrahagyva. Az önismeret az átvagyakozás mámorában megrészegül: elhiszük, hogy birtokában vagyunk mindannak a „tehetségnek”, ami a „feljebb soroláshoz” kell — vagy legalábbis minimális igyekezettel megszerezhetjük azt. Addig ringatjuk vágyképeinket, míg a fejünkre nem nőnek. Kiderül róluk, hogy csak káprázatok, de közben elpusztítottuk — mert elhanyagoltuk —, ami a miénk volt valóban. „Semmik vagyunk s minden leszünk” — énekli a tömegesített, elbódított tudatlanság; az igazság pedig az, hogy „minden vagyunk és semmik leszünk”, ha beugrunk a csábításnak, vagy ha a téveszmékbe fokozatosan belelovaljuk magunkat.

Nem véletlen, *abol* élünk, *amiben* élünk, s az sem esetleges, amit életünkkel ki kell fejeznünk. Az életfeladat bővíthető, javítható — de nem cserélhető. Aki a saját életfeladatát cserbenhagyja — sohasem kapja meg az áhítottat. Lépése az űrbe viszi, nem pedig a létra következő fokára.

Más dolog a *bívtás*: akit szólítanak, az szólítva van — a legmélyebbről akár — anélkül, hogy folyton ajánlkozna. A lélek — ha nyitott és *elkészült* — mindent megérhet, egy perc törédéke alatt. A kegyelem villámfény — sosem ölt lassúdad, csillámló formákat.

A tisztségviselő hallgassa a tanítókat, a tanítók a prófétákat; aki el tudja beszélni, beszélje el, aki tenni tud érte, tegyen. Az előjáró ügyeljen az irányra. Aki pedig a másik „adományát” többnek tartja, a sáfarkodást azzal nehezebbnek, hajtson fejet előtte. A csodálat nem tilos — csak a tolakodás az. Érzékenységünk a „nagyság” látványára a magunk viszonylagos „kicsiségéből” fölpillantva: természetes.

Tiszta fájdalom járja át a törekvő szívét, ha a már Isten-közelség állapotában létezők léte megérinti őt. Tiszta fájdalom, mert tudja, még nem érdemli ezt. Embermértékkel él, bár majd az Isten mérlegén méretik. S hogy bizony nem a szolgálat szeretete, hanem tulajdonképpen még mindig csak a mohó, határt nem ismerő hiúság és gőg ösztönöz *oda feljebb*: ez a beismerés a keresett „választóvonalhoz” furcsamód közelebb visz — míg a folytonos önáltatás sodor minket távolabb.

Aki azért akar magasabbra mászni a fán, gyöttrő-nyaktörő mutatóvannal, hogy az alatta állók hangosan dicséressék: értelmetlen kockázatot vállal. Aki azért megy, hogy a legfelső gyümölcsöt is elérje, már nem törődik a bámulattal.

Ugyanakkor a lélek csendjét-békéjét meg-meghullámosító készítés — a változásra, változtatásra — valamilyen formában mégis igaz. A belátással nincs ellentétben — mert a hang nem azt mondja: az vagy, ami *lennél*; mindazonáltal belesüppedő közönyt sem sugall: vagy, aki *most vagy*, hanem azt mondja: az vagy, akivé *lebetsz*, az *adott* korongon csiszolva a legfényesebbre magad.

Meg kell fordítani a fohász tartalmát. „Uram, hadd legyek az, ami akarok!” — gyerekes kérés, komolytalan. Hanem „Uram, *szeressek* az lenni, de a *legteljesebben*, ami éppen vagyok!”

Hatalmas erő kell annak, aki örökös meditációban tölti a földi létet. Biztos idegrendszer, isteni kézben csomóra fogott. De még hatalmasabb erő annak, akit elhívtak a *szünet nélküli* irgalmasságra. Mert „aki irgalmasságot gyakorol, tegye örömmel.” Nincs ennél nehezebb. A könnyek, az elhagyatottság, a kín, a nyomor világával nem alkalmoszerű, hanem állandó testközelen — és *mégis örömmel*. Halálíg munkában, halálíg szegényen — és *mindezt örömmel*.

Az ember magára erőszakolhat, grandiózus akarással, sokféle hősiességet. A nincstelenséget, a derékroppantó munkálkodást; az önző ént féken tarthatja, sőt megtagadhatja — másokért. Egyet azonban nem tud akarattal a világra szülni: az *öröm borulatlan ragyogását*, mindezekhez. Akik ezt megkapják, Tőle kapták, abból, ami Nála van. S ezért azok közül „a legkisebb is nagyobb nálunk.” Ezt mondja a belátás. S meddő átvagyakozás helyett marad a termékenyítő áhítat.

Akédah

Mindaz, ami itt következik, irodalmi utalásai mellett sem esszé, hanem vallomás. Annak ellenére, hogy az a rész, amely Mózes első könyvéből már gyermekkoromban leginkább megragadott, nemcsak az én megrendítő bibliai élményem. Egyike a legtöbbet magyarázott, legtöbbet ábrázolt és valószínűleg a legtöbb emberi borzongást kiváltó ószövetségi történeteknek — mint egy tanulmányban olvastam, azért, mert inkább misztifikál, mintsem megvilágosít. Lelkünket a titokzatosság és nem a megértés felé hajlítja.

A magam részére, ma már, túl a gyermekkori szorongáson, elsősorban mint az Ó- és az Újszövetség metszőpontja lett soha ki nem alvó problémává: mint a kétféle Isten-kép tovább nem bontható, éppen ezért nemcsak kiáltóan nyilvánvaló, hanem létfontosságú metaforája. S az a tény, hogy amiről beszélek, csak metaforikusan fejezhető ki, már meg is mutatja egzisztenciális jelentőségét. Ezért mondhatom, s vállalhatom, hogy vallomás, s vele azt is, hogy igazában csak a belső világban érvényes. A gondolatok (és nem az átélés) tartományában minden bizonnyal vitatható.

Az *AKÉDAH* szó, olvasmányaim szerint, ebben a nyelvtani alakban mindössze egyszer fordul elő a héber nyelvű Bibliában. Jelentése: megkötötzetes; semmi másra, csak Izsák megkötötzetésére alkalmazzák. Talán éppen ezért is terjedt ki értelme: Izsák feláldoztatását mindig ezzel a szóval jelölik; a kérdés hatalmas irodalmát is ez a címszó foglalja össze. S itt rögtön eltűnődhetünk: azért-e, mert a történet lényegét nem az áldozathozatal és nem is a feláldoztatás képezi — és nem is csak azért, mert az angyal lefogja Ábrahám kezét, Isten visszavonja parancsát, és megtörténik a csoda, a világ legnagyobb csodája: az, amit Isten előbb megígért, majd visszavett, most újra megadatik —, vagy azért-e, mert egy sajátos bibliai terminológia szerint egy másik, sokkal fontosabb és számunkra mérhetetlenül evidensebb értelmezés ellenében az elszenvedőre, Izsákra helyezi a fősúlyt? Ez az Akédah szó egyik legfontosabb kérdése — és ez az az aspektus, amelyből a meghatározó megnevezés ellenére, a legkevesebben foglalkoztak a történettel. Meglehet, hogyha a *bolocaust* szó nem jelentene égőáldozatot, még a mi számunkra is másról beszélné.

Arról, ami annyira nyilvánvaló, hogy nem hiszem, bárki is kételkedett volna benne: arról, hogy Izsák feláldoztatásában valójában Ábrahám az áldozat — noha az apa áldozatát másképpen kell értelmeznünk, mint ahogyan azt a mai apa—gyermek viszonylatban magyaráznánk. Nem nélkülözi az igazságot az, aki ezt a kérdést pszichoanalitikus szempontok szerint vizsgálja, mint ahogyan feltehetően az a kutató sem, aki Izsák feláldozását Ábrahám vezekléseként fogja fel, önmagának megbocsáthatatlan bűnéért, Ishmáél (és Hágár) elűzéséért. De — bár Isten azt mondja: „vedd fiadat, a te egyetlenegyedet, akit szeretsz, Izsákot” (Ter 22, 1) — itt többről van szó, mint az agg apa szeretetéről későn született fia, s a benne rejlő szerelemről a fiú anyja, a sokat szenvedett, oly sokáig sajnált és megvetett Sára iránt. Itt a jövő, s nemcsak egy család, egy nemzetség, hanem Isten választott népének jövője a tét: Ábrahám nemcsak későn született fiát, hanem azt a jövőt készült feláldozni, amit nem sokkal előbb — hiszen ebben a távlatban mellékessé lesz az a sokat vitatott kérdés, hogy Izsák még gyermek, tizenhárom éves ifjú vagy harmincöt év körüli meglelt férfi volt-e? — Isten ígért és csodatétellel adott meg neki. Izsák megszületése előtt sem Sára, sem Ábrahám nem volt reménytelenebb, mint azon a hajnalon, amikor „megnyergelék az ő szamarát, és maga mellé vevé két szolgáját”,

elindult a maga sem tudta hová és meddig tartó útra: csak az út keserves végcélját tudta, és az addig tartó szorongás rettenetét sejtette előre. Hiszen Isten már egyszer, méghozzá kora fiatalságában, Úr városában ígérte meg, hogy megsokasítja magát — és azon a csillagos éjszakán éppen feltétlen engedelmességgel indult az ismeretlenbe, mint ebben a hajnali órában. De a csalódás, Sára meddősége, nem volt kisebb fájdalom, mint ez — csak lassúbb, vontatottabb, és ezért inkább örökkévalónak tűnő. S ha Kierkegaard csodálatos tanulmányában arról ír, hogy a hit paradoxona éppen abban rejlik, hogy Ábrahám beletörődött Izsák elvételébe, az ígélet semmissé tételébe, hogy teljesen és tökéletesen minden reményét elvesztette, akkor ennek már megelőzően is igaznak kellett lennie; s ha, mint Kierkegaard írja, a hit abszurditása éppen az, hogy a teljes lemondáson túl is bízott Isten ígéletében, ez a hit vonzhatta sátrához az angyali küldötteket. Csakhogy akkor, az első megcsalattatásban és az első, kimondatlan és elgondolatlan (mert kimondani és elgondolni sem mert) mégis-hitben nem bujkált ez a pokoli ironia, a kétségbeejtésnek ez a véres kegyetlensége: „vedd a szeretett fiút”, akit már reménytelen-ségedben és csoda által adtam neked, és önkézzeddel áldozd nekem! Nem lehet véletlen, hogy az ókori rabbinikus Tóra-magyarázatok Jób történetét vetítik vissza az Ábraháméra. Eszerint a Sátán szólította próbára Istent, kísértse meg Ábrahámot — kétszeresen is: hiszen a fiú feláldozása nemcsak ebben a világban bűn, s nemcsak azért, mert az etikum oldaláról, mint Kierkegaard is írja, gyilkosság; s nem is csak azért, mert feláldozása olyan fájdalom, hogy ez a fájdalom már az Isten elleni lázadás vétkébe csap át — hanem azért, mert a kísértés lényegéhez Isten parancsolatának, a gyermekgyilkosság tilalmának megszegése is hozzátartozik. De Ábrahám megállta a próbát, annak ellenére, hogy mindenki másnál többet áldozott; mert mint Franz Rosenzweig, a századelő nagy zsidó filozófusa írja, Ábrahámban a zsidóság vallási lényegét ragadva meg: Agamemnón feláldozta azt, amije volt; Ábrahám mindazt, amivé lehetett volna; Jézus pedig önmagát. Agamemnón valamiért, népe győzelméért áldozta legkedvesebb gyermekét; a krisztusi áldozat a világ üdvösségéért történt — de Ábrahámé egy emberileg felfoghatatlan parancsra, egyedül és kizárólag az engedelmességért; s nem tudom, mi a lényegesebb itt: az engedelenség létállapota-e, vagy az engedelmességre hívónak tökéletes elrejtőzése, megszólíthatatlansága? (Persze a kettő között csak virtuális a rés, a mai ember szempontjából azonban mégiscsak jelentős.) S itt érzékelhető a különbség az Ó- és az Újtestamentum Istene között. Isten fogalma sohasem lehet racionális — rá vonatkozóan a racionalitás kategóriái sem pozitív, sem negatív értelemben nem érvényesek; az ószövet-ségi Istennek azonban elsődleges tulajdonsága a sem értelemmel, sem érzelemmel meg nem közelíthető irracionalitás: „És Isten megkísérté Ábrahámot...”

S itt, ebben a rejtélyes és örökké rejtőző irracionalitásban lesz újra fontossá és aktuálisá az Akédah jelentése. Itt, ezért világosodik meg számomra az a mélyreható érdeklődés, ami egész életemet végigkísérte. — Közel kétezer éven át láttuk és olvastuk ezt a történetet úgy, mint Ábrahám tragédiáját; negyvenöt éve az Izsákét éljük át benne. — Többen hangsúlyozták, hogy a Szentírásban csak az apa és a fiú hazatéréséről van szó, a hazatérés örömről nincsen. Hogyan is lehetne? Nem az az Ábrahám tért vissza, aki elindult. A visszatért Ábrahám kiállta a próbát és megszabadult — de éppen ez a megszabadulás tette nyilvánvalóvá Isten rettenetes irracionalitását, az el-nem-követés által mutatkozott meg, teljes valójában, a próba kegyetlensége. Ábrahámnak nem kellett megölnie fiát — de így, a félbenmaradt mozdulat mozdulatlanságában örökre gyermekgyilkossá dermedt; Izsák pedig örökre áldozattá. Kierkegaard a *Félelem és reszketés* költői bevezetésében arról ír, hogy Ábrahám a Mórija hegyén szándékosan sejtette meg fiával tervét: mert jobbnak látta, hogy apjától, mintsem hogy Istentől távolodjék el. Csakhogy amikor Izsák észrevette apja kétségbeesését és reszketését, akkor mindörökre Istent veszítette el.

S ezért nem lehet véletlen az, hogy a pátriárkák sorában Izsákról tudunk a legkevesebbet. Közvetítő ő: szerepel mint egy gyermek — de ebben a történetben igazában Ábrahám a főszereplő — és mint atya: de itt, valójában, Ézsauról és Jákobról szól az Írás. Izsák, a feláldozásra szánt, a *megkötözött*, a „szenvedő szolga”, Krisztus ótestamentumi előképe; de legalább ennyire előképe a belőle fakadt nép, Ábrahám gyermekei sorsának is.

Az én számomra elsődlegesen ez az Akédah jelentése. Az égőáldozatban elhamvadt, de ugyanakkor Isten kegyetlen kegyelme által életben maradt zsidóság jelképe: azé, aki minduntalan élete utolsó pillanatát éli, látja a feléje közeledő kést — és aki szüntelenül a megmenekülés első pillanatát érzékeli, a halálból visszatérés fordulatát: gémberegetten, a hit és a hitetlenség irracionalitásában. Az Akédah számomra, végtelenül gazdag és végtelenségig elemezhető tragikumában a zsidóságnak mint Isten választott népének, az embernek mint az Isten saját képmására alkotott teremtménynek — és benne a világba leszálló Istennek megkötöztetése.

KEMÉNY ISTVÁN

A te napod

*Miért én legyek a tavaszi áldozat
a szertartásos márciusi esőben?
A számomra terhes tánc szíve?*

*Miért én legyek? Gondolkoznál ezen?
Ments meg! Javasolj mást helyettem!
Kötözd meg, és szeress őbelé.
Én meg majd hazatalálok egyedül.*

*Adj tebát parancsot. Oldozzatok el.
Persze azonnal sírni, toporzékolni fogok,
de ezt el ne bidd nekem:
az enyém nem az a tánc lesz, mint a tietek.
Nem én kellettem. Zavarjatok csak el.*

*Nem én kellettem. Nem én kellettem!
Az egész folyópart egyetlen öröm lesz,
a te örömed, a te napod.
Meztelenül ugráltok új választottad körül.
Nem én kellettem. Gondosan
a fáklyák körén kívül ólálkodom majd
a te napodon.*

Igen Atyám!

(Máté 11, 26.)

Mostanában a Biblia forgatásakor nem a régen kedves passzusokhoz: János evangéliumához, a próféták könyveihez, Salamon példabeszédeihez térek vissza. Helyettük újra meg újra elolvasom a Jánosnál „rosszabb író”, Máté evangéliumát, különösen annak tizedik és tizenegyedik részét. Azokat a fejezeteket, melyekben Jézus egyrészt hatalmat és megbízást ad az apostoloknak az igehirdetésre, másrészt hálát mond az Atyának a küldetésért, az édes igáért. Az utolsó sorok Káldi György 1626-ban készült fordításában, annak némileg modernizált változatában, a nekem meglevő 1928-as kiadásban a következőképpen szólnak: „Hálát adok neked Atyám! mennynek és földnek ura! hogy elrejtetted ezeket a bölcspektől és okosaktól, és kinyilatkoztattad a kisdedeknek. Igen Atyám! mert így tetszett neked.”

Erre a gondolatra nem magamtól találtam rá. A Dunántúlon egy plébános barátom ezüstmiséjén hallottam prédikációba foglalva, életprogramként vállalva a záró részt: „Igen Atyám! mert így tetszett neked.”

Kétszeresen is megfogott a gondolat.

Mindenekelőtt az ünneplő életútja okán. A szép jubileumhoz érkezett pap előtt ugyanis annak idején igazán sokféle lehetőség kínálkozott. Egy vasúti bakter fiaként érettségizett 1947-ben, a lehető „legjobb” káder volt: szegényember gyermeke, kitűnő eszű, ambiciózus, aki lázasan vetette bele magát a tanulásba, művelődésbe. Ahogy osztályos társai hetedik öregapjuktól kezdve a földről álmodoztak, ő (így kell elképzelnem) a tudásról és a tanulásról szőtt szép terveket. Tapasztalatlansága miatt az érettségi előtt elkötelezte magát az első helyre, ahová továbbtanulni hívták. Így került a katonai akadémiára. Mivel itt is szorgalmasan tanult, végig kitűnő eredménnyel dolgozott, vörös diplomát kapott, és egy rangfokozattal magasabbat kapott a végzéskor társainál. 1954-ben azonban ott hagyta első munkahelyét, a Honvédelmi Minisztériumot, ahová — bizonyára reménybeli vezérkari főtisztként — az akadémia befejezése után szolgálattételre azonnal berendelték. Az esztergomi szemináriumba jelentkezett. Pap lett. Amikor aztán jóval később, sokadik állomáshelyén meglátogattuk, éppen a malterosláda mellett találtuk. Abban a harangtorony nélküli templomban ugyanis, ahol akkor plébános volt, s amelyet a valamikori bárói család leszármazottai: egy agronómus, egy kisállattenyésztő, egy pedagógus, egy benzinkutas minden évben „kegyúri minőségükben” anyagilag változatlanul támogattak, valamit éppen saját kezűleg hozott rendbe. A templom melletti szobájában a földtől a plafonig glédában álltak a könyvek. Mindegyikben, a legfrissebb teológiai munkákban is, cédulák, bejegyzések, a szöveget továbbépítő gondolatok. Vasárnap a misén tízen ha voltunk. Mi, vendégek, hárman, néhány néni, az utolsó pillanatban befutott egy másik barátja a szomszédos városból. Az ebédnél, jól emlékszem, sok mindenről esett szó. Bálint Sándor legújabb tanulmányáról, a termelőszoövetkezet értelmetlen adminisztrációjáról, a szeretet-hiányról, a papot hiúhirdető emberként elfogadó helybeliekről. És az életről. Mi, vendégek, apró-cseprő panaszainkat mondtuk. Barátunk szelíden figyelt. Bólgatott. Egy-egy megjegyzést tett. Szavai kisimították homlokunkat. Szívünket nyugalom szállta meg.

A plébánosból sugárzó derű forrására az ezüstmisén jöttem rá. Mert nemcsak az jutott eszembe akkor, hogyan hagyott ott egy csillagokig ívelő katonai karriert, de az is, hogyan

ment juhként a farkasok közé, hogyan kellett neki kígyó-okosságúnak és galambártatlanságúnak lennie, hogyan hirdette akár a háztetőről is, ami meggyőződése volt, mennyire nem törődött azokkal, akik meg is ölhetnék volna a testet. Erőt adott neki a tudat, hogy kiszemeltetett a feladatra. S miután ebbeli hite sziklaszilárd volt, sem aranyra, sem ezüstre, sem köntösre, sem sarura nem törekedett. A feladatát igyekezett teljesíteni. Boldog volt. „Igen Atyám!” — mondta egész életével.

A Biblia ettől az ezüstmisétől számítva a szememben nemcsak a hit igazságára vezérítő kalauz, ahogyan régen írták, nemcsak a világfolklór legszebb alkotása, amint az egykor élt marxista filozófus mondta. Ma a Biblia nekem Máté evangéliumának tizedik-tizenegyedik része is. Hívőnek-hitetlennek egyformán szóló könyv, többek között arról, hogyan kell keresni, meglegelni, felvállalni mindenkinek a maga sorsát. Hogyan kell hirdetni a békességet minden háznak, abban a reményben, hogy minden ház méltó erre a békességre. Meg persze hogy szükség esetén mindenképpen el kell menni Ninivébe, prédikálni a város ellen, ha netalán újra és újra megárad a gonoszság.

RÁBA GYÖRGY

Ámen előtt

*Egy küszöbhez vezess
a szivárgó bomályban
arcvonásokon át
rajzold ki a fedél alá
botorkáló nyomát
mondom ezt mint imát
s izmom közben ernyed
máris banyatlanék
de ámen előtt
két szót fél-öntudatlan
hadd ejtek ki még
ébrenlét álmodtalak
szeszed bevít tovaragad*

Kristálypoharak

Nem akartam Prágába utazni.

Hetek óta lázasan üldögéltem ágyam sarkában puha, meleg pokrócokba burkolózva és az ilyen esetben már gyermekkoromban is átélt kellemes, lázas, éber álomban forró csipkehús teát kortyolgattam abból a kristálypohárból, amit Ilonka nénitől örökölt édesapám.

A Hennel család Eperjesről került a fővárosba valamikor a századforduló táján és a három testvér, Ilonka, Elek és Gyula szerencsétlen módon mind társ nélkül élte le életét. Ilonka nénit majdnem egyből megpillantottam, amint kinyitottam a szememet, mert születésem után már nem az Üllői úti lakásba vittek vissza, hanem a Fő utcába, egy társbérletbe, amelyet édesanyám szerzett s ahol két ősz hajú néni hajolt kosaram fölé, amint megérkeztünk.

Itt, a szobánként külön társbérletet rejtő, nagy belmagasságú régi „úri lakásban” voltam gyerek és Ilonka nénitől tanultam németül az 1641. évben Nürnbergben kiadott hatalmas Luther-bibliából, meg mesekönyvekből, például a „*Das Wettermännlein*” című Mainzban megjelent könyvből, amelyet gyönyörű színes képek díszítenek.

Ilonka néni felvidéki lévén tótul is tudott és emlékszem, hallottam is tótul beszélni, de ha megfeszülök sem bírom felidézni, ugyan kivel társaloghatott környezetemből e nyelven?

Mindig arcokat és fejeket rajzoltam s lázasan már akkor is jobbak lettek a rajzok.

Nos hát eszem ágában sem volt sehová utazni, hiába reméltem Bohumil Hrabállal találkozni, féltem a vonatúttól és még rajzolni akartam az elfüggönyözött kis szobában a Bérc utcában és Kosztolányi Énekét olvasgatni Virág Benedekről.

Végül csak elutaztam.

Megmondom, mi indított Prágába, találkozóim volt II. Rudolf császár udvari történésszéval, a belga Jacques Typot-val és honfitársával, a híres Chalcographussal, Gilles Sadelerrel. „Typotius”, Sadeler és Octavio Strada, „Octavius” a mantuai Jakab Strada fia, kiadtak egy könyvet Prágában, az 1601. esztendőben, Dionüszosz ünnepén, azaz farsangkor: „Pragae, ipsis Dionysiis, Anno primi hujus seculi.”

Egyikük nevét meg is találtam egy, a Hradzsínba vezető utcácska házán táblába vésvé: „Itt volt a híres rézmetsző Jyli Sadeler sírja, míg az e helyütt állott ház a sírral együtt el nem pusztult.” Körülbelül ez áll a falon cseh nyelven, bent férfi kertészkedik, semmit nem tud a sírról kertje helyén.

Egy kedves lány szerzett nekem szállást a városban, a lakás polcain sok könyv között a

MEYERS CONVERSATIONS LEXICON

„Neße der vorigen, der bedeutendste die Familie, geb. um. 1575 Antwerpen, gest. 1629. in Prag, genoss den Unterricht seines Oheims Johann Sadeler, begleitete seine Oheime auf deren Reisen nach München und Italien und ward dann vom Kaiser Rudolf II. nach Prag berufen.”

Lázasan feküdtem az ismeretlen cseh lakásban, és nyomoztam a könyvekben a három férfi után.

Délután valamikor barátaim sétálgattak velem a városban, egymást váltogatva kísérték egyik helyről a másikra, ki mikor ért rám. Egy régiségboltban vettem két kristálypoharat, nincsenek össze-vissza karistolgatva fölösleges díszekkel, csak szép lapokat csiszoltak az oldalukra. Egyikük különösen karcsú, magas.

Ez volt összes koronám, viszont nem nagyon szoktam ilyesmit venni, pláne külföldön. Boldogan ki-be csomagolgattam szerzeményeimet és felváltva nézegettem a lenyűzött férfifejeket kőből a kapuk fölé faragva (hogy mennyire ijesztőbbek ők a megszokott pesti főknél) és poharamat a zsebemben.

Hrabal valóban az *Oroszlán* számára már jó előre lefoglalt hátsó helyiségében ült pár barátjával, bizalmatlanul néztek ránk, akkor jött ki a kórházból, nem volt oly megközelíthető, mint Budán a tabáni sörözőben.

Másnap viszont telefonált, találkát adott és valóban várt is ránk a régi zsinagóga melletti söröző egyik asztalánál.

A Tükrök árulásának íróját már nem érdekli az élet, nem a Nobel-díj jelölés, nem a televízió-riportok, nem a hírnév, semmi sem a kerek világon.

„Kerek világ”, az író nemrég volt Amerikában, egy könyvet vagy füzetkét lapoz, rémlik: Andy Warholt említi, egy angolul megjelent regényét, valamelyik galériát, egy egyetemet, ahová meghívták, ez kicsit felvillanyozta. A visszaemlékezés. Fényképeket mutogat, ősz haját halántéka felé fésüli, vagy csak tenyérrel simítja finoman, ettől olyan római consulos viseletre tesz szert, amilyet a márványokon látni, a félhomályos folyosók mélyébe vesző szoborgalériák polcain.

Aztán visszazuhan a szomorúságba. Az utcán egyenruhások csoportosulnak, ötvenes-százas csoportokba rendeződnek, szétoszlanak, ide-oda folynak a terek között szeszélyesen. Később, mikor már az apostolokat várjuk a téren és Hrabal utunkra engedett — akarunk-e még valamit, mert ha nem, akkor hagyjuk abba az egészet, elege van mindenből —, az egyenruhások felénk ömlenek, körülfolynak két ágra szakadva, szigetként állunk, ezek nem az apostolok.

Még egy időse ember, fönt a várban, puha szőnyeggel borított lépcső végén. A mi hercegprimásunk kortársa. Amint az asztalra hajolva levelet ír a magyar fiataloknak, arca kikerül a fényből. Nem szeretném vakuvillanással megölni-szétrobbantani a nyugalmat, készíteni kellene egy képet azoknak a magyaroknak, kikhez a rögtönzött üzenetke szól. A bíboros íróasztalához ül a virágcsokor mögé, elgondolkozva maga elé néz, az ablak felé araszolok, a virágfejek között az öreg a bíborosi sapkában ül a kereszt előtt, igyekszem több változatot készíteni, de elunja, int, elég.

Utolsó este úrrá lesz rajtam a gonosz, barna sört iszom az *U flekú*-ban nagybátyámmal és barátaimmal, valakinek filmfelvételei vannak az égő diákról, a szaladó sokaságról, tüntetésekről, arcok villanásai kavarnak, lábak és karok örvénylenek, feltűnik egy egészen az arcunkba lehelő fehér foltszerű arc-maszk, eltorzul, lefolyik a testen, szájából folyam mozdul, mikor ezt írom, apró bakelit lemezzről zöngés mássalhangzók kiejtését mutatják be, ezt hallom az előbb írt film alatt, ma — mmá — mme — mmé — mmo — mmu — mmü, az alakok vízszintesen helyezkednek el, Karcsit látom a söröző különtermében, az ajtó fölött felirat: AKADÉMIA, Karcsi szétnyitja ingét, megfogjuk a mellkasát, elformátlاندott szegycsontját, fura összegabalyodott bordáit, a repülőbordát, a lengőbordákat; Jachymov uránbánya, a beszédgyakorlatok hallatszanak: babám — bárka, család — cápa, dadát — dárda, barátja — bátraknál, javában — járatják, láthatatlanság — váratlan halál

Plakátot zsákmányolok egy kapualjból. Valamely hivatal bejárata lehetett, nem volt lenyűzott barokk kobak, de volt ez a hátborzongató plakát: karjában tartott szőke loknis kisleánykára mosolygó bányász bácsi. A férfi arcán vérfagyasztó kifejezés, szájában hegyes fogak, Gilles de Raist megszégyenítő borzalmas tekintet.

Esteledett, rendesen összegurigattam egy csővé az egészet, és beálltunk barátomnak sört és kolbászt vásárolni a Vencel téren egy pavilonban. Nevetgélünk a plakáton, mikor egy férfi csehül szar magyarnak nevezett, kiütötte kezemből a papírt, majd lökdödni kezdett, annyira, hogy veréstől tartva átadtam táskámat más kezébe, legalább védeni tudjam magam.

Nem hinném, hogy a nálam fejfel magasabb, durva embert meg akartam volna verni, csak nem akartam birkaként várni a pofont. Nem vagyok verekedős és a poharakat is féltettem.

Rosszul voltam. A sört nem lett volna szabad meginnom a gyógyszerre. Forgott előttem a világ. A férfi nem ütött meg. Eltűnt. Egy embert sem érdekelt a dolog, több cseh mosolygott, mindennapos ügy, akikkel voltam, magyarázni kezdték, ne verekedjek, ezzel csak bajt csinálok, álltam, ezen a jelentéktelen estén fáj a lábam a hidegben, hatszor operálták, rossz benne a vérkeringés, vártam, hogy elmenjünk erről az átkozott térről, nem mozdultunk, barátom kényelmesen itta a sört, harapott hozzá a kolbászból, a zsír a papírtálcára csöpögött, én elindultam haza Budapestre.

Éjjel kétóra volt.

Végigkérdezősködtem magam a kihalt-sötét éjszakai városon, megtaláltam a folyót, átsétáltam egyik hídján, több pályaudvart végigpróbálgatva meggletem azt, ahonnan hajnal tájban vonat indul Magyarországra.

A kristálypoharak után maradt pénzemből helyjegyet váltottam haza, és lefeküdtem az aluljáróban, mert a váró még zárva volt. Később annyira fáj a fejem, hogy azt hittem, tarkón vágta, le akart esni nyakamról, vízióim voltak, ahogy hanyatt feküdtem a sötétben, azt álmodtam, rólam kezdik lehúzni a bőrt, és én is ott leszek ebben a széteső, furcsa városban egy ház kapuja fölött, szélesre húzott borszájammal, amelyből azért a villogó fogak kivilágítanak majd és csak ez lesz fehér az egész korombüzs, fekete kőalakon.

A reggel kék volt, felültem a vonatra, dél körül térdem csúszkáltam a szerelvény folyosóján, a vámosok és határőrök zsebükben kotorásztak gyógyszerért, lefeküdtem az egyik fülkében, ott leesett a fejem, szétdurrantak a kristálypoharak, valakinek át kellett volna adnom számozott helyét, nemet intettem, megpróbáltam teljesen, de teljesen mozdulatlanra dermedni hazáig és úgy üszni a vonaton s utána a levegőben a hegyre, az én utcámba, „vissza, vissza, vissza”, ahol teát iszom az új poharakból, már három poharam van, az Ilonka nénié és a két prágai.

Számunk szerzői

Anthony Rhodes angol történész, a *The Vatican in the Age of the Dictators 1922—1945*

c. könyv szerzője

Sipos Lajos irodalomtörténész, ELTE

Lábass Endre író

Németh G. Béla irodalomtörténész, akadémikus, ELTE

Pusztaszeri László történész

Borbély Szilárd író, irodalomtörténész, ELTE

NÉMETH G. BÉLA

Egy használható esztétika

1. Ha föltennénk a kérdést, a két háború közti nagy hatású irodalomtudós egyetemi tanárok közül *Sík Sándor* mivel járult hozzá legerőteljesebben a hazai literatus és művészeti kultúra alakításához és elmélyítéséhez, valószínűleg hármas feleletet kapnánk. Egyetemi *oktatói* tevékenységén át, talán így hangoznék az első válasz, hiszen ez nemcsak irodalom-szakos hallgatóira gyakorolt mély befolyást, hanem úgyszólván az egész szegedi egyetemre, s ez még pesti templomi szószékéről utolsó esztendeiben is szerteszugárzott. *Monográfiáival*, meglehet így szólna a második vélekedés, mely nyilván arra utalna, hogy egy erős karakterű korszak, a barokk lelkeségének, szellemiségének egy markáns egyéniségben való egészen individuális és nemzeti összpontosulását kevesen ragadták meg s látták oly erővel, mint ő *Zrínyijében* a pszichológia, a kultúrhistória s az esztétika 20. századi eszközeivel. S arra is utalna e nézet, miként mutatja meg *Pázmányában*: egy rendkívül sokárnyalatú, egy roppantul gazdag műveltségű, egy európai látóköri és tapasztalatú szellem hatalmas nyelvi arzenálja hogyan szolgál százféle stílváltozatban és művelődési közegben, közlési viszonylatban és közéleti szituációban egy határozott központú lelki s egy folyton változó lehetőségű politikai célt. A harmadik állásfoglalás bizonyára azt hangoztatná, az egyik leghasználhatóbb összefoglaló *esztétikát* hazai nyelven, folytonos tekintettel a hazai irodalomra és művészetre, ő alkotta meg, szemben másoknak elméleti szóáradatban úszó, műveket azonban alig érintő, a hazai alkotásokat pedig majdnem tüntetően kikerülő munkásságával.

Nyilván mindhárom felfogásban van bőven igazság. Vonzásköréből nemcsak jelentős költők, írók, tudósok kerültek ki, de rendjének, egyházának iskoláin is messze túlterjedt művészetértésének ember- és ízlésformáló kisugárzása. S ha *Zrínyiről* azóta született is az övénél behatóbb, bár az ő könyvét is hasznosító munka, *Pázmányról*, eléggé nem nehezményezhetően, az övéhez hasonló súlyú monográfia mindmáig nem került az olvasó asztalára.

2. Mégis, bármennyire méltányoljuk az egyetemi tanár s az irodalomtörténész jelentőségét, mi esztétikájára adnánk szavazatunkat. Olyannyira, hogy egyetemi oktatók s középiskolai tanárok számára csakúgy, mint a művelt irodalomkedvelő közönség számára is, igen hasznosnak vélnénk jól tájékoztató bevezetővel s gondos tárgymutatóval ellátott újrakiadását. Könnyen meglehet persze, hogy az esztétika magas öntudatú szakférfiainak nemcsak rosszsallását, de haragját is kivívnánk, ha ez megvalósulna. Érvelhetnének is ezek Síknak azzal az előszóbeli, dőlten szedett megjegyzésével, hogy ez a könyve *melléktermék*. Mellékterméke oktatói működésének, tudósi tevékenységének, költői munkásságának s olvasói és műélvezői elmélkedésének. S továbbtoldhatnák azzal a vallomással, hogy ő nem készült soha e tárgykör szaktudósává lenni, s könyve révén sem érzi magát annak. S nozzáfűzhetnék azt a kitételét is, hogy a tárgykör elméleti oldala, bár mindig érdekelte, de kevésbé sarkallta, mint a napi alkalmazhatóság kérdése. Mindenekelőtt pedig azt vethetnék ellene, hogy könyve nem egy elgondolt vagy föl is rajzolt filozófiai rendszer része, még csak nem is valamely alapként, háttérként átvett bölcséleti rendszeré.

* Az itt következő előadások a MTA 1989 májusában tartott emlékülésen

Márpedig ilyen alapvetés nélkül, hangoztatnák joggal, esztétikát teremteni vajmi nehéz, úgyszólván lehetetlen.

Sík könyve azonban nem a filozófiai módon szisztematizáló *rendszer-esztétikák* sorába tartozik. Nem is volt szándéka s ambíciója ez. Ellenkezőleg: a zárt rendszer-esztétikák gyakorlati hasznosíthatóságának műfajukban rejlő nehézségeit, mindenekelőtt egyoldalúságaikat kívánta feloldani. Sajátos esztétikai kézikönyv az ő munkája, amely nem lexikoni címszavakban, hanem egyéni empirikus gondolatmenetben adja elő a legfontosabbnak vélt esztétikai tudnivalókat. Nagy művészi érzékenységgű, igen széles tájékozottságú, kifinomult ítéletű, nagy pedagógiai gyakorlatú ember pragmatikus áttekintése, összefoglalása ez. Ő nem elméleti nézeteit kívánta igazolni művekkel, hanem a művek értését óhajtotta szolgálni alkalmasnak tekintett összegyűjtött nézeteivel. Mintegy hét-nyolcszáz lapot kitevő munkáját tizenegy „*rész*”-re osztja.

Mindenik Rész egy-egy olyan tárgyszó köré épül föl, s épül egymásra, amely tapasztalata, tájékozottsága, elmélkedése szerint a mű és művészet mibenlétének, szerepének, értelmezésének erőfeszítésében centrális helyet foglal el. Íme, néhány: Az esztétikum, A szép, Az esztétikai törvények, Az esztétikai tartalom, Az esztétikai anyag, Az esztétikai forma, Az esztétikai újraalkotás s végül Az esztétika végső kérdései. Mindenik *rész*-t kisebb *fejezetekre* bontotta, azokat meg *szakaszokra* tagolta. Előadásában az induktív és deduktív módszert váltogatja, bár az uralkodó benne kétségtelenül az első, még akkor is, ha a példát, a jelenséget, amely indította, indukálta, a kifejtés után közli, hivatkozza. Irodalmat, képzőművészetet, zenét egyaránt bevon, bár tagadhatatlanul az első közéjük a főszerep. S a legezoterikusabb magas művészettől a legalsó határig terjed ki figyelme.

Végigvitt *módszere* az, hogy a gondolatmenetébe *először és gyűjtőpontként* belépő fogalmakról, nézetekről, tételekről elmondja történeti előzményeiket s ellentétes változataikat, megjelölve s kibontva, melyikkel s miért ért egyet. Ez a módszer, melyet a szigorú rendszer-esztétikák oldaláról lehet *eklektikusnak* nevezni, azzal a kettős haszonnal jár, hogy részint bő történeti ismeretet nyújt, részint — s ez a fontosabb — kétkedő, megfontoló, választó gondolkodásra sarkall, s a gondolkodás, a lényegkeresés történetének sokrétű pluralítására figyelmeztet.

Egyben, persze, megmutatja Sík szakműveltségi körét és terjedelmét is. Hivatkozásaiban a német nyelv jártsza a főszerepet, második helyen pedig a francia áll. Az angol nyelvű szerző ritka nála. Előfordul persze egy-egy szerzőnek az illető nyelvtől független frekvenciája is; például Croce-é. Szépirodalmi utalásaiban viszont a hazai mellett a francia vezet, s itt az angol is szépszámú. A görög — római s az ókeresztény antikvitásból is gyakran idéz; főleg a görögöt azonban, láthatólag, másodkézből.

3. Az esztétikai gondolkodás historikusának lehető kérdései közül hármat tegyünk föl. Az első, amelyre röviden az utolsó, a *XI. rész*-ben ad tömören olyan kifejtett választ, amely rejtve ugyan végig jelen van, s helyenként kimondottan is megnyilvánul. Bármennyire nem egy filozófiai univerzumba illeszkedő s belőle leszármaztatott esztétikát kíván is írni, azt a nélkülözhetetlen követelményt — feladatát ismerően — érvényesíti, amely szerint határozott világkép, ember- és létfelfogás nélkül lehetetlen e tárgykör kérdéseire felelni. Világképe a kor gondolkodásához illeszkedni kívánó, a kor fogalmi kincsében megjelenni óhajtó tomizmus. Maritain-t így, persze, legalább annyiszor említi, mint magát az Aquinóit.

A műalkotás mindig a tökéletesség valamely foka és fajtája irányába mutat, még ha gyakran negatív módon, a hiány fájdalmának, visszásságának érzékeltetésével is. A tökéletesség minden fajtájának legteljesebb, abszolút teljességgű foka pedig Isten. Őt, ezt az Abszolútumot képezi le valamilyen fokon vagy fajtában, rá emlékeztet, hozzá vezet, s az ő tökéletességében és teremő képességében részeltet a műalkotás. Sík abszolút toleráns a maga katolicizmusában. Az Abszolútumról úgy szól, hogy azt nemcsak minden keresztény

felekezeti, de minden monotheista is elfogadhatja. Sőt, a pantheizmus számára is utat keres, midőn az emanációt hozza véle kapcsolatba. Azt ugyan határozottan kimondja, hogy, szerinte, a kereszténység személyes Isten-fogalma ennek a fogalomnak s egyben az emberi felismerésnek is legmagasabb foka. De még a politheizmusokban is az ez irányba való keresést szeretné látni, s így azt a kettős funkciót, amit a monotheisztikus világképű művészetről vél, tőlük sem tagadja meg: egyrészt az Abszolútum létének és mibenlétének valaminő megsejtését, másrészt az Abszolútum teremtő funkciójához való emberi rokonulást. S valójában még azoknak az ateistáknak is, akik valamely központi erőt, esszenciát, entitást vélnek a világban, jut hely e kettős felfogásban.

A tételelességre hajló tomista felfogást azonban, mint annyi nyugati, mondjuk így: neokatolikus kortársánál, átjárja az alanyiságnak, a személyességnek és érzelmiségnek oly nagy hangsúlyt adó augustinusi mentalitás. S ez nemcsak abból származhat, hogy maga is költő, aki vallási élményeit is így véli legjobban kifejezhetni. Hanem másrészt talán abból, hogy az emberi szabadságot, s benne az akaratszabadságot az Abszolútum felé mutató, az azzal rokonító esszenciális vonások és értékek egyik legfőbbjének tartja, s ennek egyeztetése az isteni mindent-előrelátással, mindent-előretudással e mentalításban könnyebbnek tetszhet. Harmadrészt *főképpen* abból, hogy esztétikai felfogásának egyik legfőbb, vagy éppen a legfőbb kategóriája ebbe a mentalitásba nagyon is jól illett bele.

Az *intuíció* kategóriája ez.

4. Ha néhány vonással megpróbáljuk fölvezetni, mit foglal ez Síknál magába, akkor jórészt a hazai s az európai gondolkodásban is kijelölhetjük történeti helyét. Az intuíción tan történetében *Bergson* az ő központi ihletője és vezérlője. A magyar olvasó talán éppen ezért meglepve tapasztalja, mily sokszor kerül elő az intuícióval kapcsolatban nemcsak *Schopenhauer*, de a nálunk egykor is alig ismert s mára egészen elfeledett *Eduard von Hartmann* neve. Aki azonban végigköveti az intuíción tan történetét, nagyon is kézenfekvőnek tartja ezt. Sík lényegében, Szent Tamást és Ágostont nem számítva, Kantig nyúl viszonylag intenzíven vissza e fogalom történetében. E fogalom ismeretelméleti és szintetizáló kanti szerepét *Schopenhauer* tagolja, osztályozza tovább. Vitatkozva Kanttal, az absztrakciós-logikai, a rációs-analitikus megismeréssel és rendszerezéssel élesen szembeállítja az intuíciós megismerést s az intuíciós esszenciális egységbenlátást. *Hartmann* *Schopenhauer* tanítványa, de a *Philosophie des Unbewussten* című alapművével egyben a pszichoanalízis s a mélylélektan egyik fő előlegezője is. Úgy véli, a „gólyalábon jár”, a „stelzengängig” diszkurzív-logikai megismerésnél valóban elsőbb és mélyebb, összetettebb és tartalmasabb, erősebb befolyású és hosszabb hatású az intuíciós, de ezt a racionalizációtól nem kell félteni; nem megsemmisíti ez az intuíciós megismerést, hanem megóvhatja attól, hogy tévutakra vigyen.

Ez közelebb áll *Bergson*hoz is, főleg azonban Síkhoz, a rációs diszkurzivitást természet-szerűen szükségesnek tekintő tudóshoz, oktatóhoz, értelmezőhöz. Mert ő is úgy véli ugyan, hogy minden mű mögött intuíciós megismerés, intuíciós fölismerés áll. De az értelem, az analízis ráció e meg- és fölismerés erejét, súlyát, értékét, lényegiségét, igazságát segíti megmérni, ellenőrizni, közölni. Hangoztatja, s számtalan művész-vallomást is idéz arra vonatkozóan, hogy nem lehet intuíció nélkül, pusztán rációs elhatározással s analitikus vizsgálódás eredményeként valódi esztétikai művet alkotni. Azért sem, mert szemben az elemző megismeréssel, az intuíció organikus komplex és indisztributív, szervesen összetett és oszthatatlan: eleve, s összetartozóan van együtt benne a tartalom, az anyag és a forma sejtése, ösztöne. Ám ha a tartalom helyes formásításában, a forma helyes tartalmasításában s a mindkettőhöz megfelelő anyag megtalálásában és kezelésében az intuícióé is a döntő szerep — a ráció, a logika, a diszkurzivitás, az ismeret — vallja Sík —, nemcsak hasznos, de nélkülözhetetlenül

szükséges is. Csak igen ritkán, s kis terjedelmű művek, például dalok születnek meg nélkülük, s akkor is csak látszólag; a tudat mélyén észrevétlen akkor is hatnak ez utóbbiak.

S itt néhány sor kitérést kell tennünk. Sík egyik hangsúlyozott újságának vagy óhajának tekinti azt, hogy a *tartalom-forma kettősségét* a *tartalom-anyag-forma* hármasságára egészítsük ki. Anyag az emberi nyelvhang és a tárgyi eszközhang, a festék és amire ráviszik azt, a kő s más egyéb matéria és amivel a művész megmunkálja őket. S az intuíciónban valami módon mindig benne foglaltatik, milyen nyelvi közegben, milyen napi történésben, milyen tárgy minő hangján, milyen matéria milyen megmunkálásában akar az testet öltetni.

A művész intuícióját, egyebek közt, az különbözteti meg a közemberétől, az teszi sajátosan esztétikai jellegűvé, hogy ezeket az összetartozásokat érzi és meg tudja választani. Valamínő intuíciója, mégpedig esztétikai intuíciója ugyanis van mindenkinek, de a művészi erejű esetében a halmozott s intenzív mennyiség, az ösztönös vagy tudatosított intencionáltság jegyében, új minőséggé alakul át. Ez a kettős gondolat, persze, némileg más formában ugyan, de elődeinél is megtalálható.

A bergsoni intuíció-tant, amelyhez a francia bölcsező művészetfilozófiájából sok mást is kapcsol, amiről azonban itt nincs terünk szólni, s a gondolatvezetés szemszögéből most talán nem is szükséges, *Dilthey és Husserl* művészetfelfogásával bővíti. Az intuíció mint komplex *élmény* ragadja meg az embert, a művészt, s az intuíciót mint komplex élményt ragadja meg az ember, a művész. S e megragadottság magva, eredménye a *Wesensschau*, a *lényeglátás*.

Ennek a momentumnak, a Wesenschaunak azonban esztétikája harmadik harmadában, a *befogadás* tárgyalásában van igazán szerepe. S ezzel a harmadik kiemelendőnek szánt vonásához jutottunk.

5. Sík itt lép legközelebb a közvetlen kortársi esztétikai gondolkodáshoz. A tudós egyetemi szakírókat nem számítva, Husserl az a bölcsező, akit a közvetlen kortársak közül legtöbbször említ. S nemcsak fogalomértelmezéseiben, de a műnek mint saját létezésű tényjelenségnek, mint önelvű tárgyi valóságnak a fölfogásában is érzékelhető hatása.

A művet születése után mint szerzőjétől függetlenedett, objektívan létező jelenséget is tekinti. Az *is-re* itt hangsúly esik. Mert nem szakít egészen a pozitivistá-genetikus-historikus szemlélettel sem. De föltételezi, hogy a műről most már éppúgy intuíciós észlelése, befogadása, fölismerése van kinek-kinek, mint az élet, a világ, a lét egyéb jelenségeiről is. Ezúttal azonban inkább élményről van szó, mint művészi intuíciónról. S itt — mondhatnánk — a költő eszmélkedése helyére elsődlegesen a tudós tanár eszmélkedése lép. Sík nem veti el annak kutatását, milyen tényezők indították meg, milyen szándékok irányították, milyen körülmények befolyásolták a mű létrejöttének, alkotó munkafolyamatának szellemi-lelki minőségét. Annak vizsgálatát sem hárítja el, mennyire felel meg a mű az alkotó ismert vagy kikövetkeztethető szándékának s ezen belül mennyire hűen képezi le a dolgok „elfogadott, közmegegyezéssé” valóságát, s miképp jeleníti meg a világ ama történéseit vagy jelenségét, amelyet kifejezni, leképezni, megjeleníteni kívánsága volt.

Döntőnek azonban, mint többszörös fejezetcíme és sokszorosan ismételt szava-fogalma mondja, a mű befogadói *újra-alkotását* tekinti. A nagy mű egyik alaptulajdonsága éppen az, hogy az emberi lényegből, azaz az Abszolútumra mutatóból s a belőle részeltetésből keletkezési ideje, alkalmá adott kor átlagos történeti jelentésénél többet nyújt s ezt a többletet minden újabb kor és minden újabb befogadó a maga intuícióján-élményén át érzékeli s fölkészültsége segítségével értelmezi.

A művészi élmény értelmező módszerei, akár keletkezéskori, akár későbbi újraalkotó értelmezésről legyen is szó, ezért elválaszthatatlanok azoktól az alapdiszciplínáktól,

amelyek az embernek mint szellemi-lelki, mint egyedi-társadalmi lénynek a lényegét próbálják megragadni. Jóllehet, az újraalkotásról csak az utolsó részek egyikében szól tüzetesen, s az eredeti alkotásról sem közvetlen műve elején, azokat a diszciplínákat, melyekre alapozni kell az esztétikumnak az emberi lényegbe kapcsoló értését — már az első fejezetekben előrebocsájtja. A *lélektan*, a *szociológia* s a *filozófia* hármassága ez. Ha ezeket az előrebocsájtott fejtegetéseket s e három diszciplínát illető passzusait is egybegyűjtjük, akkor világossá lesz, hogy a szociológia egyfajta *pszichoszociológia* vagy *szociopszichológia* s a *filozófia* is mélyen át van hatva pszichológiával. Mégpedig az általa gyakran idézett Max Scheler filozófiai antropologizmusához állva legközelebb, annak etikai, transzcendenciás, metafizikai értéktételezéseit a Maritain-féle Abszolútum-nyilvánulással olvasztva egybe. De az újkantiánusok pszichológiai, metafizikai s axiológiai csoportjához is hasonló okkal s hasonló módon áll közel. *Volketert* éppoly szívesen idézi, mint *Helmholtzt*, *Cassierert* mint *Odebrechtet*. S ha hozzávesszük, hogy az intuíción túl mellett *Croce* őt szellemi-lelki tipológiája révén is vonzza, meglehetősen egyértelmű, hogy az európai gondolkodásalakulásban hol a helye.

A pozitívizmus *fizikai világleképű kauzalitásából*, *okságelvéből*, *biológiai hasznosságindítékú instinkcionalizmusából*, *ösztönelvéből*, *természettudományos szcientizmusának ismeretelméletéből* a századvég és századelő a pszichológián keresztül próbált olyan antropológiai, transzcendens vagy éppen metafizikai értékvilág, létfelfogás felé kitörni, amely az embert a többi élőtlől esszenciálisan megkülönbözteti, amely nem egyszerűen az anyagszerveződés legfelsőbb, legfejlettebb fokának tekinti. *Bergson*, *Dilthey*, *Hartmann* meghatározó műve majdnem ugyanabban az évtizedben készült, s már *Brandes* úgy látta, hogy *Nietzsche*, *Ibsen*, *Dosztojevszkij* új lélektani alapozottsága, mégpedig az addigi, statisztikázó empirikussal szembeforduló új lélektani alapozottsága által nyitott új korszakot. S alighanem bizonyos az is, hogy a lélektan ez új fajtája, s mindent, a filozófiát is átható új szerepe az, ami az úgynevezett *irodalmi modernitást* az addigiaktól megkülönbözteti. Utaljunk ugyanazon egy iránynak, például a naturalizmusnak két, más stádiumú prototípusára, mondjuk, *Zolára* és *Strindbergre*. Az elsőben is érez modernitást az olvasó, egészében valószínűleg mégis a modernitás világa elé sorolja, míg az utóbbit egyértelműen a modernitás képviselői közé osztja.

Sík esztétikája ehhez a lélektanias modernitáshoz, annak első s második nagy áramához tartozik, de úgy, hogy *a modernitás előttit* is belédolgozza munkájába. Legtöbbet idézett magyar szerzői a nyugatosok nagyjai, *Babits*, *Kosztolányi*, *Ady*, de igen nagy számban *Arany* s kisebbben *Vörösmarty* és *Berzsenyi* s más 19. századiak is hivatkozásának tárgyai. Igaz, *Arany* is, a többiek is — mondhatnánk — *a Babits által sugallt módon és fölfogásban*. Mondottuk, *Husserl* a legkésőbbi nagy filozófus kortárs, akit még beépít munkájába. A *Husserl*-utódok közül *Jasperset* ugyan említi, de korai pszichológiai műve révén, *Heidegger* neve pedig mindössze utalásban, idézetben fordul elő. S érthetően, jórészt kimarad a neo-hegelianus irány is, akár úgynevezett polgári, akár úgynevezett marxista beállítottságú is az.

Lezárásként *Bergson* frappáns metaforikus hasonlatával élhetnénk *Sík* jellemzésére. A pozitivistán elemző, mondja *Bergson*, utcából, térből, épületből: részletből rakosgatja össze Párizs képét, de igazában *az egészből* nincs élménye, benyomása. Az intuíciónal befogadó viszont talán nem ismeri az egyes utcákat, tereket, részleteket mind, de az egészből, Párizs lényéről, hangulatáról, milyenségéről van élménye, belső látomása. *Sík* könyve azért kitűnően orientáló kézikönyv, mivel mindkettő megvan benne. Mert esztétikai nézeteinek nemcsak előzményeiről és ellenesiről tájékoztat, hanem ezeknek az esztétikai elveknek poétikai megjelenüléseiről is, mégpedig jól érthetően s többnyire példákban át is mutatva. Ezért volna hasznos újra közrebocsájtani.

„Nehéz terem: a Vigilia”

Visszatér hát Sík Sándor is, újra felfedezik, miként a közelmúltban Bibó Istvánt, Hamvas Bélát, Ignotust és másokat. Az eltávozottakat, elfeledetteket emlegetik, idézik, dicsérik. Protokollszerűen besorolják őket a nemzeti emlékezet pantheonjába, hogy márványba faragott, bronzba öntött képmásuk ezentúl tisztelettel övezve, hivatalosan is elismerve — hallgatag tekintsen ránk. Azért vállaltam e megtisztelő meghívást a Sík Sándor emlékülésre, hogy szerény hozzájárulásommal támogassam a nemes törekvést, a valódi igazságtevést: föléleszteni Sík Sándort, megszólaltatni őt, visszavarázsolni körünkbe és ápolni szellemi örökségét: a türelmet, mértéket, a jóságot, becsületet, az emberséget, a nagyvonalúságot. Azokat az erényeket, az erkölcsi tényezőket, amelyen ma áll vagy bukik nemzetünk jövője.

Mint a sajtó kutatójára, különleges feladat vár rám. Arról kell szólanom, ami felett még tisztelői is gyakran elsiklanak. Mert szellemi világunkban köztudott, mily kiváló lírikus, irodalmár, lelkipásztor, prédikátor, pedagógus volt Sík Sándor, de azt, hogy rendkívüli tehetségű szerkesztő és publicista is volt, elfelejtik, vagy egyszerűen a pap-költő hivatása gyakorlásának részeként könyvelik el. Pedig a Vigiliának az a tizennégy évfolyama, amelyet ő jegyzett, szellemi hagyatékának maradandó értéke. Ő maga 1956-ban „szíve ügyének” mondta a folyóiratot, mely valóban szolgáltevő életének nagy érzelmi kalandja lett számára idegen tájon.

A folyóirat XI. évfolyama hét hónapos kényszerű szünet után, 1946 decemberében indult. 1944 márciusától ugyanis, mint minden tisztességes magyar sajtótermék, megszüntette megjelenését, szerkesztői, szerzői letették a tollat.

Az újraindulás dátumát rendkívül kényes politikai helyzetre időzítette a hatalom. 1946 végén már érződtek a hidegháború előszelei és a kommunista párt ennek jegyében megkezdte az 1945-ös demokratikus választások nyomán kialakult belpolitikai viszonyok átrendezését. A Vigilia újramegjelenése egybeesik az egyetek feloszlásával, az úgynevezett Magyar Közösség-i összeesküvés felszámolásával, ami a rövid életű magyar demokrácia végének kezdetét jelezte.

A hosszú huzavona után mindössze 3000 példányban megjelenő folyóirat (a hatóság papírhányra hivatkozott, miközben a pártlapokat százezres sorozatokban nyomták) volt a második világháború utáni korszak első katolikus elméleti, teológiai, irodalmi lapja, egyben az egyetlen tekintélyes, kvalitásos katolikus időszaki sajtótermék. A magyar katolikus közvélemény, sőt a felsőpapság is, amely rendkívül érzékenyen és élesen reagált joggal a katolikus iskolaügy és az egyleti élet elleni támadásokra, viszonylag rezignáltan vette tudomásul azt az elutasító magatartást, amely a katolikus sajtóval szemben nyilvánult meg kezdettől fogva. Ez a passzivitás nem választható el a magyar politikai katolicizmus válságától és a demokratikus rendszer mechanizmusának kialakulásától.

A két világháború közötti magyar politikai katolicizmus konzervativizmusával, a kurzushoz fűződő kapcsolataival, a demokrácia és a modern világ iránti érzéketlenségével és az újpogány eszmék elleni harcának lagymatagságával kompromittálódott. A fegyverszüneti biztonság által engedélyezett új pártok között nem volt katolikus szervezet. Az engedélyezett és választásra készülő pártok egymás között osztották fel a kisajátíthatót, szellemi téren a sajtót, a filmet, a mozikat, a színházakat, a könyvkiadást, még a kabarét és a vicclapokat is. Így nem keltett különösebb feltűnést, hogy a politikai képviselő nélkül

maradt katolicizmus nem jutott sajtóhoz sem, a katolikus újságírók pedig a polgári sajtóba integrálódtak (elsősorban a Független Kisgazdapárt lapjaihoz szegődtek.) Rádásul a felsőpapság, különösen az esztergomi érsek, leplezetlen gyanakvással és tartózkodással kísérte a kereszténydemokrata és szocialista néppárti kezdeményezéseket, mivel tradícionalista szemléletében ezek túlzottan igazodtak a társadalmi és politikai változásokhoz. Ez természetesen kihatott a papság magatartására is.

Ilyen kedvezőtlen feltételek között indult el rögzös és keskeny ösvényén a Vigilia. Csapdákat és aknákat kellett kikerülnie. Meg kellett szereznie olvasói bizalmát, anélkül, hogy próbára tegye engedélyezői türelmét. A bizalom és a figyelem fókuszában a lap főszerkesztője, Sík Sándor állott. Kegyes lelkipásztornak, szelíd és nyájas poétaléleknek, komoly, elmélyült, az aktuálpolitikától tartózkodó, esztétizáló szobatudósnak tartották. A hívők ezért szerették és tisztelték. A hatalom ezért remélte, hogy rábízhatja a neki szánt szerepet: a vallásüldözés sötét éveiben neki és lapjának kellett volna reprezentatíven bizonyítaniok pusztá létükkel, hogy Magyarországon nem tiltják a katolicizmust, hanem csupán a klerikális reakció leple mögé búvó népellenséget fegyelmezik. Sík Sándort elhalmozták kitüntetésekkel: akadémikus lett, elnök, díszelnök és főszerkesztő. A bevált módszert követve igyekeztek átgyúrni mutatós és ártalmatlan kirakati bábuvá, jól dresszírozott köszönő-emberré. Ezúttal azonban — kivételesen — a manipuláció nem vált be. A látszólag naiv, tájékozatlan, világi ügyekben járatlan, szórakozott professzort és a gyengéd lírai költőt nem sikerült lépre csalni. A tévedésektől és eltévelyedéstől megóvta hite és intelligenciája. „Az ember szelleme legyen kemény és a szíve legyen lágy” — idézte az újjászületett Vigilia első száma Jacques Maritain-nek Jean Cocteau-hoz írott levelét. Ez volt Sík Sándor magatartásának normája. Nem szédítették el a formális megtiszteltetések, mert világosan látta, hogy közben a Vigilia nem kap papírt, minden kéziratot be kell nyújtani előzetes cenzúrára (az egyetlen ilyen kényszer alatt megjelenő magyar folyóirat volt, mert másutt a lap vezetése töltötte be ezt a funkciót), szigorúan körülhatárolták tematikáját, zaklatták munkatársait, sőt Rónay Györgyöt később ki is tiltották a szerkesztésből, megfigyelték, kik a lap előfizetői. De a nyomás nem törte meg az ellenállást. A Vigilia lett az egyetlen magyar folyóirat, amelyet olvasói tartottak fenn. Példányszáma már 1955-re megkétszereződött, olvasói megsokszorozódtak és fennállásának 10. évfordulójára írt, el nem mondott rádióbeszédében, 1956-ban Sík Sándor büszkén jelenthette ki: „Önérzettel mondhatjuk el, hogy tíz év alatt egyetlen olyan sort sem írtunk le, amelyért katolikus és magyar lelkiismerettel ma és mindenkor ne vállalhatnánk a felelősséget.” Van még e korszaknak olyan magyar sajtóterméke, amely a nyilvánosság előtt vállalni merné ezt az állítást?!

Mi volt e kivételes teljesítmény titka? Egyeseket talán meglep, mások nem is értenek velem egyet, mégis úgy vélem, hogy a Vigiliát a legviharosabb időkben Sík Sándor sajátos politikai érzéke öltö meg a hajótöréstől. A gyermeket ösztönei védik meg ezer fenyegetés ellen. A felnőtt angyali lelkületű gyermeket szilárd hite, józan esze mellett a tapasztalatokon edzett egészséges ösztön övta a buktatóktól. Hitt benne, hogy valaki vigyázza lépteit, fogja a kezét, hogy küldetést vállal. A Vigilia fogalmát értelmezve saját szavait idézve „*virrasztást*” vállalt a sötétségben és „*éjjeli őrseget*”. *Vigilate et orate* — ébren legyetek és imádkozzatok — buzdította híveit a vértbe kényszerített szelíd szerzetes. Az üzenet nemzeti, univerzális és korszerű: „Írók vagyunk: őrizzük a magyar irodalom nagy hagyományait... Katolikusok vagyunk: őrizzük az egyetemes kereszténység még nagyobb hagyományait... E nagy kettős hagyományon belül őrzünk egy kis hagyományt is, a századfordulón újjászületett magyar katolikus irodalom folytonosságát.”

A szerkesztési gyakorlatban a primátus a színvonalé. A mérce Belon Gellért, Eckhardt Sándor, Horváth Sándor, Jacques Maritain, Romano Guardini, Hillair Belloc, Papini, Chesterton, Saint Exupéry. A magyar írók táborából Jékely, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes,

Mándy Iván, Mészöly Miklós, Vas István és sokan mások. Ez az első védővonal. Ez hátrítja el a dilettánsok, az alkalmi tollforgatók, akarnokok, tolakodók és beajánlottak hadát. Szigorú őrzője Rónay György, a lap érdekében vállalja az indulatot, a gyanúsítást, feljelentést és helytállásában mindig építhet szerkesztője támogatására. Hisz Sík Sándor tehetségének jelzője a munkatársak kiválogatása is. Rónay mellett Mihelics Vid, Possonyi László, Thurzó Gábor a színvonal állandóságának biztosítói.

A második gát egy következetesen megvalósított princípium: a Vigilia nem avatkozik bele közvetlenül a napi politikába. Ez óvja meg a bukástól, amely elkerülhetetlenül bekövetkezne a betiltás vagy a konformizmus formájában. Válságos időkben mindig akadnak kéretlen tanácsnyújtók: jóhiszeműek és rosszindulatúak, önként jelentkezők és fölbiztatottak, ügyefogyottak és túlbuzgók, kiszorultak és kiszorítók, akik hangzatos jelszavakkal szélsőségekre buzdítanak. 1960-ban, közvetlen Rónay György menesztése előtt, egy közléshez nem jutott dilettáns Sík Sándorhoz intézett, denunciáló levelében — természetesen a katolikus írók nevében — a Vigiliát Janus-arcú politikával vádolja, mert „ésszerűtlen intézkedéseinek egész sorozatával rombolja egyház és állam jó viszonyát, s igyekszik napjaink katolikus íróit egy régen túlhaladott steril lombikba kényszeríteni.” A lap kiadója pedig — vajon kinek a biztatására? — havonta megbírálja a Vigilia legfrissebb számát. Mondanivalójának visszatérő refrénje: a folyóirat orientálódjék a zsurnalizmus felé, foglalkozzon többet napi politikai kérdésekkel és ezekben igazítsa el olvasóit, a papokat és a hívőket. A terjesztési, fejlesztési ürügyekkel indokolt javaslat valójában felszólítás az öngyilkosságra. „A közönség — írja — arra kíváncsi, hogyan alkalmazhatja mai életére vallása parancsait, hogyan élheti vallását?” Kifogásolja, hogy a lap nem jut túl az elméleti feldolgozáson és félreértések elkerülése végett kimondja a szentenciát: a folyóirat a püspöki kar esküjének szellemében létesítsen erősebb kapcsolatot a valósággal. Érthető Rónay György felháborodása, aki Sík Sándorhoz 1951 szeptemberében írt feljegyzésében így fogalmazza meg a lap feladatát: „A Vigiliának azt kellene megírnia, hogy a hívő útja nem aszfaltozott út, hanem rögös, s neki magának kell ezt végigjárnia, az elvek alapján a megoldásokat megtalálnia, a saját emelkedését kiküzdnie, nem pedig kényelmesen valaminő kész módszertant várnia valaki mástól.” Majd másutt kimondja: „A püspöki kar esküjére utalás elképesztő. Örülünk, hogy a kormánynak jók vagyunk ahogy vagyunk. Minden kilépés, akár a vonal felé, akár a túlságos gyakorlati életbe avatkozás felé abból a rezerváltságból, amibe nagyon tudatosan, határozottan és felelősségérzettel zárkozunk, tönkreteszi a lapot. Egyrészt kiteszi kormánykiválmaknak, másrészt kihívja maga ellen az az olvasó ellenszenvét.”

Ám felmerül más kívánság is. Az esztergomi főegyházmegyei papság értekezletén 1953. október 7-én elhangzik egy javaslat, hogy mivel az egyháznak nincs hittudományi folyóirata, a Vigilia alakuljon át teológiai közlönné. Sík Sándor diplomatikus válasza egy határozati javaslat, amely szerint a konferencia résztvevői kíváncsának tartják egy hittudományi szakfolyóirat megindítását, de ugyancsak kíváncsának tartják a Vigiliának eredeti jellegében való fenntartását.

Jámbor szándékok és álnok meggondolásokból fakadó kritikák között így kellett navigálnia Sík Sándornak a Vigiliát. A főszerkesztő multhatatlan érdeme, hogy a folyóiratot újraindította, átmentette a legnehezebb időkben és megteremtette feltételeit, hogy megérje a jelen 54. évfolyamot. Katolikus elméleti és irodalmi folyóiratot szerkeszteni és életben tartani egy túrelmetlenül materialista, ateista, autoritárius rendszerben, amely az ideológiai monopólium igényével lép fel, emberfeletti feladat. Halandó csak úgy töltheti be, ha hit vezérli, jól átgondolt törekvésében támogatják magyar írók és tudósok és küldetését jó szívvel, nyitott értelemmel fogadják az olvasók tízezrei.

Emlékeim Sík Sándorról*

Emlékezőemben mint teológus csupán arra vállalkozom, hogy Sík Sándorról, a lelki vezetőről és az emberről beszéljek, akinek emléke és szelleme mindmáig hatással van az életemre. S azt hiszem, hogy egyéniségének ismerete nélkül nehéz lenne megérteni az író, különösen ha az író olyan ember, mint Sík Sándor.

Talán meglepő, hogy Sík Sándorral nem Magyarországon, hanem Angliában találkoztam először. Erre a találkozásra Birkenheadban, a liverpooli tengeröböl déli partján fekvő Arrow-parkban került sor, ahol 1929 nyarán 800 magyar cserkész ült tábort a nemzetközi cserkészszövetség *jamboree*-nek nevezett világtalálkozóján. Tizennegyedik életévemben jártam akkor, és a budapesti bencés gimnázium Czuczor Gergely nevét viselő cserkészcsapatát képviseltem az őrsvezetők válogatott csapatában. Sík Sándor, aki huszonhat évvel volt idősebb nálam, nyilván nem ismerte a kis őrsvezetőt, aki tiszteletteljes csodálattal tekintett föl a magyar cserkészlet egyik megteremtőjére és szellemi vezérére. Sík Sándor a táborparancsnokság tagja és a tábor vezető lelkésze volt; éppen ez a tény tette oly jelentőssé találkozásunkat. Valami fertőzés miatt a tábori kórházban kisebb műtétet hajtottak végre a bal karomon, érzéstelenítés nélkül, s én belesápadtam a vágásba. Ő, aki éppen a betegeket látogatta, rám nézett, elmosolyodott, és néhány bátorító szó kíséretében megveregette a vállamat. Ez a baráti gesztus egyszerre bátorságot öntött belém, úgy éreztem, férfiasan helyt kell állnom.

A helytállás követelménye a játék során is jelentkezett. Kedveltük a *push-ballt*, mert otthon ilyet sohasem láttunk: két méter átmérőjű óriási bőrlabdát kellett átgurítani az ellenfél kapuvonalán. A legizgalmasabb pillanatok azok voltak, amikor a két ellentétes oldalról támadó erőfeszítés hatására a labda a magasba emelkedett, s amikor végre sikerült a labdát átlendítenünk az ellenfél oldalára, lelkendezve rohantunk utána. Lelkész parancsnokunk velünk együtt élvezte és küzdötte végig a játékot, ami egyben azt is jelentette, hogy a játék megőrizte nemes jellegét.

Sík Sándor jellemében a derű és jókedv önuralommal társult, amely harmóniát sugárzott egész lényére. Lehetetlen volt nem érezni, hogy életének rendje, magatartásának fegyelme nem kényszer, hanem az érett ember tudatos és szabadon vállalt életformája.

Amit a tábortűz csendes pillanataiban rövid, ám bensőséges elmélkedéseiben hallottunk tőle, az egyéni meggyőződésének saját szavaiba foglalt kifejezése volt, amelyet a krisztusi Evangélium formált. Eredeti az volt benne, hogy mindezt a mi nyelvünkön tudta megfogalmazni. Az Evangélium meredek útja és szűk kapuja az ő előadásában a kötelesség jóléltű vállalásává vált. Meg kell éreznünk a kötelesség teljesítésének belső értékét és tiszta örömet — mondta —, s az erkölcsi jó megtapasztalása arra indít majd bennünket, hogy mindez természetes magatartásunkká váljék. Sík Sándor nem „úri fiukat” akart nevelni, hanem krisztusi embereket, akik benső jóindulatból testvéri szolgálatkészséggel cselekszik a jót. Végül soron a felelősség tudatos és önkéntes vállalását jelenti: azt, hogy az embernek okosan és tetterre készen kell fogadnia azokat a tennivalókat, amelyeket az élet elébe állít, s vállalásukkal embertársai javát kell szolgálnia. Ez a krisztusi program, aki, mint mondta, „nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és váltságul adja oda életét sokakért” (Mt 20, 28.). Ez az evangéliumi esemény az, ami — éppen ezekben az

* A Magyar Tudományos Akadémia jubileumi emlékülésének anyagából.

években — megérteti a költővel, hogy „kenyérnek született”, még ha „fekete kenyér” is, mert hivatása az, hogy mások javát szolgálja.

Mindazt, ami Sík Sándor szavaiból és egyéniségéből felém sugárzott — anélkül, hogy ezt már akkor meg tudtam volna fogalmazni —, az erkölcsi jó emberi pozitívumának, vagy a jó jósága megélésének lehet nevezni. Ez az emberekkel való együttérzés, az önkéntes és derős szolgálatkészség meleg fénnel járja át mindazokat, akikre sugárzik. A harmincas évek végén a *Ments meg Uram* című verses imádságban ezt a törekvést foglalta költői formába:

*A vtrágtalan, gyümölcstelen ágtól,
A meddőségtől, lanybaságtól,
A náptalan és esőtelen égtől:
Ments meg Uram a szürkéségtől!*

*Édes az ifjak méntás koszorúja,
Fébér öregek aranyos borúja,
Virága van tavasznak, télnek:
Ne engedj Uram, koravénnek!*

*Csak attól ments meg, keresők Barátja,
Hogy ne nézzek se előre, se hátra.
Tartsd rajtam szent, nyugtalan ujjad,
Ne törd, Uram, hogy bezáruljak!*

*Ne bagyj Uram, megülednem,
Sem eszmében, sem kényelemben.
Ne tűrj megállni az ostoba v a n-nál,
S nem vágyni többre kis mái magamnál.*

*Ha jönni talál olyan óra,
Hogy megzökkenne vágyam mutatója,
Kezem kezében ha kezdene bűlni,
Más örömen ha nem tudnék örülni,*

*Ha elapadna könnyem más bűnén,
A minden mozgást érezni ha szűnném,
Az a nap, Uram, hadd legyen a végső:
Szabadíts meg a szürkéségtől!*

Ezen költői imádság szellemét, a szüntelen „többre vágyni kis mái magunknál” étoszát, a soha-nem-lankadás lendületét fejezi ki a fiúk nyelvén — még ha nem is Sík Sándortól származik — a „több is telik tőled” jelszava, melyet akkoriban szívesen hangoztattak.

Ami még inkább meglepett, az Sík Sándor tetterre kész, dinamikus egyénisége mögött meghúzódó szemlélődő hajlama. Itt arra a *contemplatio cosmica* néven ismert misztikus természetszemléletre és annak elmélyítésére gondolok, amit Sík Sándor Prohászka lelkesége egyik legjellegzetesebb vonásának tekint a róla írt tanulmányában. Úgy vélem, hogy ez nem panteista hajlam, hanem mély keresztény hagyomány. Ezen a ponton rokon lelkek találkozásáról van szó: mindkettejükben összefonódott a művész esztétikai érzékenysége Isten szentjének mély vallási érzésével. A *contemplatio cosmica* ugyanis az az elmélyedő szemlélődés, amelyben a lélek a természet harmóniájában és szépségében, de vad erőiben is, megérzi és átéli a teremtő Isten jelenlétét. Tizennégy éves fejjel minderre nyilván nem gondoltam, de a tábortűz vörösen izzó parazsa a bársonyfekete éjszakában, a tücskök ciripelése és a csillagok ezüstös villódzása mégiscsak ezeket az érzéseket keltették föl bennem. S ha azt állítom, hogy szerzetesi és papi hívásomat ezeknek a tábortűzi estéknek is köszönhetem — nem fontos, hogy Birkenheadban, Bakonybélien vagy a Tiszaháton —, nem túlzok.

Sík Sándor úgy él bennem, mint aki élt és állt, énekelt és alkotott. Így emlékezem rá. Isten áldja érte!

Egy konzervatív jogvédő

Portrévázlat Scitovszky János hercegprímásról

„Minden jó módjával szerzett birodalomban szükség, hogy az írott törvény mellett ítélőbírák is legyenek, kik törvény szerént ítélet tegyenek, mikor szükség, a törvényt megmagyarázzák és kényszerítsék a pereseket, hogy a végzett szentenciát megtartsák, mert enélkül soha semmi perpatvarnak vége nem szakadna.”

Pázmány Péter

A győztes osztrák—orosz intervenció következtében Magyarország 1849 őszétől osztrák katonai igazgatás alá került, ami szükségképpen maga után vonta a magyar állami és politikai élet legteljesebb korlátozását. A császári egyeduradalom meghirdetése után az a konzervatív csoport maradt az egyetlen számottevő politikai erő Magyarországon, amely támogatta a Habsburg-hatalom legitim rendjének mielőbbi helyreállítását. Ez a többnyire egyházi és világi főrendekből álló csoport az 1848 előtti metternichi politika szellemében tudomásul vette, hogy az ancien régime bizonyos, felülről kiinduló ésszerűsítése elkerülhetetlen a hatalom folytonosságának megőrzése érdekében, de mind a forradalomtól, mind pedig a győztes abszolutizmustól távol tartotta magát. A magyar konzervatívok együttműködési készsége mindaddig erős volt, amíg valószínűnek látszott, hogy a forradalom utáni hatalmi rendezésben az a Windisch-Grätz által képviselt álláspont érvényesülhet, amely a birodalom federalista átszervezésében támaszkodni kívánt mindazon konzervatív erőkre, amelyek egy viszonylagos magyar önállóság fejében alávetik magukat a Habsburg-hatalom birodalmi szupremáciájának. A hatalmi vetélkedésben felülkerekedő Schwarzenberg-féle abszolutista, központosító irányzat azonban a győztes ellenforradalom erős adminisztratív eszközeinek birtokában nem tartott igényt a konzervatív főrendi csoportok támogatására. Ez a váratlan mellőzés, valamint hogy a hatalommal még jórészt szemben álló magyar társadalom negatív értékítéletét is magukra vonták, újabb megoldások keresésére készítette a konzervatív erőket. Rövid hallgatás és politikai visszavonulás után kialakult a nemzeti ellenállásnak egy olyan sajátos formája, amelynek élén a dinasztia leghívebb támogatóiként ismert konzervatív főrendek állottak, akik felismerték, hogy az összbirodalomba való beolvasztásnak csupán a rendi alkotmányon nyugvó magyar nemzeti jogok védelme lehet az alternatívája. Ennek a konzervatív jogvédő csoportnak egyik kiemelkedő alakja és az 1850-es évek közepétől vezéregyénisége volt Scitovszky János hercegprímás.

Scitovszky János 1785. november 1-jén született a felvidéki Bélán (Abaúj megye), szlovák eredetű közrendű családból. Apja vagyontalan népiskolai tanító volt. Gimnáziumi tanulmányait a rosznyói ferenceseknél végezte. A hatodik gimnáziumi osztály elvégzése után határozta el, hogy a papi pályára lép. Így került a nagyszombati semináriumba, a magyarországi katolikus egyház egyik központjába. Tanulmányai során rendkívüli előmenetelt tanúsított; 1808-ban filozófiai, 1813-ban pedig a pesti egyetem hittudományi karán teológiai doktori címet szerzett.

Pappá szentelésére 1809. november 5-én került sor a jászóvári premontrei prépostság templomában. A fiatal, tehetséges pap ezt követően a rozsnyói líceum filozófia- és matematikatanára lett. Nem egészen két év elteltével Esterházy László püspök a teológiai akadémia tanárává nevezte ki. A pesti egyetem egyháztörténeti tanszékét sikertelenül pályázta meg 1821-ben. Az 1824. év szeptemberétől kanonok, 1825-től egyházának országgyűlési követe, és a hagyomány szerint Lonovics József mellett a második számú politikai tekintély a Pozsonyban összegyűlt egyházi követek sorában.

Kezdetben némi szimpátiát mutatott a liberális törekvések iránt, majd az országgyűlési ciklus alatt „a liberális irányzattól elfordult — írja róla egy korábbi életrajzírója —, mert egyházára és hazájára veszélyt látott túlzásukban és taktikájukban. Emiatt elvesztette rokonszenvűket...”¹ Ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy 1827-ben rozsnyói püspökké nevezték ki. Scitovszkyt tudományos indíttatása, határozott meggyőződése koncepciózus püspökké tette. Programját az „elevenebb hitélet” megindításában jelölte meg. A „törvénszabta határokon belül” minden igyekezetével szorgalmazta a püspökség területének rekatolizációját.²

Nagy jelentőséget tulajdonított személyes jelenlétének. Sokat járta egyházmegyéjét, ügyelt az egyházi épületek, oktatási intézmények gondozására, fejlesztésére. Püspöki székhelyén diákinternátust létesített, kezdeményezője volt a rimaszombati kisgimnázium megalapításának. Megindította a „Rozsnyói Egyházi Töredékek” című időszaki szemlét, amely az aktuális értesítések, közlemények mellett ellátta az alsópapság elméleti továbbképzését is.

Scitovszky János 1835 novemberében egy a korábbinál nagyobb jelentőségű egyházi stallumot, a pécsi püspökséget nyerte el. Pécsi püspökségének egy évtizede alatt tovább folytatta korábbi építő, kultúrát támogató és szociális misszióját. Megalapította az egyházmegyei Néptanítók Nyugdíjintézetét, valamint a pécsi szegényházat, mintegy 3000 forint értékben. Magára vállalta a pécsi tanítóképző intézet személyi és dologi kiadásait, ezenkívül évente 10–12 képzős hallgatót élelmezett, segélyezett, részükre ösztöndíjat alapított 1200 forint költséggel. 1847-ben 280 ezer forintot fordított a Patrona Hungariae nőnevelő intézet megépítésére, amelynek megnyitására 1850-ben került sor. Bátaszéken, Dunaföldváron, Mohácson, Siklóson, Szekszárdon és Tolnán népiskolákat létesített, továbbá hozzájárult a pécsváradi és harkanoveci népiskola létrehozásához. Több helyütt építtetett templomot vagy adományozott különböző összegeket templomok építéséhez, felújításához. Scitovszkyról az a hír járta, hogy tetemes jövedelmei ellenére mindig pénzszűkében volt, mert bevételeit habozás nélkül hasznos közcélokra és jótékonyásra fordította.

Az 1848-as év politikai eseményei sajátos, de mindvégig következetes állásfoglalásokra késztették. Miközben mint az alacsonyabb néposztályokból származó és szociális kérdések iránt rendkívül fogékony személy, nem ellenezte a nagy néptömegek szociális helyzetének javítását célzó intézkedéseket, de határozottan szót emelt mindazon változások ellen, amelyek a katolikus egyháznak a hatalmi rendszerben elfoglalt helyét, befolyását látszottak csorbítani.

A római katolikus egyház kiváltságos, mintegy államvallás jellegét megszüntetni kívánó 1848. évi XX. tc. ellen Scitovszky elsőként szólalt fel a főrendi tábla április 2-án rendezett vitáján. Április 6-án az alsó- és felsőtábla „egyházi és világi katolikusainak bevonásával” értekezletet tartottak és követeléseiket összefoglalták. Indítványukban követelték, hogy a katolikus egyház vonatkozásában is történjék meg a törvényes rendezés „a szabadság s vallásos függetlenség alapján...”

A petíció megszövegezésében vezető szerepet játszott Scitovszky. A fejlemények megvitatására április 9-én összeült a püspöki kar és értekezletére meghívta „az alsó- és felsőtábla megbízható katolikus tagjait is”.³ A tanácskozáson Scitovszky püspök elnökölt,

akit a jelenlevők azzal bíztak meg, hogy az egységes eljárás érdekében közölje a határozatot az egyházmegyéék vezetőivel. Ennek hatására a katolikus közösségek látványos demonstrációkon követelték, hogy az 1848. XX. tc-et rájuk is maradéktalanul alkalmazzák.

Válaszul Eötvös József kultuszminiszter átiratot intézett Hám János hercegprímáshoz, amelyben a mozgalom mérséklését szorgalmazta. A mozgalmat a miniszteri átiratra tekintettel mérsékeltek, de nem rekesztették be és előkészületek történtek egy katolikus nemzeti zsinat összehívására. A primás a zsinati előkészítő bizottságba Scitovszky, Lonovics, Rudnyánszky és Ocskay püspököket nevezte ki. Eötvös üdvözölte a tervet és hozzájárult, hogy a szükséges előkészületek után a zsinatot 1848. szeptember 24-re összehívják. Megtartására azonban a politikai helyzet kedvezőtlen alakulása következtében nem került sor. 1848 őszétől Scitovszky és a magyar forradalmi kormányzat útjai elváltak egymástól: a püspök a dinasztia híve maradt, amiért magyar részről, Kossuth javaslatára hazaárulónak nyilvánították.

Ma már nyilvánvaló, hogy Scitovszky és mindazok, akik az 1848/49-es események során hasonló magatartást tanúsítottak, nem tekinthetők a kifejezés valóságos értelmében hazaárulóknak. Tudomásul vették, vagy azonosultak a forradalom „alkotmányos” szakaszával, de morális-koncepcionális, vagy reálpolitikai megfontolásokból nem vállalták a dinasztiaival való szakítást. Ehelyett, dinasztiahűségükből fakadó viszonylagos védettségüket felhasználva, több-kevesebb sikerrel enyhíteni tudták a nemzetre nehezedő abszolutizmus súlyát, németesítő, centralizáló törekvéseit.

A katolikus felsőpapság többsége nem követte a forradalmi kormányzerveket és az országgyűlést 1849 januárjában Debrecenbe, de Bécs iránt sem mutatott többet tartózkodó lojalitásnál. A híveket igyekezett visszatartani a császári hatalommal való további összetűzésektől, de minden lehetséges esetben felemelte szavát a pacifikáció során megnyilvánuló túlkapások ellen is. A bukás után a híveket a tényeken nyugvó cselekvés és önvédelem lehetőségeire kellett megtanítani. Az eredményes ellenállás belső és külső feltételeinek megszüntével a túlélésre kellett a nemzetnek berendezkednie.

Az alsópapság egyes tagjaival szembeni retorziók után 1849. július 14-én az uralkodó lemondatta Hám Jánost a hercegprímási címről. A néhány nappal később primássá kinevezett Scitovszkyra hárult a feladat, hogy az exprímást, aki még április 22-én távozott Magyarországról, felszólítsa Bécs elhagyására. Ettől kezdve figyelhetők meg Scitovszky tevékenységében az a jellegzetes egyensúlyozás, amelynek eredményeképp a Bécsnek tett gesztusok fejében jelentős érdekeket sikerült megvédenie, és ezen irányba egész további politikai pályafutását jellemezte.

1849. augusztus 23-án primási körlevelet bocsájtott ki, amelyben név szerinti felterjesztését kérte mindazon papoknak, akik „arra törekedtek, hogy a nép uralkodó és törvényes rend iránti hűségben megmaradjon”, továbbá „kik azok a papok, kik a népet felkelésre izgatva Ófelsége vagy a fennálló rend ellen lázítottak, akik személyesen a forradalmi táborhoz csatlakozva fegyvert fogtak, harcoltak s így felségsértési bűnt követtek el”, végül „kik azok, akik akár megfélemlítve, fizikai vagy morális kényszer által vezetettve a mozgalomban részt vettek.”⁴ A körlevélből idézett harmadik kérdés szinte sugalmazta a kibúvót a kompromittált egyházi személyek számára. A rendektől szerzett hasonló információk begyűjtése után személyesen járult az uralkodó elé, hogy a kompromittált egyházi személyek részére kegyelmet kérjen.

Külön figyelmet érdemelnek büntető eljárás alá vont főpapok megmentésére tett lépései. Rudnyánszky József beszercebányai püspök perében még az ítélet kihirdetése előtt tiltakozott Haynaunál. Miután pedig a sajtóból értesült arról, hogy Haynau az ítéletet mégis kihirdette, előbb Bach miniszterhez, majd egy október 9-én kelt beadványban magához a császárhoz fordult. Tiltakozott továbbá Schwarzenberg miniszterelnöknél is az ítélet azon kitétele ellen, amely szerint Rudnyánszkyt püspöki megbízásából elmozdí-

tották, mivel ez a jog kizárólag a pápát illeti meg, a világi hatóságokat nem.⁵ Lévy Sándor egri főegyházmegyei helynök nagyprépostot az osztrák hatóságok 1849. augusztus 7. és december 12. között vizsgálati fogságban tartották és ezt követően sem engedélyezték számára, hogy működési helyére visszatérhessen. A primás arra hivatkozva kérte a döntés megmásítását, hogy a „nagyprépostnak csak a káptalannal van összeköttetése, a népre nincs befolyása, konzisztórium gyűléseken pedig nem fog részt venni.”⁶ Lonovics József kinevezett egri érseket marienbadi gyógyüdüléséből visszatérve két ízben letartóztatták. Macchio vezérőrnagyhoz, Haynau helyetteséhez írott tiltakozó levelében Scitovszky arra hivatkozik, hogy „a papság ezt a bánásmódot nem érdemli meg, a legtöbbje csak erkölcsi kényszer hatása alatt cselekedett”. Meglepő bátorsággal írja, „hogy csak azon túlerő elől hátráltak meg, amely előtt a dicső (osztrák) hadsereg is meghátrált.”⁷ Lonovics ügyét ítélet nélkül zárták le, miután az egyházi és világi hatóságok megállapodása nyomán méltóságáról lemondott. A legsúlyosabb feladat a forradalmi kormánnyal még Debrecenben is együttműködött Bémer László nagyváradai püspök megmentése volt. Végül Bémert Lonovicshoz hasonlóan szintén lemondatták és egy ausztriai kolostorba száműzték. A kompromittált papok ügyében „konzervatív, de mégis megértő” magatartást tanúsító Scitovszky kizárólag Horváth Mihály, a Szemere-kormány kultuszminisztere iránt nem mutatott elnézést. Horváthot nem politikai tevékenysége, hanem szabadelvűsége tette ellenszenvenessé számára.

Az 1850. január 25-i és március 9-i leveleivel sikerült kieszközölnie IX. Pius pápánál, hogy a forradalomban részt vett papok, akik „crimini rebellionis et conexae cum eodem nec non consecrariis eius irregularitatis obnoxii” voltak, az irregularitás alól felmentést nyerjenek. A bebörtönzött papoknak kiszabadulásuk után, egyházi feletteseik javaslatára, minden esetben megadta az abszolúciót.⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy a pápától kicsikart felmentés nem csekély eredmény, mert a forradalmi mozgalmak által zaklatott, ráadásul a Habsburgoknak az itáliai forradalmak leveréséért elkötelezett egyházfő saját, korábbi elveivel és gyakorlatával szakított Scitovszky primás kérésére.

Scitovszky János hercegrímási beiktatására 1850. január 6-án került sor Esztergomban. A forradalom óta ez volt az első alkalom, hogy „számottevő magyar emberek nagyobb számmal összejöhessenek, társaloghassanak, sőt pohárköszöntőket mondhassanak...”⁹ Bécs az összejövetelt nem akadályozhatta meg, „annak azonban gátat vethetett, hogy — a primás eredeti szándékához képest — az összesereglettek küldöttséget menesszenek Bécsbe az uralkodóhoz hódolatukat bemutatni és tőle a nemzet számára bocsánatot s jogos kívánságai teljesítését kérni.”¹⁰ A mintegy négyszáz meghívott részvételével megtartott fogadáson tüzes hazafias hangvételű pohárköszöntők hangzottak el, de az óvatos primás elejét vette a hazafias megnyilvánulásokból eredő bonyodalmaknak, amikor a beiktatás alkalmával fogalmazott pásztorlevelét és beszédeit bemutatta Geringernek.¹¹

Mivel a primásnak nem sikerült küldöttséget menesztenie Bécsbe, a konzervatív főrendek egy csoportja emlékirat formájában kívánta a magyar nemzeti jogokat védő követeléseit az uralkodóhoz eljuttatni. A magyar közvélemény többsége ekkor még Deák elutasító álláspontját vallotta, így a Bécshez való közeledést hirdető, de a Bécs által is elutasított konzervatívok egyelőre két tűz közé szorultak. Később, az ötvenes évek második felében újjászervezték politikai mozgalmukat, árnyaltabb módszerekkel törekedve mind az udvar, mind pedig a hazai közvélemény bizalmának visszanyerésére. E tevékenységük során szorosabb kapcsolatot építettek ki a katolikus egyházzal, sőt a konzervatív ellenzék jogvédő mozgalma fokozatosan a katolikus egyház irányítása alá került.

Maga az uralkodó is számíthatott az egyház jószolgálati közreműködésére, amikor a kompromisszum lehetőségét felvillantva, eltörölte a „ius placetii regii”-t, amelynek következtében az egyház hatásköre, autonómiája az állami hatalommal szemben jelentős mértékben megnövekedett. A magyar katolikus egyház csak az 1850-es évek közepétől

lépett föl tevékenyebben az abszolutizmussal szemben, miután a Szentszék és az uralkodó között kötött concordatum jelentős mértékben megerősítette az egyház pozícióit az államhatalommal szemben. A concordatum megkötése előtt a pápa a császár óhajának eleget téve két új érsekséget létesített: a zágrábit, amellyel az eredeti zágrábi püspökség mellett két másik horvát-szlavón püspökséget is kiszakított a kalocsai érsekség területéből, valamint a görög szertartású gyulafehérvár-fogarasit. Ez utóbbival a nagyváradi, valamint az újonnan létesített szamosújvári és lugosi görög szertartású püspökség vált ki az esztergomi érsekség felügyelete alól. Az új érsekségek létrehozása nyilvánvaló támogatást jelentett a kormányzat nemzetiségi politikájának, ugyanakkor sértette a magyar konzervatívoknak a magyar szupremáciáért és az ország területi integritásáért vívott hazafias mozgalmát. A magyar prímási jogkör megnyirbálását is ilyen hazafias sérelemnek tekintették. Érvelésük szerint a concordatumot a törvényesen megkoronázott királynak a magyar országgyűléssel összhangban kellett volna előkészítenie. Amikor a tiltakozó Scitovszkyt „Thun osztrák kultuszminiszter arra figyelmeztette, hogy javadalmait öfelségétől kapta”, a prímás „önérzetesen azt válaszolta: javadalmamat igen, de lelkiismeretemet nem!”¹²

Az 1850-es évek közepétől a konzervatívok a Béccsel szembeni ellenállásban kapcsolatot találtak a liberálisokkal, sőt a demokratákkal is. Az erkölcsi, politikai súlyában így megnövekedett konzervatív párt olyan tömegakciókat kezdeményezett, amelyek során joggal számíthatott a legkülönbébb nemzeti irányzatok támogatására. Így például, több ezer ember jelenlétében és a lehető legnemzetibb hangulatban került sor Kölcsey Ferenc síremlékének felavatására 1856 májusában a Szatmár megyei Csekén.

E figyelmet érdemlő társadalmi konszenzussal a háttérben került sor Ferenc József 1857. évi magyarországi látogatására. A konzervatív csoport az uralkodói pár látogatását kívánta felhasználni arra, hogy az 1850-es sikertelen próbálkozás ellenére, újabb petícióban követelje Magyarország 1848 előtti jogállásának helyreállítását. A Dessewffy Emil gróf által szerkesztett és „hódoló felirat”-nak nevezett petíciót azonban csak az uralkodói látogatás első napjaiban írták alá a legnagyobb körütekintés mellett a főpapság, nemesség és a polgárság legtekintélyesebb képviselőivel. A petíciót a prímás kísérelte meg átadni Ferenc Józsefnek, de merev visszautasítással találkozott. Az elutasítást formai okokkal indokolták. „A császár álláspontja állítólag az volt, hogy ő minden alattvalójának kihallgatást ad, mindenkinek panaszát, előterjesztését készséggel meghallgatja, de éppen ezért fenntartja magának a jogot, arra jogosulatlan testületeknek a kérelmezést megtagadni.”¹³ Az elutasítás híre gyorsan eljutott az érdekeltekhez és állítólag ez volt az oka annak, hogy a főnemesség távol maradt az uralkodói pár tiszteletére rendezett udvari bálról, sőt, ugyanebben az időben magánestélyeket rendezett.¹⁴

A petíció hivatalosan nem, de kerülő úton mégiscsak eljutott az udvari körökhöz. Az iratnak egy saját kezűleg hitelesített példányát Dessewffy Emil, Kempen rendőrminiszter és Grünne gróf főhadsegéd útján eljuttatta Rainer főherceghez, a birodalmi tanács elnökéhez.¹⁵ Emlékirataiban Szögyény-Marich László azt állítja, hogy Scitovszky a petícióról már előzetesen tárgyalt a császárral, aki az iratra számított. A petíciós mozgalmat Ferenc József az 1857. szeptember 9-én kelt kézirattal rekesztette be, „mely leszögezte, hogy a kormányzásban addig alkalmazott alapelvekhez továbbra is ragaszkodik, és azon változást eszközölni nem szándékozik.”¹⁶

A petícióharc lezárását követően a konzervatívok a passzív ellenállás újabb ötletével állottak elő. Scitovszky prímás 1857 júliusában országos zárandoklatot hirdetett az ausztriai Mariazellben lévő, és Nagy Lajos királyunk által alapított kegytemplom fennállásának ötszázadik évfordulója tiszteletére. A Pozsonyból induló mintegy tizenötezer főnyi zárandok nemzetiségenként — a magyar, német, szlovák „osztályba” sorolva — keresztekkel, egyházi zászlókkal és egy-egy főpappal az élen vonult a kegyhelyre. A prímás kíséretével együtt a magyar „osztályal” tartott.¹⁷

A rendőrségi jelentések az összegyűlték számát harmincötezerre becsülték, a valóságos létszám azonban ennél valamivel kevesebb lehetett. Az elhangzott lojális szónoklatok és a dinasztiahű vezetés ellenére Bécs megrettent attól, hogy a katolikus klérus ekkora tömeget képes mozgósítani. A rendőri jelentések szerint a szentbeszédekben és pohárköszöntőkben semmi kifogásolható nem hangzott el. Ennek ellenére Kempen kijelentette, hogy „Magyarországon sokan az ismeretes petíció megghiúsulása után a nemzeti önértzet újabb emelkedésének tényeként fogják magyarázni a nemzeti zászló lobogtatását, a magyar történelmi múlt felidézését, a Boldogságos Szűz segítségül hívását, stb. Ez — úgymond -gyanús felfogás-, és furcsa dolgokat beszélnek egyes egyházférfiak részéről tett nyilatkozatokról. Viszont vannak, kik az egész zárandoklást éppen mint nemzeti tüntetést elítélik.”¹⁸ A mariazelli zárandoklat nemzeti demonstráció jellegét Scitovszky és a konzervatívok meg sem kísérelték cáfolni, ily módon is jelezve, hogy mindez nagyon is szándékaik szerint történik, és törekvéseik mellé sikerült látványosan is tömegeket mozgósítani.

A bel- és külpolitikai bonyodalmak következtében, az abszolutizmus fenntartására az ötvenes évek végétől Bécsnek egyre nagyobb erőfeszítéseket kellett tennie. A magyar konzervatív erők részéről így ismét előtérbe került a föderalista felfogás. E törekvésekben olyan tekintélyes osztrák elvarátjuk volt segítségükre, mint Rechberg külügyminiszter. Dessewffy Emil 1859-ben tervezetet készített Rechberg külügyminiszter részére: „Tervezete egy hadjáratnak Ausztria belsejében, hogy az 1859. évi szerencsétlen háború következtéseinek eleje vétessék és tartós erőhöz lehessen jutni” — címmel. Kötelességének érzi — írja —, hogy őszintén tájékoztassa a minisztert és általa az udvart, hogy „Magyarország a dynastia s Ausztria számára moraliter el van veszve”.¹⁹

A magyar politikai élet valamennyi irányzatával egyetértésben elutasítja azt a nézetet, hogy a magyar nemzeti sajátosságok megőrzése és fejlesztése eleve „ellenséges és veszélyes Ausztriára nézve”, továbbá, hogy „az 1848/49-i események Magyarországon tabula rasát csináltak és minden történeti alapot szétromboltak, hogy tehát lehetetlen lett volna a reformokat ezekre fektetni...” Rechberg augusztus 15-én személyesen is fogadta Dessewffyt, aki tervezetét felc'vasta a külügyminiszter előtt. Ebben figyelmeztette a kormányzatot, hogy vesztes háborúból eredő elönytelen külpolitikai helyzete a birodalmat amúgy is alaposan megterheli, nem kockáztathatja egyidejűleg a belső válság elmélyülését is, mert előállhat az a veszély, „hogy a külső válság összeesik a belsővel, ami minden valószínűség szerint a monarchia szétbomlását vonná maga után”. Megoldásként egy felülről kiinduló reformfolyamatot javasol, amely a hatalmi rendszer lényegét megőrzi oly módon, hogy a „császárnak a reformátor nagy szerepe vindicáltassék, a forradalmi párt lába alól a talaj elvonassék és a közel múltra vonatkozó recriminációk fonala egyszer s mindenkorra elszakíttassék, az elkeseredést, a bizalmatlanságot, elcsüggedést jobb állapot és a megnyílt pályán további haladással biztató remények váltsák fel, s a stagnációra kényszerített szellemi erők előtt (otium pulvinar Diaboli!) a tevékenység sorompói újra megnyíljanak.”²⁰

Miközben a magyar konzervatív csoport tagjai a birodalmi vezetés egyes, hasonló gondolkodásúnak tartott tagjaival próbáltak megegyezésre jutni, ezalatt tovább folyt a hazai közvélemény megnyerése és demonstratív felvonultatása.

A magyar egyháztörténetben addig egyedülálló szolidaritási akcióra került sor az 1859. szeptember 11-én nyilvánosságra hozott protestáns pátens nyomán. A pátens a protestáns egyházakat szoros állami ellenőrzés alá vonta. A kezdeti bátorítatlan protestáns ellenállás nyílt és határozott elutasítássá vált a katolikus főpapság és konzervatív arisztokrácia csatlakozása következtében. Katolikusokról ugyanis jó politikai érzékkel ismerték fel, hogy a hagyományos vallási ellentéteket is felretevő nemzeti összefogás hatékony ellenszere lehet a birodalmi centralizációnak.

A konzervatív ellenzéknek 1860 tavaszán egy előre nem tervezett szomorú esemény,

Széchenyi István április 8-án elkövetett öngyilkossága adott alkalmat a nemzeti tiltakozás kifejezésére. A Pest-belvárosi plébániatemplomban április 30-án tartott gyászünnepélyt Scitovszky primás vezette. A templomban és környékén összegyűltek számát mintegy 80 ezer főre becsülték a korabeli hírforrások. A gyászmise után a tömeg az utcán a Himnuszot és a Szózatot énekelte. Hasonló megmozdulások voltak az 1860. augusztus 20-i Szent István napi ünnepségek is, amelyekre 1849 után első ízben került sor.

Az olasz egységmozgalom sikerei a hatvanas évek elején ismét élénkítőleg hatottak a hazai politikai életre. Az uralkodó 1861 tavaszán kénytelen volt belátni, hogy az újabb válsághelyzetben csak az abszolutisztikus megoldásokhoz ragaszkodó katonai klikkjének menesztésével és magyarországi politikájának módosításával kerekedhet felül. A magyarországi változások előkészítése végett bevonta a birodalmi tanácsba a konzervatív ellenzék legtekintélyesebb vezetőit. Az 1860-ban kiadott *Októberi Diploma* a magyar alkotmányos szervek működését korlátozott jogkörrel helyreállította, de a magyar országgyűlés összehívásának módjáról nem rendelkezett. Az erre vonatkozó javaslatokat a hercegprimás elnökletével összeülő tanácskozásnak kellett kidolgoznia. A hosszas politikai alkudozások és előkészítés után összehívott primási értekezlet 1860. december 18–21. között ülésezett Esztergomban. Megnyitóbeszédében Scitovszky nyomatékkkal hívta fel a figyelmet arra, hogy a Pragmatica Sanctio és az 1790:X. tc. kivételével, a magyar országgyűlés joga „bármely törvényt módosítani és újat alkotni, amint erre nézve kezdeményezési joga van véleményt adni”.²¹

Scitovszky primás utolsó, figyelmet érdemlő politikai szereplésére az 1861. évi országgyűlés berekesztése után, Esztergom vármegye szeptember 2-án kezdődő közgyűlésén került sor. Megnyitóbeszédében kifejtette, hogy a berekesztett országgyűlés nem feleltet meg a várakozásoknak, de mindvégig törvényes alapon állott, „s a törvényes autonómia keretén belül önként felajánlotta szolgálatait a birodalmi érdekek istápolására. E célra azonban hazai törvényhozásunk hozzájárulása nélkül, sőt azt megelőzve oly központi birodalmi intézmény állíttatott fel Bécsben, melyet Magyarország legsarkalatosabb jogainak, sőt az 1790:X. tc. által biztosított önállóságának feláldozása nélkül el nem fogadhat, törvényesnek el nem ismerhet.”²² Ezért következett be az országgyűlés feloszlása.

A nyolcadik évtizedén túl járó, szellemileg és testileg mindvégig friss és erőteljes főpap 1866. október 19-én hunyt el.

Scitovszky János hercegprimási tevékenysége hazánk történelmének súlyos, megpróbáltatásoktól és ellentmondásoktól terhes időszakára esett. A politika hazai művelőinek vállalniuk kellett az idegen hatalommal való együttműködést is, ha a siker reményével kívántak politizálni. E politikusok körében kell számba vennünk Scitovszky Jánost is. Ő olyan konzervatív politikus főpap volt, aki elvei fenntartása mellett nemzetének akart és tudott szolgálni. Abban, hogy a Habsburg újabszolutizmus nem hajtotta végre Magyarország beolvasztását egy egységes osztrák összbirodalomba, illetve hogy a katonai és politikai bukás után nem egészen két évtizeddel, Magyarország a birodalmi hatalmi rendszer egyenrangú tényezőjeként léphetett újra az európai politika színterére, Scitovszky-nak és elvtáraitnak elvévülhetetlen érdemei vannak.

Jegyzetek — 1. Meszlényi Antal: A magyar hercegprimások arcképsorozata. SZIT. Bp., 1970. 216. o. — 2. Uo. — 3. Meszlényi Antal: A magyar Katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. SZIT. Bp., 1928. 93–94. o. — 4. Uo. 241. o. — 5. Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején. Gödöllő, 1932. 36–37. o. — 6. Uo. 49. o. — 7. Uo. 50–52. o. — 8. Uo. 84–85. o. — 9. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1848–1865. Bp., 1922. I. 86. o. — 10. Uo. 159. o. — 11. Geringer, Karl báró (1806–1889); Haynau mellett a polgári ügyekkel megbízott császári biztos. — 12. Meszlényi Antal i. m. 280. o. — 13. Berzeviczy Albert i. m. 118. o. — 14. Deák Ferenc beszédei. Bp., 1903. II. 411. o. — 15. Berzeviczy Albert i. m. II. 118. o. — 16. Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak. 1849–1867. Bp., 1955. 166–167. o. — 17. Primási Levéltár: Scitovszky-iratok Cat. 25. — 18. Berzeviczy Albert i. m. II. 162. o. — 19. Deák Ferenc i. m. 422–413. o. — 20. Uo. 430–433. o. — 21. Berzeviczy Albert i. m. III. 147–150. o. — 22. Uo. 340. o.

Hagyomány és korszerűség — Márton Áron törvényei

(II. rész)

Társak

„Venczel Jóska, nem búcsúztatni jöttünk, hanem tiszteletadás végett. Köszönjük munkádat és életed példáját. Nem bagysz magad után egetverő alkotásokat, de életed példája olyan egetbíró lett, mely előtt tisztelettel kell megállni és megbajolni.”

(Márton Áron)

Néhányan végig mellette állnak. Most csak két arc éleit. Domokos Pál Péter, Venczel József. Kortárs és tanítvány. Az első magatartása, életpéldája, a második eszméi, törvényei társa.

Domokos Pál Péter csíki katolikus székely. Emlékezéseiben elsüllyedt világ. A népi katolicizmus közösségi-családi emberséget nevelő pásztortűzmelege. Tömjénzagú falusi templomok, énektől zengő búcsúk, hajnalokon hallgatott misék, deres reggelek disznóperzselése. Csíksomlyói ferences diák — hű hozzá életen át. Megtestesíti a püspök pályája első színhelyeit. Csíkot, a katolikus fellegvárat — Csíkszentdomokost és Csíksomlyót is. Prózaian fogalmazva: vallási-nemzeti tradíciót, ami a pasztoráció elméletét és gyakorlatát megalapozza. Patetikusan fogalmazva: otthon és kösziklét, amire a patriarchális anyaszentegyház újraépíthető. Tevékenysége kísérlet. A tradíció élesztésére, otthon benépesítésére. Töretlenül csinálja. Elméletben sok sikerrel, gyakorlatban sok kudarcral. Példázatot statuálva a jövőnek — mint Márton Áron. Tudós folklorista, kutató történész, a zenepedagógia mestere. Népmesék rejtvényoldója, székely ezermester könyvtárakban és archívumokban. Áldás a kezén; ahova nyúl, kincset talál. A vatikáni levéltárban a kunok megtérítésére vonatkozó középkori leveleket. Lengyel könyvtárakban kódexben rejtőző ismeretlen magyar imát. Münchenben bizonyítékot: a faragott moreszka-táncosok modelljei magyarok. Kutatja a somlyói kolostor és iskola történetét, Kájon János életét. Búcsúk és misztériumjátékok krónikáját. A székely „szentföld” históriáját. Meg persze a bukovinai székelyek és moldvai csángók zenéjét és nyelvét. E magyar szigetek teljes kultúrtörténetét. Márton Áronról is ő tud legtöbbet. Hagyományt őriz, értéket véd gyakorlatban is. Foglalkozik a csángók áttelepítésével, a hadirokkantak munkába állításával. Iskolát igazgat, kórust szervez, népdalt gyűjt, előadást tart. A szülőföld reális mítoszait fogalmazza. Tényeket, sőt igazságokat. Amelyek ép nemzettudatnak realitások; csonka nemzettudatnak mítoszok. Az erdélyi magyar kultúra évezredes folyamatosságáról szólnak — és kisugárzó erejéről. Ahogy tért ugyan veszített, de el nem süllyedt. Munkája szellemi-pedagógiai pasztoráció, amiről a püspök beszél. Igaz, csak egyszemélyes. Nem mozgalom, de memento.

Venczel József is csíki katolikus székely. Az elszakadt magyar értelmiség második nemzedékéből. Amely nem a „gravámeneket” emlegeti, ám a magára találást szervezi. Az Erdélyi Iskolát is csinálja, de főként a Hitelt, a generáció kombattáns lapjait. Axiómája a

Szekfü értelmezte Széchenyin nevelt nemzeti önismeret. És a belőle fakadó, tradíciót őrző reform. A Vásárhelyi Találkozó egyik mozzatja. A nemzedék reprezentatív akciója. Tétéle: szilárd valláserkölc és nemzeti demokrácia. A püspök törvényeit sokszor újfogalmazza, és tudományosan is alapozza. Szociológiával, statisztikával, néprajzzal, művelődéstörténettel. Tétélei kristályosodási pontjai egyértelműek. Az erdélyi magyar társadalom kétpólusú: nép és értelmiség. A földbirtokos arisztokráciát elerőtlenítette a román földreform; a hivatalnok középosztályt két vállra fektette az impériumváltozás. Népben és értelmiségben az egymásra utaltak felelőssége. Innen az értelmiség népnevelő küldetése. Persze csak a minőségi (egészen Németh László értelmében) és elit (egészen Ortega Y Gasset értelmében) értelmiségi. A minőséggé és elité válás a program alapja. A minőség forradalma a „színvonalatlanság röhögő demokráciája”; az elit lázadása a tömegek sívár lázadása ellen. Forradalma és lázadása az írástudók kötelessége, elmulasztása az írástudók árulása. (Nem egészen Julien Benda értelmében.) Kulcskérdés a minőségi, elit, nem áruló értelmiség nevelése. Ehhez kötődik a Collegium Transilvanicum álma. Tudós- és kutatóképző központ. Könyv- és adattárakkal, egészségneveléssel, klubokkal, tanfolyamokkal. Az erdélyi magyarság posztgraduális népiskolája, nemzetmentő akadémiaja, létfenntartó Eötvös Kollégiuma. Állandó figyelemmel a népelet múltjára és mozgásaira. Mert épp a „mély” és „magas” kultúra egysége a lényeg. Az első a nép tradícionális, a második az értelmiség európai kultúrája. Pontosan úgy, ahogy az egységet Kodály értelmezi. A két réteg egymásnak ad, egymástól kap, táplál és táplálkozik. Biztosíték is a minőségi-elit értelmiségnek; erdélyi provincializmus és népnevelői primitivizmus ellen. A provincializmus pedig fenyeget. Méghozzá a megkerülhetetlen transzilván gondolat felől. Ezért töpreng az egyetemes magyar kultúra értelmén. Része Közép-Európa, ez pedig egész Európa kultúrájának. Egymásból nyerik értelmüket. Egész Európa a rész-Európáktól, a rész-Európák egész Európától. Ez egyetemes-európai kultúrához igazodik az erdélyi magyar kultúra is. Sajátos színekkel, részként az egészhez. A transzilvanizmus lényege. Lépcső a helyi magyartól egyetemes magyarhoz, Közép-Európától egész Európához. Korszerű értelmezés. Transzilván provincializmus helyett transzilván európaiság. Az erdélyi-európai szintézishez nélkülözhetetlen az önismeret. Ahogy Széchenyi tanította, Szekfü Széchenyt magyarázta. Eszköze lehet a hungarológia, egységes magyar kultúrára vonatkozó egységes magyar szellemtudomány. Ki kell dolgozni erdélyi részét, az erdélyi hungarológiát. Alapvető mozzanat benne a néprajz — a kultúra ősi elemeit tárja fel. Biztosítva a modern erdélyi európaiság hagyományos-népi gyökereit. Lehetne még folytatni, ám ennyi is elég. A vallásos-nemzeti pasztoráció elméleti-tudományos alapvetése. De megmarad elméletinek-tudományosnak. Nem lesz belőle népnevelő tömegmozgalom. A második háború előtt „csak” gyakorlatilag kivihetetlen. A második háború után elméletileg is apokrif.

Két társ. Egyedi praxis és egyéni teória két variációban. De elszigetelt praxis és elvetelt teória. Tragikus képlet. Adott a szellemi-erkölcsi alap. Ám elfojtja az ellenséges történelem.

Példázatok

„Értesültem, hogy bíveim az egyházmegye legkeletibb határáról kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam bíveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek

felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal öröndetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében... Emberi, keresztény és magyar kötelességemnek tartom, hogy... az illetékes hatósági tényezőket szeretettel és Isten nevében kérem, hogy az embertelenséget akadályozzák meg, vagy ha erre nem képesek, ne működjenek több ezer ember elpusztítására irányuló cselekményben közre."

(Márton Áron)

Ismét 1944. május 18.; kolozsvári szentbeszéd. És május 22.; levél a deportálások ügyében. A végzetes lépések már folyamatban. Május 3-án hajnalban elkezdődött Erdélyben a gettózás. Életveszélyben a százhatvanezer erdélyi zsidó. Még időben szól, a legtragikusabb mozzanat előtt. A deportálás csak május 25-én indul.

Az egyházak ugyan tiltakoznak, de — tudjuk — felemás módon. Az első két zsidótörvényt meg is szavazzák. A harmadikat elvetik — a tiszta fajvédelmi alap miatt és az áttértek védelmében. '44-ben közbenjárna, katolikusok és protestánsok, Serédi Jusztinián és Ravasz László is. Érnek el eredményeket, de korlátozottakat és erőtlenekeket. Serédi írásban is szót emel. Ám körlevele nemcsak véd, vádol is. És kormányígéretnek fejében fel sem olvassák. Ugyanígy Ravasz körlevelét sem. A hatás furcsán kettős. A tiltakozás megfogalmazása segít a kormányzónak a pesti deportálások megtiltásában. A tiltakozás visszafogása nem akadályozza a kormányt a vidéki deportálások végrehajtásában.

Szinte magányosan emelkedik az erdélyi püspök törekenyen szívós alakja a szószeréken. Beszéde logikája példaszzerű. Általános igazságtól halad konkréthez. Örök isteni törvényből vezet le mai emberi követelményt. Kimondja a humánus-keresztény alapelvet: az emberi nem egységes, egyetlen családot képez. Megfogalmazza a humánus-keresztény következtetést: aki megbontja az emberiség egységét, Isten törvényét szegi meg. A mai politika megbontotta és megszegte. Utal erkölcsi-antropológiai axiómájára: az ember Isten lehetséges képmása. De a megvalósulást mindig ki kell vívnia. A megbontással és megszegéssel a lehetőség reményét veszítette el. Mert a faji üldözés az emberben Isten esetleges képmását gyalázza. Ezért áll minden keresztény hitű ember minden bármely hitű ember méltósága mellett. Aki nem teszi, a felebaráti szeretet törvényét tagadja. A szentbeszéd az alapelveket fogalmazza, a hatósághoz írott levél a konkrétumokat. A belügyminiszternek, főispánnak, rendőrkapitánynak küldi. Ami történik, égbekiáltó bűn. Kéri: akadályozzák meg, vagy ne vegyenek részt benne. Fenyéget: a földi büntetés sem marad el. Tudjuk, szava hatástalan, és ki is tiltják Magyarországról. Ám marad a példázat néhány másik mellett. Csak a legkiemelkedőbbek: a mártírrá lett győri püspök, Apor Vilmos; a sajnálatosan eltávozott pápai nuncius, Angelo Rotta; a politikából méltatlanul kiüldözött katolikus nővér, Slachta Margit.

1946. január 28. Gyulafehérvár; levél Petru Groza miniszterelnökhöz. A magyar nemzetiségi érdekek védelmében. Augusztus 23-a után kegyetlen megtorlás. Általános represszió és a Maniu-gárda rémtettei. A nemzetiségi érdekeket a Magyar Népi Szövetség képviselné. De '45 novemberében paktumot köt a miniszterelnökkel. Lényegében: a szervezkedés egyedüli jogáért örökre feladja Erdélyt. Burkoltan deklarálja az erdélyi magyarság önkéntes csatlakozását Romániához. Megismételve Groza valószínűleg őszintén hitt, de biztosan meg nem valósult tetteit. A nemzetiség sorskérdése nem határkérdés. Hanem a határok jelképes tétele, spiritualizálása; meg a román és magyar demokrácia megteremtése. Ezért nem lehet megoldás sem lakosságcsere, sem Erdély megosztása.

A püspök levele válaszol. Először alapvető formai kérdés. A Magyar Népi Szövetség nem jogosult az egész magyarság nevében szólni. Majd a részletek. A véres bosszún túl a

kezdődő kisebbségi elnyomottság tényei. Az egyetem kisajátítása, a menekültek vagyonának elkobzása, a román—magyar vámunió visszavonása. Végül a következtetések. Az erdélyi magyarság — a népek önrendelkezési joga értelmében — Magyarországhoz kíván tartozni. Nem áldozhatja fel nemzetiségi létét a nagyromán eszme oltárán. A román számbeli fölényrel és huszonhét éves uralommal szemben gazdasági, történelmi, kulturális érvek. A magyarság ezer évig tartotta fenn a kultúrát Erdélyben. Évszázados védelmi harcokban vérzett el. Súlyos dilemma: a románok nem akarnak magyar, a magyarok nem tudnak román fennhatóság alatt élni. A háborúk közötti évtizedek nem nyújtottak a nemzetiségi léthez méltó életlehetőséget. A mai helyzet sem felel meg az ENSZ alapokmányának. Csak az önrendelkezést figyelembe vevő, összeurópai szempontú rendezés lehetséges. Senki sem szól így az elszakítottak mellett — az anyaországban különösen nem. Jósáttértékű tételek. Mai aktualitásuk bizonyításra sem szorul. Bűnhődik értük. Hat évig börtönben, valószínűleg sokáig láncra vereten. Tizenkét évig házi őrizetben, a püspökség területére zárva. Groteszken szomorú tény: ez a Magyar Népi Szövetség vezetőinek sorsa is. Csak az egész szisztéma lényegéből érthető: egyiknek büntetés, másiknak „jutalom”.

Szándékosan közhelyszerű megfogalmazásban: kétszer is hivatása magaslatán. Két axiómáját éri végzetes sérelem. Az ember Isten képmása, megalázhatatlan méltósága ezen alapul. A nemzet nyelvi-kulturális egység, kollektív joga ezen alapul. Kérlelhetetlenül szót emel a sérelem ellen. Meghurcolják, de meg nem törik. Innen a kétszeres példázat.

Következtetések

„A világot mai nyomorúságából nem a csodafegyverek, nem is az atombomba, és a boldogságot ígérő új rendszerek sem szabadítják meg, hanem egyedül az a Krisztus, Aki teljes öntudattal mondbatta: Bízatok, én meggyőztem a világot... A századok balbatatlan királya, Jézus Krisztus örökös a történelem hullámverésében küszködő emberiség fölött. A megsúlyosodott nehézségek között az elkövetkezendő időkben gondolatok hittel erre. És gondolatok a halottakra. És gondolatok élő gyermekeikre!”

(Márton Áron)

Vázlatból, mint e mostani, nem könnyű következtetni. Csak nagy fenntartásokkal lehet. Mégis megkockáztatom. Főként néhány lehetséges tanulságot — a ma számára.

A népi-katolikus hagyományra épít. Persze, könnyű neki. A szülőföldet, Csíkot jelenti. Mesében, legendában, balladában; hegyben, erdőben, patakban a gyökerek. Meg a család melegében. Ezt terjeszti ki az erdélyi katolicizmusra, meg az egész kisebbségre is. Gesztusai is ilyenek. Archaikus-patriarchálisak. Búcsút hirdet a háború után, '49-ben — soha ilyen búcsú Somlyón. Így ír alá: „Áron püspök” — ritka formula Gyulafehérváron. Családfő-főpásztor. Kilép a főúr-főpap magatartásból. Igaz, az elszegényített egyházban ennek semmi alapja. De erényt csinál a szükségből. A szegénységből nem mártíromságot, de magatartást. Népmozgalommá teszi-tenné a katolicizmust, tradicionális-demokratikus alapon. Mэгhózzá a legelevenebb nemzeti-népközösségi gondok centrumában. Mélyen népbe ágyazottan, szigorú elit szemlélettel. Senki így a környezetében. Jó iskolája is volt. Mailáth püspök mellett tanulta a hivatást. Tényleg apostoli szellem. Meggyilkolják apját; pap lesz, hogy igazán megbocsáthasson. De vérbeli arisztokrata marad. Érdekes az egymást erősítő kontraszt. Mailáth Gusztáv Károly nagyúr — népszolgálatot vállal. Márton Áron népi — főpapságot vállal.

Tudja: a katolikus népmozgalom intézményeiben él. Az igehirdetés, lélekgyógyítás, tanítás intézményeiben. Ezért beszél templom és iskola egységéről. Kiszélesített iskoláról, erdélyi katolikus-magyar népnevelésről. És ezért védi az első kataklizma után szívósan az iskolát; ezért fizeti a második után a magyar egyetem tanárait. Építi, amíg ki nem ütik kezéből a lehetőséget. A templomot félig, az iskolát egészen.

Szilárd hit él benne és végtelen türelem. Tolerancia, ahogy ma mondanánk. Mindenfajta hit és másféleség tiszteletbentartása. Hite tüze nem éget, inkább melegít. Meggyőződése nem kirekeszt, hanem befogad. Ezáltal alkot nem teljességet, de centrumot. A tevékeny humánus mágneses vonzásával.

Hirdeti, ám főként éli a katolicizmus egyetemességét. A világ értelmét-lényegét a világon kívül tudja, az eleven transzcendenciában. Ami nem elvალაშტ, hanem összekapcsol, mert besugározza az emberi mindenséget. Mintha ismerné az akkor meg sem írt modern teológiát. Az antropológiai tanítást az emberről, akinek lényege a nyitottság a transzcendenciára. Gyakorlati katolicizmusa túlmutat önmagán, az égi-földi értékek sokféle tartományára. Ezért képes megőrzés mellett megújulásra is. Nem minden emberé a hite, de minden emberé az értelme. Pasztorációja megelőzi és követi a Vatikáni zsinatot.

Kipusztíthatatlan benne az újrakezdés képessége. Két háború után kétszer fektetik két vállra az ügyet, amit képvisel. Kétszer kezd újra. Sőt, a börtön után harmadszor. '55-ös körlevele, szabadulása után klasszikus szöveg. A kemény-töretlen folytatás, bosszú nélküli keresztény megbocsátás etikai remekműve. Éppen ezért esztétikai is. Tanúsítván: etikum és esztétikum igazi mélyben és valódi magasban ténylegesen összefügg.

Mindez együtt, elméleti és gyakorlati életmű, emberi-erkölcsi magatartás; magyarázatra sem szoruló példázat, sok megfontolást igénylő tanulság. Még a harmincas években Venczel József ír róla legszebben:

„Eszendőkkel előbb, a boldog emlékezetű Vorbuchner püspök felszentelésekor, a népnevelő felelőssége íratta e sorokat, ma a népnevelő Püspök dekrétumaként hirdetjük. -A közös sorshoz hűséges akarok lenni, fajtám szívósságát a magam erejének akarom tudni. Az Isten nekem hivatást adott, életemet erre a hivatásra szentelem és népemet a kijelölt úton vezetem- — vallotta meg és fogadta szülőfalujának tisztelgő kis tábora előtt. Címerében dombok fölött örökzöld fenyő emelkedik, ez az egyenest magasba növő jelképes fa, mely a kopár sziklán mostoha idők közt is görcsös kapaszkodással tartja magát. Alája három szót íratott: Non recuso laborem, azaz Nem térek ki a munka elől.”

Következő számainkból

Habsburg Ottó: Márai hazatér

Beszélgetés Habsburg Ottóval

Egyház és politika Pártok állásfoglalásai a kereszténységről

Dokumentum Az 1950-es egyezmény jegyzőkönyveiből

Bolberitz Pál: A filozófia és a keresztény istenfogalom

Adriányi Gábor: A katolikus Luther-kép

Szabó Lajos írásaiból

Viktor Weisskopf: Az univerzum keletkezéséről

A Vigilia kerekasztal-beszélgetése

Hitből fakadó küldetésünkről

Résztvevők: András Imre jezsuita, vallásszociológus,
Blanckenstein Miklós, az esztergomi főegyházmegye ifjúsági moderátora,
Kamarás István szociológus,
Tomka Miklós szociológus

Házigazda: Lukács László

Lukács: Beszélgetésünk központi kérdése: milyen konkrét feladatok állnak előttünk, keresztények előtt? Ezt a *hit* életén keresztül próbáljuk most megközelíteni. Először meghatározni a hit fogalmát, amelyből beszélgetésünk elindulhat. Eszerint: a hit, a krisztusi életmód, gondolkodásmód és kapcsolatrendszer. A keresztény ember meghatározott tényrendszerre támaszkodva gondolkodik, ennek megfelelően alakítja életét. Ez a tényrendszer természetesen egy kapcsolatrendszert is jelent, mégpedig nemcsak a keresztények egymás közötti kapcsolatát, hanem elsődlegesen az Úristennel való kapcsolatot.

A hit élete különböző módokon nyilvánul meg; elsősorban ünnepléséről és befogadásáról kellene most beszélnünk. Az egyház alapvetően az Isten szeretét ünneplő közösség. Ide tartozik hagyományos szóhasználattal: a kultusz, a szentségek ünneplése. A hit befogadása pedig mindegyikünk élete során meg nem álló folyamat; életünk végéig növekszünk a krisztusi gyakorúságban. Ehhez kapcsolódik a hit átadása. Részben az utánunk jövő generációnak, gyerekeinknek az egyházon belül: ez a klasszikus értelemben vett hitoktatás. Másrészt a hit terjesztése a nem keresztények között. Nyilvánvaló, hogy mindezek az események konkrét társadalmi közegben zajlanak. Egy templomi esküvő, keresztelő odavonzza a nem keresztényeket is; tehát itt kölcsönhatás áll fenn. Kérdés, hogy ezeken a területeken — tehát a hit ünneplése, befogadása, átadása területén — konkrétan, ma, itt, milyen feladatokat tudunk vállalni? Hogyan látjuk az egyház esélyeit?

Tomka: A liturgikus konstitúció szerint a liturgia az egyház életének gyújtópontja. Szociológusként én ezt úgy fogalmazom meg, hogy az ember valamiképpen találkozik a természetfeletti valósággal, és ezt a maga számára természetes valósággá próbálja lefordítani. Nyilvánvaló, hogy ez a „lefordítás” mindig töredékes, de mégis le kell fordítania. Ennek pedig a liturgiában kellene megtörténnie. Nekem az a problémám, hogy az átlagos liturgiában, egy átlagos ünneplésben ez nem történik meg. Sőt azt hiszem, hogy az ünneplés is csalóka kifejezés. Mert ha azt mondjuk, hogy ünneplés, akkor a tudatunkban ennek kellene megjelennie: szentmise, liturgia. Nálunk pedig a kettő nem azonos. A liturgia eltávolodott az átlaghívó gondolkodásától: nem fordítunk rá elég figyelmet. Nyilvánvaló, hogy a természetfeletti való találkozás másik felét nem lehet elrontani. Csak ezt a felét.

Kamarás: Ahhoz, hogy ünnepi lelkületbe lendülhessünk, meg kell lennie bennünk az ünneplés 'éhségének. Ha nincsenek ünnepi pillanataink, ha nincsen családunkban, kisközösségünkben percnyi ünnep, akkor nem megy a többi sem. Ebben nagy tartalékaink vannak; még az elmúlt negyven év magyar gyakorlata is sokat megőrzött belőle. Ezeket kellene összegyűjteni, kipróbálni. Kulcskérdés, hogy a kétféle „liturgia” egyensúlyban

legyen, megfelelően kapcsolódjon egymáshoz: egyrészt az ősi, az állandó, másrészt a helyi, a személyes elem. Tudom, hogy az egyik inkább a misén, a másik pedig egy közösségi lelkigyakorlaton vagy családi ünnepségen meghatározó. Ám nagyon fontosnak tartom, hogy mindkettő, mindkét helyen egyaránt jelen legyen. A kisközösségeknek legyenek saját szertartásaik is, de hangozzék el ott is a Miatyánk és a zsolozsma. Az őсібől nőjön ki a kisközösségi liturgia. Foglalkoztat az a kérdés is, hogy miként lehet olyan ünnepeket teremteni, amelyekbe a még félig kívülálló is be tud kapcsolódni.

Blanckenstein: A köznapi szóhasználatban az ünneplés valamiféle nagy, katartikus örömet jelent. Szentségeink ünneplésének látványos elemekkel való gazdagítása veszélyes. Ez a zsinat utáni liturgia nagy kísértése volt. Az számított jó papnak, aki állandóan ötletekkel bombázta a résztvevőket. Nem lehet a szentmisét mindenféle élményekkel megterhelni. Ha valaki a kereszténységet folyamatosan megélő, imádkozó közegből érkezik, akkor számára a szentmisében is természetesen jelenik meg az ünnep alaphelyzete: Isten kontemplálása. A liturgia ezt segítő rendje második helyre kerül, és ebből születik a közösség élménye. És nem fordítva! Gyakorló lelkészként gyakran érzem a kísértést, hogy „feldobott” szentmisét csináljunk, mert azzal a fáradt, az imában kínlódó embert fel tudjuk rázni...

András: A liturgikus cselekmények jelentőségét szimbólum-értékük adja. Ha a liturgia a show irányába tolódik, akkor a transzcendens szimbólumot veszítjük el. Egyetértek azzal, hogy ne csináljon magának mindenki külön liturgiát, mert noha a szimbólum közmegegyezés tárgya, mégis az egyház közmegegyezése áll mögötte. Ha valaki mindennap spontán liturgikus cselekményt akar végezni, akkor egyrészt hamar kifulladás, mert a liturgia menetét nem változtathatja meg önkényesen, másrészt pedig félrevezeti azokat, akik vele együtt ünnepelnek.

Tomka: Úgy érzem, két egészen különböző pozícióból beszélünk. Az elmondottakat ugyan igaznak tartom, de akár az András Imre, akár a Blanckenstein Miklós által elmondottak számomra távol vannak a valóságtól. Mégpedig azért, mert kétségtelenül nem szabad happeninget csinálnunk a liturgiából, ugyanakkor azonban a szimbólumokat meg is kell értetni. Egy papot legalább 4–5 évig képeznek, hogy megfelelően értelmezze ezeket. Én úgy látom, és szakmai meggyőződéssel mondom, hogy a templomba eljutó, mintegy egymillió magyar ember 95 százalékának fogalma sincs arról a szimbólumvilágról, amivel ott találkozik. Tehát valamit, ami ugyan az egyház szimbólumvilága, de számára csak egy rosszul sikerült „multimédia show”. Nem azért, mert ő azzá tette, hanem mert nem tudtuk megfelelően közvetíteni neki. Azért, mert olyan szimbólumvilágot veszünk át, amely nem igazán kapcsolódik a jelenhez. A szimbólumoknak valamiképpen meg kell születniük, és a közösség sajátjává kell válniuk.

András: Ezt a kritikát nem tudom elfogadni, mert úgy látom, hogy a kultúrát összetéveszti a hit külső ébresztőjével. Erre a félreértett vagy meg nem értett szimbólum is képes. E folyamat lényege azonban mégiscsak a hit, ami viszont isteni adomány. Az ember a szimbólummal találkozáskor nem annyira az ismereteit gyarapítja, hanem a kegyelem befogadására teszi magát alkalmassá, amit Isten ad az embernek.

Kamarás: Egy új szempontot vetnék fel: hallottuk, hogy az ember félelmetes szabadsággal van megverve. Ez a félelmetes jelző persze sokkal rokonszenvesebbre is felcserélhető. Mondjuk az alkotószabadságra. A hitet nem passzívan fogadja be az ember, hanem alkotó módon, olykor igen egyéni módon. Természetesen én is komolyan veszem András Imre és Blanckenstein Miklós figyelmeztetését: a liturgia attól liturgia, hogy bekapcsolódom egy szent társasjátékba. Ha pedig a szabályait önkényesen megváltoztatom, akkor nem tudok jóízűen játszani. Ugyanakkor ebben a társasjátékban, egy másik

emberrel össze nem hasonlítható módon értelmezem a hitet. Így veszek részt benne, vagyis improvizálok a témára. A nagyon ősi, nagyon állandó, autentikus misében is el tudok képzelni olyan részeket, amelyekkel a hívek improvizálhatnak, akár még táncra is perdülhetnek — és ettől egyáltalán nem gyengül a közös társasjáték ereje.

Lukács: Jó volna kilépni ebből a teológia kontra szociológia vitából. Egyetértek Kamarás Istvánnal: emberi ünnepeink és szakrális ünnepeink nagyon szorosan összefüggenek egymással. Elfelejtettünk emberi módon ünnepelni a családban, ez pedig csökkentette érzékenységünket az egyházi ünneplésben is. A kölcsönhatásnak meg kellene lennie, azaz emberibb, emberközelibb liturgiát kellene csinálni és ugyanakkor liturgikusabbá kellene tenni családi és emberi *ünnepeinket* is. Legyen élményszerűbb a liturgiánk, ám annak hagyományait is meg kell tartani.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben megmozdult valami. A kisközösségekben kézen fogva mondják a Miatyánkot, a hívek könyörgését személyes fohászokból állítják össze stb. Ez nyilván jó bizonyos határig, de mindent ráterhelni súlyos félreértés volna. Egyetlen példát említenék, ez pedig a taizéi közösség imádsága. Nagyon sokak számára — olyanoknak is, akik évek óta rendszeresen járnak misére — a pécsi találkozó volt az első igazi imaélmény. Papi, kispapi lelkigyakorlatokon állandóan hangsúlyozom, milyen fontos, hogy a papok tudjanak imádkozni. Ez pedig nem a show-n, a látványosságon múlik. A taizéiek imája mögött ott van Roger Schutz 40 esztendeje; s 10 esztendeig egyedül imádkozott. Ha ezt az élő hitet nem tudjuk megtartani, akkor nem lesz hiteles, bármilyen mutatóváltást is viszünk végbe.

Javasolom végül azt, hogy a rutint és a rítust állítsuk szembe egymással. Élő rítusokra igenis szükségünk van, az emberéletben éppen úgy, mint az egyház életében.

A névnaptól kezdve, az étkezés is rítus kell hogy legyen, mert különben zabálás vagy tápanyagfelvétel csupán. A rutint viszont minden formájában kerülni kell. Ha rutinná lesz, kiüresedik a szakrális és a profán rítus is.

Következő témakörünk: a hit befogadásának és átadásának kérdése.

Tömke: A probléma kettős; egyrészt a következő generációnak való „befogadás-átadás”, másrészt a kívülállóknak történő „befogadás-átadás”. Először a „befelé való” átadáshoz, illetve befogadás kérdéséhez említenék néhány statisztikai adatot: tízezer, katolikusnak keresztelt szülő gyermeke közül 7300-at megkeresztelnek, 3800 lesz elsőáldozó, 2600 jut el a bérmeztetésig. Azután még elmaradnak jó néhányan. A hit átadása tehát még köreinken belül sem megoldott. A hit átadásának különböző szinterei és útjai lehetnek. Az első a család, a második az iskola, a harmadik a közösség. A magyar társadalomban a családok nagy része nincs fölkészülve arra, hogy a kereszténységet átadja gyermekeinek. Az iskoláról talán nem kell kommentárt mondanom. A közösségek talán képesek a kereszténységet továbbadni, de kevesen vannak. Akkor mit tehetünk? Itt kézzelfoghatóan jelentkeznek a feladatok. Ki kell dolgoznunk a hitoktatás módját, a kereszténység átadásának stratégiáját, tankönyveit, metodológiáját stb.

Blanckenstein: Tételezzük föl, hogy régebben a vallás jelen volt a társadalomban. Hogy ez katolikus vallás volt-e, kérdéses. Mindenesetre a szekularizáció ezt a vallást gyökereiben támadta meg. Ma is van vallása az embereknek, szinte mértani pontossággal azonos formátumú, de valahogy kimarad belőle a transzcendencia. Egyszerűen nem működik. A katolikus vallás lényege — és ez a befogadás lényege — az, hogy az ember életre-halálra belép egy olyan közösségbe, ahol Krisztus áll a középpontban. Ezzel mi teljesen új társadalmat hozunk létre. Régebben a nemzetállammal egybeeső társadalomban gondolkodtunk, ma azt mondjuk, hogy szinkron-társadalom. Számomra rendkívüli jelentőségű volt a tavaszi *Mozgalmak konferenciája*, ahol minden mozgalom deklarálta az egyház

korábbi intézményeinek képtelenségét a hit átadására. A mai egyházat ismét az kísérti, hogy megint hitoktatókban, tankönyvekben, eszközökben gondolkodik. Nem pedig abban a közegben, amely életközösségre hív meg, ami aztán hitelesen tudja az eszközöket használni. Megint az intézmény felől közelítünk a hithez — aminek rekonstruálására ma ismét lehetőségünk van —, nem pedig valós emberi meghívásban gondolkozunk, ahol Krisztus áll a központban.

András: Szeretném, ha egy kicsit hangsúlyozottabban foglalkoznánk azzal, amit régebben diadalmas világnézetnek neveztek, és ami miatt az üldözés éveiben annyi kritikát kellett elviselnünk. Tudatosítanunk, és hangsúlyoznunk kell „kifelé” is azt, hogy nincsen nem keresztény világ. Ezt a világot mindenestől Isten teremtette. Krisztus pedig az egész világ egyetemes üdvözítője. Engem nem zavar, hogy ilyen sok ateista van. Úgy tekintem őket, mint az atyjuk házában rendetlenkedő gyerekeket, akik — ha valóban foglalkoztatja őket — előbb-utóbb rájönnek, hogy fonák helyzetben vannak. Nekünk, világban élő keresztényeknek szükségünk van ennek tudatára, mert csak így tudunk belsőleg minden nehézség ellenére szabaddá válni, bízva abban, hogy mindenképpen Isten kezében vagyunk.

Kamarás: Három megjegyzést szeretnék tenni. Először a szigetekről is be kell takarítani a termést. A féllegális, a legális, a földalatti és földfeletti szigetekről. Legyen az kis közösség, lelkiségi mozgalom vagy plébánia. Rengeteg érték gyűlt össze a hit átadásában is. Nekem például tucatszám, kéziratban lévő hittankönyvről van tudomásom. Másodszor: ha a hit életmodell, akkor a hittan élettan is. Ebből következően a hitet klerikusoknak és laikusoknak együtt kell átadniuk. Harmadszor: nagyon kell figyelni a kihívásokra, melyek egyre szaporodnak. Miért ne lehetne — már többen igénylik is — az iskolában vallásismeret tantárgy, mégpedig nemcsak hívőknek.

Lukács: Bennem azért fölmerült egy kérdés a megdöbbentő statisztikával kapcsolatban. Attól, hogy valaki megkeresztelődött, automatikusan egyháztag is lett? Világos, hogy dogmatikai szempontból igen, de ugyanakkor a keresztény életalkítás kérdéses marad. Másrészt pedig tudomásul kell venni, hogy a hitoktatás nem biztosít mindent. A hit terjesztése tehát hit nélküli közegre is találhat, még az egyházon belül is. Nyilván szükség van hitoktatásra, de az eszközrendszer ki kell egészíteni „élettel”. Ahogyan itt elhangzott: hittan — élettan.

Blanckenstein: Én a Regnum Marianum közösséghez tartozom. A századfordulón a regnumos atyák ráébredtek arra, hogy jóllehet a társadalom mindenféle technikai eszközt, szabadságot biztosít a hittan oktatásához, ám mindez alig ér valamit. De nem hagyták ott az iskolát, hanem összeköltöztek, és az a ház, amiben ők éltek, a befogadás helye lett. Megpróbáltak együtt élni a gyerekekkel, és együtt megélni azt a kultúrát, ami eszközeiben, szimbólumaiban — egy nagyon szekularizált világgal szemben — képes volt hordozni a hitet. Valóban kell vallásoktatás az iskolákban. De kiknek és ki tartsa? A regnumi atyákat egész életükön keresztül szidták, amiért ők csak néhány gyerekkel foglalkoznak, ahelyett, hogy miséznének, hittant tanítanának, és így tovább. Tehát nekünk, akik fölmértük, hogy alig van emberünk és hívünk, el kell döntenünk, hol kell szorosabbra vonni köreinket. Energiáink nagy részét pedig a bázisra, az együttélésre kell fordítanunk. „Kifelé” így az egész közeg közvetíti a meghívást. Ugyanakkor az állami iskolák nem a mi iskoláink, jóllehet vannak benne keresztények is. No de ki fogja tanítani a hittant? A nyugati kultúrákban mindenki tanul valamiféle valláslelektant, vallástörténelmet. Ezzel helyettesítik — tehát az információval — a hittel való tényleges találkozást. Talán meg kellene kockáztatnunk azt, hogy nem vállaljuk, és azt mondjuk: ez nem a miénk. Ha a profán világ megszervezi „humanizmus” címszó alatt, az az ő dolga. Mi azonban ne essünk bele abba a csapdába, hogy információkat közlünk, mondjuk valláslelektan címen.

Tomka: Egyértelműen két dologról van szó. Az egyik: ma az egyetlen terület, ahol a kereszténységet közvetíteni lehet: a keresztények, a közösségek élete. A másik: az az ember, akit mások példáján keresztül az Úristen megszólított, az szeretné ezt az üzenetet saját tapasztalatai, érzelmi és szellemi világában elhelyezni. Ehhez kell megalkotnunk a profán nyelvet, hogy lehessen Istenről beszélni. És igenis szükség van az ismeretek közvetítésére, mégpedig vallásan formájában. Ez a mi dolgunk, a mi felelősségünk. És menthetetlen a mulasztásunk, ha a megszólított emberek számára nem adjuk meg ezt az ismeretet. Ezt nem várhatjuk semmilyen államtól. Tehát nekünk kell a közvetítés minden létező formáját kihasználni, ahol Istenről, kereszténységről, a világról — keresztény szemmel — beszélni tudunk. Az elmúlt évben 120 új lap indult és az országban 100-nál több kábeltévé rendszer található. Fantasztikus lehetőségek. Miért nem élünk velük?

Lukács: A vallási ismeretek közlése olyan veszéllyel jár, hogy egy hamis, pseudo-tudatot alakít ki. Az egyik oldalról azzal, hogy mi már megtettük a magunkét, a másikról pedig, hogy ezzel mi már keresztények vagyunk. De együtt jár azzal a lehetőséggel is, hogy ennek révén sokan eltalálnak a hithez.

Keresők. Ezzel kapcsolatban felvetődött egy nagyon fontos kérdés. Komoly gondot jelent, hogy hová forduljon az, aki eljut a hiány megfogalmazásáig: hogy szüksége van a hitre. Elme lehet ugyan a misére, de hova menjen akkor, ha mélyebben szeretne megismerkedni azzal, amiben hinni vágyik? Itt nagyon hiányoznak azok a személyek — papok és civilek egyaránt —, akik értene a nem hívők nyelvén, és vannak olyan nyitottak, hogy őket magukhoz tudják engedni. Személyek és közösségek egyaránt rendkívül fontosak volnának — a keresztény családok és a közösségek egyaránt. Sajnos még mi papok is bizony csak nagyon nehezen tudunk szóba állni az utcáról betévedt keresővel. Ez nagyon komoly gondunk. De azért ne csak a papokat tekintsük felelősöknek. Minden keresztény és minden keresztény közösség érezze magát befogadó közegnek.

Tomka: Itt komoly csúsztatást érzek. Szó sincs arról, hogy az első lépést nekünk, civileknek kell megtennünk, a másodikat pedig megteszik a papok. Nem teszik meg. Amikor Lukács László azt mondja, hogy a papok is nehezen képesek a hit közvetítésére, akkor gyakorlatilag azt mondja, hogy az evangelizáció területén a jelenlegi intézményes rendszer nem működik. A törülközőt viszont nem dobhatjuk be. Azt hiszem, ebben a helyzetben mindnyájunk kötelessége, hogy megpróbálja segíteni a papok munkáját. Ehhez nem annyira teológiai végzettség, mint inkább hiteles keresztény élet kell. És természetesen elkötelezettség.

Kamarás: Magam föl tudnék sorolni körülbelül négyszáz olyan kisközösségbeli civilt, aki erre a feladatra kiválóan alkalmas lenne.

Lukács: Nem szeretném, ha ilyen válsághangulatban fejeznénk be a beszélgetést — mert ez nem is reális. Szerencsére az egyházban az eredményesség mérése nem úgy történik, mint ahogyan mondjuk egy pártban. Erőforrásaink nem azonosak...

Tomka: Karl Rahner szerint csak annak szabad pappá lennie, aki föl tud mutatni egy általa hozott keresztényt, egy általa Istenhez vezetett embert. Ezt ő félig mondja komolyan. Én ennél komolyabban mondom, hogy nem lehet jó a lelkiismeretünk, ha nem rendelkezünk azzal a tudással, amivel környezetünkben képviselhetjük a jó hírt, és azokat, akiket már megérintett, nem tudjuk továbbvinni magunkkal. Nem lehet azt mondani, hogy ezt bízunk a papokra, az okosokra stb. Természetesen ők is csinálják a dolgukat — ezt tőlük fogja számon kérni az Úristen. Azt azonban tőlünk kérjük számon, ha valaki mellettünk kereste az Úristent, mi pedig nem vettük észre.

BORBÉLY SZILÁRD

Az álló órák természetéről

A múlt század kilencvenhatodik évében Posch Jenő szegedi gimnáziumi tanár megjelentette egy könyvet *Az idő elmélete* címmel. Kant, Locke és az összehasonlító nyelvtudomány eredményeire támaszkodik vizsgálódásaiban. Empirista és szubjektivista szemlélettel igyekszik feltárni az idő lényegét, melyet kézzelfogható módon a nyelv időt kifejező szavaiban és az időviszonyokat érzékeltető grammatikai eszközeiben próbál tetten érni. A könyv bevezetőjében a szerző maga utal arra, hogy munkája kevésbé eredeti, mint amennyire azt megírásakor gondolta. Az időről, amely Kant kritikája óta a filozófiai és a természettudományos gondolkodás előterébe került, nehéz a közhelyeken kívül újat mondani. Posch Jenő pszichologizáló magyarázata szerint az idő szubjektív tapasztalat, amely egyfajta hiányérzetre támaszkodik, és vagy a múltra irányul, ekkor emlékezetként jelenik meg, vagy a jövőre, ekkor a remény formáját ölti magára. A nyelv időt kifejező eszközei tekintetében a térviszonyok nyelvi megjelenésének analógiájába bonyolódik, minek eredményeként a nyelvben megjelenő szubjektív tapasztalati tér- és időviszonyok szoros összekapcsolódására érez rá: „Minden meglévőnek van tere, amelyben létezik. Minthogy pedig az ember ezt az ő speciális létezőjét nem találja meg az adott világban, az érzékei előtt elterülő térségben, kigondol számára valami külön ideális helyet, melyet maga mögött, azaz érzékei mögött lévőnek képzel, és azt hiszi, hogy amikor valami elmúlik, az az ő előtte levő térségből ebbe a hátsóba vándorol át.” Eljut az emberi létnek az időbeliségből való értelmezéséhez. Az időérzék az egyes emberben kifejlődik, az emberi történet idejében előrehaladva pedig finomodik és elmélyül. Erre mutat időfogalmaink mind pontosabbá válása, és az időmérés történetében megmutatkozó tökéletesedés.

Az ember, ahogy eszközei segítségével a térbeli távolságokat mind jobban képes lerövidíteni, folyton beleütközik az idő lerövidíthetetlenségébe, és ez egyre inkább növeli benne az időn való győzelem sóvárgását. Hisz a tér minden pontján ott találja az időt, s nem tud előle menekülni. Ezért aztán mindent megtesz, hogy a lehető legpontosabban felszabdálja, és semmit ne hagyjon elveszni belőle. Egyszerre nevetséges és kétségbeejtő ez a vállalkozás. Mintha Zénónnak Akhilleuszról és a tekbősbékáról szóló példázata térne vissza megváltozott értelemben, amely már nem a mozgást tagadná a térnek végtelenségig való osztásával, hanem az idő megállítására tenne kísérletet. Az újabb és újabb rekordok régóta nem a távolság legyőzésére törekednek, sokkal inkább az idő megállítását célozzák. Legszemléletesebben a sportolók reménytelen csúcscsúcsjavitásaiban érhető ez tetten. Az időnek erre a végtelen osztására irányuló törekvés megköveteli a mérés technikai eszközeinek a tökéletesítését is. Példa rá az időmérés fejlődésének története. Az egyre pontosabban működő szerkezetek nem az idő jobb megragadhatóságát segítik, csupán a pontosabb feloszthatóságát. A végtelenség lehetőségében azonban mindig ott rejtőzködik a reménytelenség.

Az ember számokkal igyekszik legyőzni a reménytelenséget, melyet ugyan felfogni nem, csupán elgondolni képes, abban a hasznossá tehető természetfelettit keresi. A fényévekkel mérhető óriási terek az ember számára fizikailag legyőzhetetlenek. Ami marad, az az idő mind apróbb szeletekre való osztása. Az idő technikai mérése mindenkor az épp időszerű tudományos világkép jegyében történik. Következésképp mindig egy bizonyos tudományos időfogalom szerint ragadnak meg valamit belőle. A newtoni klasszikus fizika időfogalmának tökéletesen megfelelt a mechanikus órák pontosan összehangolt működése, amely az „égi mechanika” kicsinyített másának tűnhetett fel. Ezek az órák a mutatójuk által bejárt térrész segítségével érzékeltetik az idő bizonyos mennyiségének elteltét, és ez az, ami az idő mindennapi felfogását még ma is meghatározza. Posch Jenő megfogalmazásában: „Óráink ugyanis úgy szerkesztvék, hogy az általuk jelzett (60 percnyi) idő-egységgel maradék nélkül felmérhetni az egy-napi tartósságot. S ennek így is kell lennie, azért, mert az óraszerkezetek csak arra valók, hogy a fő órának, a napnak, egy körülfordulásra szükséges idejét felaprózzák. A nap az igazi óramutatónk, és óraszerkezeiteink ehhez képest csak olyan másodpercmutató-félék.” Tehát nem az órák pontatlanok, hanem a naptárak, s ezeket kell szökőnapok beiktatásával a nap járásához igazítani.

A modern fizika időfogalmának sokkal jobban megfelel az atomórák gondolata, a részecskék rezgése alapján történő időmérés. A végeredmény ettől nem fog változni, hisz az idő nem lesz több, csupán pontosabban osztható. A digitális kijelzésű órák igyekeznek a szemléletet is átalakítani, elszakítva a térszeletektől, és csupán a számokra korlátozni. A mért idő mindenek ellenére ugyanaz az asztronómiai idő marad, amiben már néhány ezer éve él az ember, és ebből a szempontból lényegtelen, hogy a hold- vagy a napmozgás szerint számlál. S amit időfogalmaival megragad és eszközeivel feloszt, az egyáltalán nem meríti ki az idő igazából megközelíthetetlen lényegét. Az időmérés legközvetlenebb szándéka szerint a jelen pillanatot akarja megragadni, a mostot akarja kifejezhetővé tenni, ehelyett azonban mindig csak egy múlttá váltat közöl. Mindig az idő mögött jár, és abban a pillanatban, amikor úgy véli, hogy megragadta, már el is veszítette. A „tartós jelen” nem létezik, de igazából csakis a jelen létezik. „A jelen világ, a megadott végtelen külső térség a maga ránk ható ezerféle benyomásával nem más, mint a lét és realitás fogalmainak tulajdonképpeni hordozója és elsősorban birtokosa. Alapjában csak az a reális, ami *most van*” — írja Posch Jenő. Miután a reneszánsz fölfedezte a teret, és a barokk korszak végtelenre tágította az időt, az ember rádöbben létezése illuzórikusságára, hogy valójában sohasem él, csupán reménykedhet abban, hogy egyszer majd élni fog. Ezzel nemcsak az immanenciát veszíti el, hanem paradox módon a transzcendenciát is. Az idő az, ami átveszi a gonosz szerepét, és megfosztja az embert legsajátabb tulajdonától, létezése öntörvényűségétől. Ekkor válik mélységeiben érthetővé Isten nevének rejtelve, aki azt mondja magáról, hogy „én vagyok, aki vagyok”. Mert csak az mondhatja, hogy én vagyok, aki az örök jelenben él, és az egyetlen, aki van, az Isten. Az örökkévalóságban nem az az idő létezik, amely számunkra megmutatja magát, hisz a nekünk megjelenő idő mindenkor múlt és jövő keveréke. „A múlt és a jövő ugyanis örök nem lehet” — olvashatjuk a *Vallomások IX. könyvében (Augustinus)*. Az az idő, amit képesek vagyunk érzékelni, és amit olyan kétségbeejtő módon igyekszünk birtokba venni, csupán egyik megjelenési formája. Szavaink közül az örökkévalóság egyenrangú az idővel. Az örökkévalóságról viszont még nehezebb kijelentéseket tenni, mint a végtelenségről. Feltehetőleg benne az idő nem a mi fogalmaink szerint létezik, nincs benne múlt és jövő, és kitüntetett iránya sincs. Az „örök jelen” kifejezéssel lehet valamit hozzátvetőlegesen érzékeltetni mélységéből.

Az időnek erről a varázslatos természetéről már a legrégebb kultúráknak is voltak ismereteik. Az egyiptomi csillaghit is tudott arról, hogy az idő nem összefüggő, vonalszerű folytonosság, hanem léteznek benne szakadások. Azok a pillanatok ezek, amikor az idő

megállni látszik, és az ember mintha kívül kerülne rajta. Ilyenkor a hétköznapi idő helyett a szent időt érzi benyomulni a létezés rendjébe. Ezek az alkalmak természetesen az ünnepek lehetséges időpontjai is. Legkézenfekvőbb módon az idő számlálásának kitüntetett pontjai tartoznak ide, mint a dél, az éjfél, a napfordulók, a napéjgyenlőségek, a nagy és kerek évszámok. Ezek azok a pillanatok, amikor minden megtörténhet, csoda, szerencsétlenség, katasztrófa, boszorkányság. És ugyanezek a pillanatok azok, amikor az ember reménykedhet sorsa jobbrafordulásában is. Abban, hogy kitörhet a hétköznapiságból, hogy létezése megalapozást nyerhet. Amikor az időben szakadás áll be, és megszűnik a számlálás és felosztás kényszere, az ember közvetlenül birtokolja az időt. Az állandó számontartással inkább elveszíti szeme elől, ezért aztán folyton időhiánnyal küzd. Az órák az idő birtoklásának közvetett eszközei, és épp közvetettségük miatt vannak késésben az emberhez képest. Az időhöz viszonyítva pedig vagy sietnek vagy késnek. Ebben az értelemben tehát az ember sohasem magában az időben él, hanem egy eszközei által közvetített másodlagos, fiktív időben, amely csupán jobb-rosszabb közelítésekkel viszonyul az elsődleges időhöz. Maga az idő pedig valahol a mozdulatlanságban helyezkedik el, és pontszerű természetet látszik felölteni.

Úgy van az óra az időben, mint a tükör a térben. Mindkét eszköz esetében valami megfoghatatlan érzékelhetővé tételére történik kísérlet, csak épp fordított irányba. Az óra segítségével az ember a megragadhatatlan időről igyekszik elhittetni magával, hogy gyakorlati módon felhasználhatja. A tükör segítségével épp ellenkezőleg, a tapasztalati világot próbálja illuzórikussá tenni, reményteljes távlatokat nyitva határolt világában. Innen eredeztethető a tükör metafizikájának szerteágazó természete. Az óra és a tükör tehát minden ellentétességük dacára hasonlítanak abban, hogy valamiféle nehezen megragadható átalakulás titokzatos helyei. Tér és idő sokat emlegetett összefonódottsága következtében könnyen válhatnak egymás hasonlatává. Az óra természetéről sok mindent elárul a tükör viselkedése, pontosabban a tükörnek az emberhez való viszonya. Ugyanis aki tükörbe néz, sohasem önmagát látja, hanem a hiúságát. Ezért válhatott a tükör a hiúság jelképévé, mivel azt mutatja az embernek, amit látni akar, és hagyja továbbra is hazugságban élni. De létezik a tükörbenézésnek egy másfajta módja, melyet a Nárcisz-történet elhomályosult jelentése őrzött meg. Ebben az értelemben Nárcisz az, aki a tükörben önmagát látja meg, és nem a hiúságát. Aki így néz tükörbe, az valóban szembenéz önmagával, tükörképe látni fog, életre kel, és neki újra és újra szembe kell néznie az újabb tükörképekkel. Aki így néz tükörbe, az már az örökkévalóságot látja, és megállt számára az idő.

Hasonlóan mozdulatlan időt mutatnak az álló órák is. A működő órák jobb-rosszabb közelítéssel igyekeznek követni annak az időfogalomnak a tartalmát, amelynek a jegyében megalkották őket. Bár az emberhez képest mindig késésben vannak, mert az embernek elsődleges, tehát közvetlen tapasztalata van az időről, és órái ennek a tapasztalatnak megjelenítését célozzák az eszközvilágban. De próbáljunk ellenkező irányból közelíteni, a látszólag funkciójukat veszített álló, működésképtelen órák felől. Ez esetben arra a következtetésre jutunk, hogy az álló órák a nap egyetlen pillanatában kísérteties pontossággal mutatják az időt. A működő órák, még a leghíresebb cégek gyártmányai is, a mértékegységnek tekintett atomórához képest kisebb-nagyobb eltérést mutatnak a mind pontosabb közelítést tekintve. Ez persze a hétköznapi használhatóságukat egyáltalán nem érinti. A gondolatsort következetesen végigvive arra jutunk, hogy a világban működő rengeteg óra, az egyetlen mértékadónak tekintettet kivéve, mind a saját idejét mutatja. Tehát nem az időt követik, hanem önmaguk bővületébe vannak zárva. És nem is az időt jelenítik meg, hanem inkább megszüntetni szeretnék. Az álló órák viszont a nap egyetlen pillanatában hajszálpontosan mutatják az időt. Ez a pillanat persze megragadhatatlan, akárcsak maga az idő. Következésképp az álló órák sokkal pontosabban és lényegszerűbben jelenítik meg az időt, mint a működő órák reménytelen igyekezete. Az álló órák azáltal

a pillanat által, amikor számunkra fölfoghatatlan módon iszonyatos pontossággal mutatják az időt, valójában birtokolják, és szétválaszthatatlanul azonosulnak vele. Ettől a pillanattól kezdve többé már nem a mérhető, múlt időről lesz tapasztalatuk, hanem a mérhetetlen, lényege szerint múlhatatlan időről. Az álló órák megközelíthetetlen és megoszthatatlan titka az, hogy ők már az örökkévalóságot mutatják. Amikor megszűntek működni, részévé váltak az időnek, és más térbe kerültek. Posch Jenő mondatát idézve újra: „Minden meglévőnek van tere, amelyben léteznek.” A más térhez pedig más idő tartozik. Az álló órák tehát többé nem az asztronómiai időt mutatják, hanem az örökkévalóság idejét.

Az ember leginkább akkor szeretné megállítani a pillanatot, amikor létezése kimeríthetlenségének csodáját éli át. Akkor is szívesen megtenné ezt, amikor alig elviselhető súlyú szenvedések bekövetkeztétől retteg. Maga az ember sohasem állíthatja meg az időt, néha azonban mintha mégis megtörténnék. „Megy az idő, az élet egy nagy folyó, mondják az emberek stb. Ebből én mit sem veszek észre, az idő megállt, s én vele együtt” — mondja Kierkegaard, és nincs okunk kételkedni a szavaiban. Vannak ugyanis olyanok, akik számára az álló órákhoz hasonlóan közömbössé vált az idő. Létezésük tere megváltozott. Úgy tűnhet, mintha már csak azért lennének itt, hogy felkészüljenek a halálra. Persze ez sem igaz, mert ez esetben a halál nem befejezése semminek, nem kitüntetett pontja az élet értelmezhetőségének. Valamiféle megváltozott állapotáról van szó, amely azonban egyáltalán nem könnyed és felszabadító. Sokkal inkább hasonlít a bűnben való elveszettséghez, és a befejezettség megváltoztathatatlanságának érzése követi. A helyzetet azonban épp az bonyolítja, hogy ez a bizonyos bűn megragadhatatlan, és maga az elkövető sem ismeri. Kierkegaard elemzéséből megtudjuk, hogy az ilyen helyzetbe jutott ember titokként éli meg mindezt, és ekként hordozza magában. És ez a titok nem közölhető, lényege szerint megoszthatatlan. Hordozójának átalakítja egész életét, aki a szolgálatába szegődik, és mindent alárendel neki. Élete mozdulatlanságba merevül, őt magát teljesen átlényegíti és túlfinomítja az a teher, amelynek az elvesztésétől legalább annyira retteg, mint állandó szolgálatától. Helyzetéből végül is képtelen menekülni, ezért tűnhet kívülről mozdulatlannak. Akár azok a dolgok, melyeket a fényképek örökítenek meg. A fényképre került tárgyak, mozdulatok rejtelmesek és mozdíthatatlanok. Megfejtethetetlenül és kiismerhetetlenül hordozzák magukban az idő titkát. Minden fénykép az idő folytonosságát megszakító kivételes pillanat. Emellett lehet élethű és akár kifejező is, ez nem jelent ellentmondást. A fénykép azonban elsősorban szép. Úgy szép, mint azok a dolgok, melyeket valami megfejtethetetlen titok ragyogása sugároz át. A fénykép a tükrök és az órák metszéspontjában helyezkedik el. Illuzórikus és az időt is átlényegítő világ. Az órákkal való rokonságát a célfotók szemléltetik. Ezek a fotók ugyanis nem az időt mutatják, hanem egy illuzórikus térszerkezetet. A fényképnek nincs érzéke az órák ideje iránt. Legyen a példánk egy kisvárosról készült látkép, melyet a kioldószerkezet pontban reggeli nyolckor rögzített. Ebben a városkában a toronyóra örökre reggeli nyolcat fog mutatni. A fényképek világában az álló órák mutatják az időt. Ekként áll a képeken minden tekintet és minden mozdulat az örökkévalóságban, mint azon a képen, amelyen Pilinszky János néz szembe a géppel.

A nemzeti és vallásos megújulás évtizede Cseh- és Morvaországban*

A közelmúltban félmillió cseh katolikus írta alá azt a petíciót, amely a kormánytól a hívők számára vallásszabadságot követel Csehszlovákiában. Ezenkívül kibontakozóban van Csehországban *A vallásos megújulás évtizede* elnevezésű mozgalom is, amely a nemzet vallási, szellemi, erkölcsi megújulását kívánja előmozdítani. Ennek a mozgalomnak a kommunista párt szemináriumain a „Tomášek érsek rafinált dupla öt éves terve” elnevezést adták, melynek célja, akárcsak a fehérhegyi csata utáni korban, Csehország rekatolizálása volna.

A vallásos megújulás évtizedének programját a közép- és a fiatal nemzedék hívei kezdeményezték, amely kezdeményezést aztán az egyház hivatalos képviselői is felkaroltak, s 1987. 11. 29-én kelt püspöki pásztorlevélben hirdettek ki. A pásztorlevél első aláírója František Tomášek püspök, ezt követi a többi megyéspüspök kézjegye. A hivatalos egyház egyöntetű támogatásának, s a mozgalom elemi erejének egyaránt betudható, hogy a csehszlovák állami szervek a cseh katolikusok eme kezdeményezését — a többitől eltérően — kezdettől fogva respektálják.

A nemzeti és vallásos megújulás évtizedének programja határozott keresztényi, katolikus vonásokat mutat, ugyanakkor azonban az *Évtized* nem csupán a katolikus egyház, hanem az egész cseh nemzet morális megújulásához is hozzá akar járulni. Az 1980-as évek Csehszlovákiájában megérett a helyzet, hogy a katolikus egyház tanításai visszhangra találjanak minden társadalmi rétegben, mivel évtizedünkben erősen csökkent az állami szervek antiklerikális és katolikus-ellenes propagandájának hatékonysága. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az elmúlt mintegy negyven év alatt a cseh katolikus egyház olyan erkölcsi tökére tett szert, mint azelőtt soha a cseh történelem folyamán.

Mindezek ellenére a katolikus egyház Csehországban rendkívül nehéz helyzetben van. Morvaországtól eltérően Csehországban egész járások, területek elhanyagoltak, ha nem halottak a vallási élet szempontjából — ezek a területek missziós területeknek tekintendők. A vallásos megújulás egyik feltétele, hogy az egyház túllépjen azon a szemléleten, mely szerint maga-magáért van; a pásztorációnak ki kell terjednie a vallástól távol eső területekre és csoportokra is.

Az *Évtizedet* olyan lehetőségnek tekintik, amely egyesíthet minden vallással rokonszenvező és az egyház céljait támogató törekvést. Az evangélikus egyházzal való együttműködés tapasztalatai megmutatták, hogy az *Évtized* programjában (az egyes évek témáiban) az evangélikusok is megtalálták azt a közös keresztényi alapot, mely hirdetésével ők is csatlakozhatnak a mozgalomhoz, melynek programját úgy állították össze, hogy követhető legyen a protestáns egyházak számára is. Az *Évtized* jelentőségét hangsúlyozta Tomášek érsek a keresztény ökumenikus mozgalomban, s mint az ökumenikus nyitottság példája, Genfben is pozitív fogadtatásra talált.

* KOAN beszélgetése alapján (Orientace 32. sz.)

A katolikus egyház számára a mozgalom alkalmat nyújt egy hosszú távú pasztorációs terv kidolgozására és megvalósítására, melyben megfelelő szerep jutna az egyházon belüli mozgalmaknak (karizmatikusok, fokolare) is. Az *Évtized* közös célja egyesítheti mindeme irányzatokat anélkül, hogy fenyegetővé válna az uniformizálódás veszélye. Az egyesítésre és az egységre annál inkább szükség van a cseh egyházban, mivel a régóta betöltetlen püspöki székek miatt több egyházmegye éléről régóta hiányzik a megfelelő súlyú és tekintélyű egyházi személyiség, aki megszüntetné a széttöredezettséget, a kommunikáció és a folytonosság hiányának, és az ezekkel összefüggésben lévő provincializmus, maradiság vagy szektáság veszélyét.

Az *Évtized* programja tív évre terjed. Minden év advent első vasárnapjával kezdődik. Minden évnek saját arculata, saját témája van, amely a tízparancsolat egyikére, vagy a Szentírás valamely alapvető kinyilatkoztatására épül (így például az élet szolgálatának témája a *Ne ölj!*, az igazság és az igazságosság témája a *Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen!* parancsolatra épül).

Minden évben, minden év programja kapcsán előtérbe kerül valamelyik nemzeti szent egyénisége, életműve is. A nemzeti szentek tisztelete Csehországban legalább olyan fontos, mint hazánkban. A cseh szentek mindegyike valamely más és más fontos társadalmi osztályt, foglalkozást, vagy családon belüli helyzetet, szerepet állít az év középpontjába. A cseh szentek többsége egyben kapcsolatban áll valamely egyházi renddel is (Ágnes a ferencesekkel, Zdislava a dominikánusokkal, Adalbert a benedek-rendiekkel), ily módon a megfelelő év egyben lehetőséget nyújt a rendek helyzetének elemzésére is, valamint arra, hogy segítse tudatosítani a szerzetesrendek nemzeti kultúrában betöltött szerepét, és egyben kijelölje jövőbeni feladataikat is. A szentek nagy része szoros kapcsolatban áll valamely püspökséggel vagy tájegységgel, így a rendezvények szervezésében nemcsak a rendek, hanem a püspökségek és a városok is váltani fogják egymást. Várhatóan ezáltal a missziós területeken is föllendül a hitélet, s új életre kelnek a már többé-kevésbé elfeledett zárandokhelyek is.

Az *Évtized* programja sikerének egyik feltétele, hogy az egyes témákhoz kapcsolódóan konkrét kezdeményezések induljanak el, amelyek erősítik a jó szándék hitélet: ez az élet szolgálatának évében konkrét segítségnyújtást jelentene az öregeknek, a betegeknek és a rokkantaknak, a szentségi élet évében (1990) a pasztorációban tevékenykedő papoknak. A *pasztoráció irányelvei a Vallásos megújulás évtizedében* című püspöki körlevél azt tanácsolja a plébániák papságának, hogy szenteljenek az *Évtized* aktuális témájának egy hetet az évben, egy vasárnapot a hónapban és egy állandó napot a hét folyamán.

Az *Évtized* vallási és társadalmi témái tükröződnek a sajtóban (legyen az hivatalos vagy szamizdat formájában megjelenő lap) is. Az egyház és a hit iránti érdeklődés és a hivatalosan engedélyezett katolikus sajtó közötti szakadékot ma mintegy tizenöt rendszeres szamizdat folyóirat hidalja át, melyek többsége Prágában és Brnóban jelenik meg.

A tervek szerint az *Évtized* szellemisége egy új templom megépülésében fejeződne ki leginkább, melyet a fiatal hívők önerőből építenének, s Szent Adalbertnek szentelnének.

Az *Évtized* tulajdonképpen fölkészülési időnek tekinthető Szent Adalbert halálának millenniumára (1997. 4. 23.), valamint a harmadik évezredbe való belépésre. Szent Adalbert olyan európai formátumú szent, akit Tomášek érsek Közép-Európa vallási egysége szimbólumának nevezett, aki a cseheket összeköti a lengyelekkel, a magyarokkal, a németekkel, de a franciákkal és az olaszokkal is. Szent Adalbert tragikus sorsú szent volt, akit nemzete nem fogadott el és nem értett meg, s ebben a vonatkozásban számos nemzeti tragédia előképe is tekinthető, amikor a cseh nemzeti-társadalmi törekvések szembe kerültek a vallási-egyházi irányzattal. Szent Adalbert sorsa ily módon intő példa mind az egyház, mind a cseh nép számára.

Vašek összeállítása

Emlékezés Barankovics Istvánra

Barankovics István a Demokrata Néppárt főtitkára egyike azoknak a magyar politikusoknak, akiket a Rákosi korszak megpróbált kitörölni a magyar közvélemény emlékezetéből. Rákosiék koncepciójában nem volt helye a Barankovics által hirdetett keresztény elveknek.

Sokéves együttműködésünk és szoros barátságunk arra kötelez, hogy emlékeim felidézésével hozzájáruljak egyéniségének jobb megértéséhez. Barankovics Pista barátom nemcsak munka- és fegyvertársam volt. Évtizedeken át a legszorosabb szellemi és baráti közösségben éltünk. Együtt fejlődtünk. Kevesen voltak szellemi fejlődésemre olyan hatással, mint ő. Mindég elvei alapján mérlegelte az eseményeket, nálam a forrongás korszaka hosszabb ideig tartott. Neki szüksége volt az általam nyújtott könnyedebb légkörre, bennem Pista az elmélyülés igényét ébresztette. Jellemző volt mindkettőnkre, hogy Pista Deák Ferencet tartotta eszményképének, engem ősapám, Andrássy Gyula első magyar miniszterelnök színes egyénisége vonzott. Évtizedeken át egymás életének minden lényegesebb eseményében részt vettünk. Viszonyunkat talán a versengésnek egy tudatalatti formája is áthatotta. Az élet nekem mindent tálcán nyújtott, Pistának mindenért küzdenie kellett. Becsületére legyen mondván, viszonyunkat irigység soha nem rontotta meg. Külső látszatra én nyújtottam számára az érvényesülés lehetőségeit, az *Ország Útja* és a *Kis Újság* szerkesztői tisztségét, és számos más előnyös kapcsolatot. A valóságban az én számomra hozott e barátság igazi pozitívumokat, gyakran ő tartott vissza a léha élet csábításaitól.

Talán nem merészség azt állítanom, hogy kevesen ismerték Barankovics Istvánt olyan behatóan, mint én. Szenvedélyek vulkánja izzott benne, de érzelmeit, temperamentumát mindig fegyelmezte, indulatait vasakarattal józan eszének rendelte alá. Voltak társadalmi sérelmei: a meg nem értéstől, a megbecsülés hiányától sokat szenvedett. Pályája elején sokan támadták és rágalmazták. Nehezen tudta csak lektüzdeni az elszenvedett sérelmek emlékeit. Csalódások emberi magatartását tartózkodóvá, befelé fordulóvá tették, pedig szeretett volna könnyed, megnyerő lenni. Nem a népszerűség hajhászásának, hanem felkészültségének és elvhűségének köszönhetette széles baráti körét, nagyszámú híveit, politikai sikereit. Követőket nem olcsó propagandaszólamokkal, hanem érvekkel, mindezekelőtt a keresztény világnézet félelem nélküli hirdetésével toborzott. A hatalomvágy nem vakította el, tudott várni, nem volt hajlandó önérdékért engedményt tenni. Cselekedeteit, politikai magatartását egész életén át a keresztény világnézet irányította. Ebben rejtett legyőzhetetlen ereje, mert mint utolsó parlamenti felszólalásában mondta, nem ő, hanem a politikai körülmények változtak meg, azért kénytelen visszavonulni, hogy hű maradjon elveihöz.

Az eddig elmondottakat néhány közös élmény felidézésével is alátámaszthatom. Barankovics Istvánnal Odescalchi Andrássy Katalinnál találkoztam először. Ebben az időben Kája nagynéném fiának házitanítója volt. Éles szemű nagynéném azonnal felismerte Pista barátom rendkívüli képességeit. Félrehívott: „vidd magaddal ezt az értékes fiút, mert ebben a légkörben mindnyájunkat meggyűlöli” — mondotta. (A két

világháború közötti magyar értelmiség megosztottságának egyik okát a kiálló társadalmi különbségekben kereshetjük. Sok fiatalban jogosan merült fel az osztálygyűlölet érzése és a kiszolgáltatottság, megalázottság fájdalma.)

A felszólítás a legjobb pillanatban hangzott el. Mivel meglehetősen könnyelműen éltem, apám éppen akkor „internált” érpataki birtokára. Itt, az egyszerű, de kényelmes környezetben életre szóló barátság szövődött kettőnk között. A családi könyvtár bőségesen ellátott bennünket olvasmánnyal, volt miről beszélgetnünk és vitatkoznunk.

Nagyapámnál tett látogatása alkalmával találkozott először a Szabolcs megyei Polgár község kántortanítójának fia, Pista barátom, a keresztény reform-konzervativizmus egyik kimagasló egyéniségével. Dessewffy Aurél gróf országbíró volt, a főrendiház utolsó elnöke. Pistát először megdöbbenetette a fontolva haladó, valódi keresztény demokráciát képviselő öreg arisztokrata. Nagyapám széles látóköre, klasszikus műveltsége, mély vallásos szemlélete azonban mind nagyobb hatással volt rá. Sok kérdés megítélésében találkoztak nézeteik, viszont különböztek a szociális és társadalmi reformok megvalósításának ütemében, és a végrehajtás módjaiban. Korunknak megfelelően mi azonnali változásokat, radikális társadalmi és szociális reformokat, igazi demokráciát követeltünk. Nagyapám enyhe mosollyal azzal hűtötte le forrongásunkat: aki harmincéves koráig nem forradalmár, és ezt követően nem válik a folyamatos fejlődés hívévé, az vagy törtető, vagy buta ember.

Közös fejlődésünk következő állomása Griger Miklós Néppártja volt. Noha mi már nem hittünk a királyság helyreállításának lehetőségében, mégis azt reméltük, hogy ebben a pártban érvényre juthat a népi gondolat és a Duna medencei népek egyesítésének, valamint a keresztény demokrácia megvalósításának eszménye. Az események érzékeltekként velünk a fasiszmus és a vele szövetséget kereső, majd találó kommunizmus növekvő veszélyét. Tudtuk, tenni kell valamit. Hamarosan rájöttünk, hogy a Néppárt nem valósítja meg elképzeléseinket, levontuk hát a konzekvenciáit.

Néhány hozzánk hasonlóan gondolkodó barátunkkal megalapítottuk a Deák Ferenc Társas kört, azzal a célkitűzéssel, hogy korosztályunk legjobbjait azonnali szociális és társadalmi reformok szolgálatára és a fasiszmus és kommunizmus által veszélyeztetett demokrácia védelmére egyesítsük.

Ezerkilencszázharminchatban a fenti elképzelések alapján, megindítottuk *Ország Útja* címmel államtudományi és nemzetpolitikai havi folyóiratunkat. Mi sem volt természetesebb, mint hogy Barankovics István lett az újonnan megindított folyóirat társszerkesztője. Folyóiratunk különösen a Pista által irányított „Szabad szószerk” rovatában minden vélemény és személy számára nyitott volt. Egyetlen kikötésünk az volt, hogy a kézirat a szabadság, demokrácia és a radikális azonnali társadalmi és szociális reformok ügyét szolgálja. Pista érdeme volt, hogy rövidesen Bibó István, Bóka László, Erdei Ferenc, Gogolák Alajos, Féja Géza, Kerék Mihály, Szabó Zoltán és mások írásai jelentek meg folyóiratunk hasábjain. Az idősebb generáció szellemi nagyjai messzemenő támogatásban részesítették kezdeményezésünket. Szekfü Gyula, Pető Sándor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodály Zoltán szoros kapcsolatban állottak velünk. Az Ország Útját a fiatal nemzedék *Magyar Szemléjének* tekintették.

Az ezt követő sorsdöntő években Barankovics István az Ország Útjában és az ellenzéki lapok hasábjain bátran hirdette az elvi és erkölcsi alapokon felépülő új reformkor szükségességét. Követelte, hogy generációnk egységesen lépjen fel a szélsőséges nacionalizmus és a kommunizmus ellen. Írásaiban a később „harmadik út” elnevezés alatt ismert politikai elképzelés lényegét egyedülálló világossággal és tömörséggel fogalmazta meg. Barankovics mint a keresztény világnézet ideológiai szószólója tudományos szakszerűséggel foglalkozott a szabadság és demokrácia védelmével, a társadalmi és szociális átalakulás kérdéseivel. Hirdette a földreformot, a szellemi elit és a munkásság és parasztság összefogásának szükségességét. Érvelt, meggyőzőtt anélkül, hogy lázított volna.

A reformok állandó halogatása, a hatalmon levők megnemértése és rövidlátása, döntően hozzájárult, hogy korosztályunk elvesztette hitét a folyamatosan megvalósítható demokratikus átalakulás lehetőségében. Fokozatosan hajlamossá váltunk az erőszakot alkalmazni akár kommunista vagy fasiszta megoldás elfogadására. Kortársaink közül akadtak, akik engedtek a csábításnak, és az azonnali társadalmi és szociális reformok megoldására gondolva csatlakoztak a szabadságot és demokráciát semmibe vevő szélsőséges mozgalmakhoz. Barankovics István soha nem ingott meg, kitartott az általános magyar érdekeket, a demokráciát szolgálni akaró politikai elképzelése mellett. Ha kellett, szembeszállt a reakciós konzervatív katolikus törekvésekkel. Elvi és valláserkölcsei alapon állott, hirdette a keresztény demokratikus népi politikát.

A második világháború háttérbe szorított minden más problémát, fennmaradásunk és függetlenségünk megőrzése lett az egyetlen, döntő kérdés. Erre az időszakra esik, hogy Teleki Pál magyar miniszterelnök támogatásával átvettük a *Kis Újság* című lapot. Azzal a kikötéssel kaptuk meg a lapengedélyt, hogy elsősorban a parasztsághoz szólunk és ellensúlyozni próbáljuk a már nemzeti árulással fejlődött németbarátságot.

Barankovics István érdeme, hogy a lap esti kiadásának első oldalán, az aznapi hírek összefoglalójában megjelentek a cenzúra által tiltott nyugati rádiók hírei. Pista barátom, a német hadijelentés boncolgatása közben a sorok közé csempészte e híradásokat. A rovat egyedülálló sikere bizonyítja, hogy mi elsajátítottuk a tiltott hírek sorok közötti közlésének módját, az olvasóközönség pedig megtanult a sorok között olvasni. Ekkor derült ki, hogy Barankovics nemcsak a tömör fogalmazás mestere, hanem szükség esetén képes furfangos módszer alkalmazásával a közvéleményhez juttatni mondanivalóit. A későbbiek során, mint a Keresztény Demokrata Néppárt főtitkára, taktikai képességről, politikai hajlékonyságról tett tanúbizonyságot.

A *Kis Újság* szerkesztői székében érte Barankovics Istvánt a megtisztelő meghívás, hogy vállalja a *Magyar Nemzet* című napilap szerkesztését. Szellemi és erkölcsi értékei tették alkalmassá, hogy Pető Sándor örökébe lépjen. A lap beszüntetéséig, a német megszállásig, itt is megalkuvást nem ismerő bátorsággal hirdette politikai elképzeléseit.

Erre az időre esik, hogy teljes egyetértés jegyében széjjelváltunk. Teleki Pál halála után én mindinkább a parasztságban láttam az utolsó erőforrást, amely megmentheti az országot. A Kisgazda Párt rendelkezésére állottam, az ellenállás hónapjaiban a Magyar Frontban képviseltem a pártot. Pista barátom bízott a parasztságban, de fenntartásai voltak a párttal kapcsolatban. Hiányolta a pártprogram elvi alapjait. Számomra minden erő összefogása volt a legfontosabb feladat. Pistában addig véglegesen kialakult a keresztény világnézetben alapuló haladó demokratikus néppárt szervezésének elképzelése. Hallatlan taktikai érzékkel sikerült neki a katolikus reakciós, erők kikapcsolásával egy időszaki haladó demokrata néppártot életre keltetnie. Annak következtében, hogy engem Rákosiék szalámi-taktikája az ország elhagyására kényszerített, más szemtanúkra kell hagynom az ezután történtek ismertetését.

Évekkel később Pistával New Yorkban találkoztam. Semmit nem változott. Ha nem is lett elismerten a haza hőlcse, küzdelmei során államférfiúi képességet árult el. Egy beszélgetésünk során Pista barátom megfogalmazta az államférfiről alkotott elképzelését. Szerinte a politikus mindig a mában gondolkodik, a siker érdekében minden eszköz felhasználását jogosnak tartja, különösen ha ezzel saját érdekeit szolgálja, meggyőződés helyett csak véleménynel rendelkezik. Az államférfi elvek és erkölcsi törvények alapján cselekszik, hajlandó saját érdekeit a közérdeknek alárendelni, távlatokban lát és gondolkodik. Ezek szerint Barankovics István az erkölcstelen és elvtelen politikusok tombolásának korszakában államférfi volt még akkor, is ha nem koronázta siker törekvéseit.

Dessewffy Gyula

STADLER FRIEDA (1888—1969)

Száz évvel ezelőtt Temesváron született Stadler Frieda, a Katolikus Leányok Országos Szövetségének alapítója. Az ottani Miasszonyunk zárdában végezte iskoláit és szerezte meg a tanítónői oklevelet. Utána egy felvidéki faluba került. A húszas évek, a legnehezebb sorsforduló ideje volt ez. A veszített háború, az ország feldarabolásának ténye nehezedett erre a korszakra. Ilyen körülmények között a leányifjúság nem volt felkészülve a pályakezdésre. Indult ugyan többféle jóakarató kezdeményezés, a Mária Kongregációk, a hitbuzgalmi egyesületek lelki nevelést igyekeztek adni. A Szociális Misszió Társulat, az akkortájt alakult modern női szerzetesrend missziós klubokat szervezett. Megalakult a Katolikus Tisztviselő Nők Egyesülete. De hogy nagy, összefüggő szervezet jöhessen létre, ahhoz kellett a Szociális Misszió Társulat legtehetségesebb tagjának, Slachta Margitnak haladó szemlélete. Kellott a nagy ferences rendfőnök P. Buttykay Antal támogatása. De főleg Stadler Frieda, aki ott tudta hagyni szerény megélhetést biztosító iskolai katedráját.

A ferences rend helyiséget biztosított. Slachta Margit nemcsak munkatársakat irányított melléje, hanem hozzásegítette külföldi tanulmányutak lehetőségéhez is. Mindez azonban kevés lett volna, ha a Szövetség tevékenységét nem az önfeláldozó, széles látókörű Stadler Frieda irányítja. Magas intelligencia, nagy tudásvágy, gyors felfogóképesség jellemezte. Egyéniségének meghatározója lelkisége volt. Istenre hagyatkozása annyira magától értetődő volt, hogy mellette szinte érthetatlenné lett a vallástalanság.

Kiépítette a Katolikus Lányok Országos Szövetsége egész szervezetét. Minden csoport, helyi kör, egyesület saját ifjúsági tisztikart választott, de mindenütt odaállított melléjük egy-egy felnőtt vezetőt.

A legfontosabb rendezvény évről évre a vezetőképző kurzus volt. Budapesten kívül minden évben egy vidéki városban is sor került rá. Így mindig újabb és újabb területek estek vonzáskörébe. Egy ilyen kurzus megszervezése, minimális részvételi díjjal, lehetőleg ingyenes szállással, olcsó étkezéssel, és nem utolsósorban megfelelő előadókkl, a szervezés csodája volt.

Nagy segítséget jelentett a mozgalom számára, hogy a Nagyasszonyunk (a Regnum Marianum-féle leánylap) — melyet Stadler Frieda nagyvonalúan és megfelelő nyitottsággal szerkesztett — helyet biztosított a szervezetnek. 1930-ra aztán sikerült saját mozgalmi lap kiadása is, „Mai lány” címmel.

Így szélesedett valóban mozgalommá a Katolikus Leányok Országos Szövetsége. A harmincas évekre már az ország minden városában, városias központjában meg lehetett találni szervezeteit.

Célkitűzésének megfelelően az értelmiség leányait fogta össze. A Katolikus Akció nagyarányú fejlesztésével azután minden leányifjúsági szervezetet összefogott a Magyar Leányok Katolikus Akciója. Együtt dolgozott a KALOT falusi fiúk szervezetének leány ágával, a KALÁSZ-szal, a Dolgozó Leányokkal, amely a munkásleányokat fogta össze. Központi vezetője Stadler Frieda lett. Így még szélesebb körben állíthatta képességét a leányifjúság nevelésének szolgálatába.

A háború, és az azt követő változások elsodorták Stadler Frieda munkájának feltételeit. Veszendőbe menni látszott egész életműve. De még hosszú éveken át szilárd középpontot jelentett sokak számára. Igazi alázattal, teljes Istenre hagyatkozással viselte élete munkájának szertefoszlását, utolsó évei hanyatló erőit, és koronázta meg szenvedéseivel jól megfutott pályáját. Könyvei: *Valaki vár engem, Szeretném, ha szeretnének? Mit, mikor, hogyan? Újrafoglalt régi gyöngyök, Keresgélés rövid hullámbosszon, Magányos gyümölcsfa*, megsejtetnek valamit gondolkodásáról, a Vigília „Kis út” rovatának írásai sem veszítettek frissességükből.

Filozófia

Ananda Coomaraswamy: Hinduizmus és buddhizmus

„A Szentírás mindig újra arra biztat, hogy az ember szabaduljon meg önmagától. Mert amennyire szabad vagy önmagadtól, annyira vagy önmagad ura, és amennyire önmagad ura vagy, annyira vagy önmagadé, s amennyire önmagadé vagy, annyira a tiéd Isten és minden, amit valaha is teremtett.” Ritka az olyan keleti vallásokkal foglalkozó munka, amely, mint ez esetben, Eckhart Mestertől származó idézetet választ mottójául. Ennek egyik oka valószínűleg abban keresendő, hogy igen kevesen vannak mindazon tudás és szellemi képesség birtokában, ami megengedi, hogy ezt haszonnal, s veszélytelenül megtehessek. Ananda Coomaraswamy mindenképpen egyike e keveseknek. Születésétől fogva (anyja keresztény, európai, apja buddhista, szingaléz) mindkét kultúrkörben otthonos, s életének hetven éve során kiemelkedő értékű művészettörténeti munkássága mellett, ezzel összefonódva korunk legjelentősebb vallás- és mítoszkatatói közé kerül. Több ezer oldalnyi életművéből először jelenik meg magyar nyelvű válogatás. E karcsú kötet gondos kiválasztásának köszönhetően, híven tükrözi Coomaraswamy utolsó, kizárólag vallásfilozófiai kérdésekre össz-

pontosító életrajzájának fő célkitűzését. Szintézis létrehozására törekszik, alapvető azonosságok kimutatására nem csupán a buddhizmus és a hinduizmus, hanem e kettő és a kereszténység között is. A hinduizmust, vagy más néven bráhmanizmust a buddhizmussal egyetemben a „*philosophia perennis*”, az „örök bölcsesség” megjelenési formáiként tekinti, szakítva így módon nem kevés, főként európai szerző nézetével.

A megszokott történeti módszert félrevezetőként elvetve megközelítésével a hamisítatlan ind tradícióhoz ragaszkodik. Ortodox módszerének megfelelően valamennyi állítását pontosan megjelölt eredeti forrással támasztja alá: szanszkrit szent iratokra, keresztény bölcselőkre hivatkozva. Az indiai vallásos, misztikus irodalom egészének feldolgozása természetesen lehetetlen az adott keretek között, így a Bhagavad Gitá, a hindu vallás fókuszpontja, valamint Buddha beszédei kerülnek a könyv középpontjába. A keleti tanításokat a keresztény szerzők közül elsősorban az Evangelisták, Eckhart Mester és Szent Bonaventura írásaival állítja párhuzamba, ám fejtegetéseiben figyelme jóval régebbi, platónikus szövegekre is kiterjed. A tanulmány sorra cáfolja mindazokat a tévhiteket, melyek a buddhizmussal és hinduizmussal kapcsolatban elterjedtek (nem utolsósorban a mostanában hazánkban is egyre inkább teret nyerő „népszerűsítő irodalom” áldatlan közreműködése révén), bár nem ebben áll legfőbb törekvése. Coomaraswamy azt a „Bölcsességet” kísérli meg elénk tárni, amely, Szt. Ágostonnal szólva „nem keletkezik, hanem olyan, mint volt, és olyan is marad örökké.” (*Európa*)

Szűcs Tamás

Irodalom

Ottlik Géza: Valencia-rejtély

Az irodalomnak vannak alaphelyzetei. Az egyik ilyen: két ember ül és beszélget. Vagy egyszerűen: kettő beszélgetnek. Az egyik: Kirketerp kapitány, a másik: Maandyaard altengernagy. A harmadik a televízió. Honfitársuk, Andersen kisasszony nagyszerű idővel került meglepetésre a döntőbe, érte szorítanak.

Valaha pompás hajóraj tulajdonosa volt a két kiérdemesült tengerész. Ám húsz évvel ezelőtt — vagy ha nem húsz, talán harminc, tény, hogy megtörtént — mindkettejük hajóit „elvették”. Ivo Maandyaard egész flottát veszített. Aztán évek múltak, s ők „szárazra vetve” viselték az esztendőket terhét. Miből éltek, hogyan vészelték át a hajóraj nélküli éveket, nem tudhatjuk. Csak sejtjük. Fel kell lapozni Ivo Maandyaard Mándy Iván álneven írt könyvét, az *Előadók és társszerzőket*. Vagy Ottlik kötetének egy másik írását, melyben az ötvenes évekre emlékezik, a legendás „asztalra”, amelynek közelségében időnként buzgó újságolvasó urak tűntek fel.

Ilyenkor az asztal áttelepült máshová, nyugalmasabb vidékre, ha egyáltalán volt ilyen akkoriban.

Olyan emberek ők ketten, akiknek nincsen szüksége szavakra, hogy megérthessék egymást. Megtanulták, hogy a szavak árulók és veszélyesek. Néznek egymás arcába szótlanul, olvasnak egymás gondolataiban. A bölcsesség birtokában vannak: nem azé, aki fut vagy törekszik, Isten majd megadja annak, akinek akarja.

Amit tudnak, ahhoz nem kellene a szavak, azt „többkötetes regényekkel is csak hiányosan lehetne megközelíteni”. „Igen. Ez van.” Alapszavak, amelyekben minden benne van, amelyekkel mindent meg lehet fogalmazni, ami igazán fontos az ember életében. A sebesség, a haladás iránya, a szél iránya, erőssége, természete — ez érdekli az igazi hajóst. A többi lényegtelen. S ha elveszik alóla a hajóját, az emlékei akkor is megmaradnak, s nem fakulnak akkor sem, amikor a régi társak elmaradoznak. A „Hidegség” éveiben is várakoztak, hátha visszatérnek az elnémitott, elveszejtett barátok. A kapitány egyszer dührohamot kapott, mert megértette: reménytelen a várakozásuk. Lelkiállapotát később rögzítette a hajónaplóban. „Hidegség. Jogos értelmetlen felháborodás a déli órákban.”

Mi maradt vigaszul? A hajónaplóba nem volt módja kerek feljegyzéseket írni, hiszen nem volt hajója. Gyűjtögette a szavakat. Persze másképp képzelte hajdan a tengerészek életét. Nagy utak, felfedezések, viharok. Ez maradt: a szavak gyűjteménye. S a nagy felismerés: „Nem győzni kell, hanem kibírni”. A többiek persze hajókáztak, figyelték a széljárást, váltogtatták a vitorlákat, szembeszélben okosan a partközéleben maradtak, aztán hajrá! Kirketerp, Maandyaard és a hozzájuk hasonlóak — ő, az az asztal! — mintha megbénultak volna. Tudták, persze hogy tudták, „navigare necesse est”, azaz hajózni pedig muszáj, de ahhoz, hogy valaki ismét hajóra szállhasson, előbb ki kellett bírni... A lelkük mélyén bizonyosak voltak benne, hogy kibírják, „a lelket mégsem lehet teljesen elpusztítani,

mert teremt magának egy ráadás Spielraumot, könyökkeret, egy új dimenziót, ahol létezni tud, és szabad lesz örökre”.

A gondolat szabadsága ez. Spielraum, ahol nem sípolhat a bíró, ha szabálytalanságot lát. Egy időben a bírók amúgy is nagyon egyéni módon értelmezték a szabálykönyvet. Ez azonban nem zavarta a két tengerészt. Ők tudták, hogy a haladás iránya, a sebesség, a szél erőssége — nos, ezek a jelentős adatok, ezekben vannak elrejtve életünk szabályszerűségei. A bírók kiöregszene, vagy leváltják őket. A hajók pedig kifutnak a dokkból és indulnak útjukra.

Talán akkor határozták el, hogy megelőgszenek a gondolatolvasással, amikor rádöbbenek a metanyelvvel való megfertőzöttségükre. A lényeges szavakat, mondatokat mindenki vagy majdnem mindenki elfelejtette. Talán ezért is gyűjtötte oly megszállottan a hiteles szavakat a kapitány. Metanyelv volt érvényben, aki ezen a nyelven beszélt, úgy tett, mintha elfeledte volna anyanyelvét, s készségesen vetette alá magát e furcsa képződmény sugallatának. „Az első időben sokfelé, szerte az országban próbálkoztak dacos fiatalok, konzervatív öregek, újra felegyenesedni, két lábon járni. Ennek csak nagy szigorral lehetett véget vetni.” A gátfutónak volt szerencséje, mert „gátat csak két lábon lehet futni”.

Talán még rekonstruálni lehet az elfelejtett, másféle jelekkel helyettesített „dán nyelvet”. Talán.

Ha nem, ha késő, akkor mindenki belesimul a tömegbe, a hazavonulók rendezetlen seregébe, elfeledve a győzelem ízét, az igazi otthon békeességét.

Aki értelmezni próbálja Kirketerp gondolatait és szavait, megsejtheti, miért nő oly kevés virág a prés alatt, s miért történt, hogy Kirketerp alteregója, akit talán nem merészség Ottlik Gézának, az egyik legnagyobb magyar írónak nevezni, miért írt olyan keveset, miért elégedett meg szavak gyűjtésével. (*Magvető*)

Rónay László

Nemes Nagy Ágnes: Szőke bikkfák (Verselemzések)

Nemes Nagy Ágnest úgy ismerjük, mint aki nem engedélyezi magának a hevenyészett mondatot. De rosszul kezdem. Nemes Nagy Ágnest olyanak ismerjük, aki úgy teremtdőött, a pontos,

hibátlan, nyomdakész alkotó mondat úgy adódik belőle, mint belőlünk legföljebb, hogy egyáltalán megtanultunk beszélni. Éppen ezért gyönyörködve olvassuk, mennyire ismeri s magától értetőően akceptálja a hevenyészett mondat funkcióját, mondjuk inkább, lehetőségét a műalkotásban — például Petőfi Sándornak *A Tisza* című versében.

A kivételes vers elemzése közben előbb „politikailag” rehabilitálja is Petőfit, szükségét érzi, hogy újra eloszlassa a „borzas zseni” rémképét, s a költő-génusz formaművészetére, nagy műveltségére, tudatos alkotómódjára emelje a hangsúlyt. Aztán *A Tisza* részleteinek vizsgálata következik: „Semmilyen versről nem lehet megállapítani, hogy voltaképpen miért jó, legfeljebb körülírni, közelítgetni lehet. Ennél a versnél pedig végképp csődöt mondunk. Mitől olyan remek ez, az isten szerelmére, mikor esztétikai merítőhálónk, legalább első merítésre, semmi érdemlegeset nem tud kifogni *A Tiszából*!” Megállapította Gyulai Pál, Illyés Gyula is, hogy Petőfi „hanyag rimelő” volt. Nemes Nagy Ágnes még a vers „híresen csúnya” sorát is fölidézi: „Mely nyelv merne versenyezni véled?” Valóban, csupa elviselhetetlen „c” hangzó. De hirtelen megfordul a dolog, s mire eszmélnénk, az elemzés már *A Tisza* szenvedélyes magyarázataival, „védelmével” sodor bennünket. „... én a pór menyecskénél szeretnék megállni. A menyecske ugyanis éppen a leghalkabb versszak után jelenik meg a versben, amikor a csend már — látszólag — nem fokozható. De fokozható. Azzal fokozható, hogy kicsinykét megtörjük, megmozgatjuk, majd a mozgást elenyésztetjük. Megjelenik tehát a tájkép egyetlen emberalakja, a korsós asszony, megbuktatja mericskéjét a vízben, szinte hallani a telő korsó bugyborékolását, átpillant a másik emberalakra a túlsó parton. Egy percnyi szembenézés a két alak között. Egy csipetnyi kis történet, egy falatnyi feszültség, egy nincs-találkozás.” Itt Nemes Nagy Ágnes fél gondolatra elhagyja „tárgyát”. „Világunk, lelkivilágunk legnagyobb része ilyen jelentéktelen percepciókból áll...” Ezzel a mellékesnek induló megjegyzéssel avatódunk be végképp a vers világába, lesz legsajátabb, „mai” közünk hozzá. S ebben a kitágult viszonyban már nem érezzük úgy, hogy a kezdeti „isten szerelmére” fölkiáltás valójában lépre hívás volt — tudjuk, az elemzett verset Nemes Nagy Ágnes úgy, ahogyan van, remekműnek tartja.

Nem nehéz Nemes Nagy Ágnesnek a verselemzéseivel magával ragadnia bennünket. Érezzük, őt is mennyire magával ragadja a vers. Hagyja, hogy magával ragadja — s ettől újra meg újra olyan „olvasmány-könnyítően” önfeledt beszédüvé válnak együtt. Legalábbis ezt hisszük. S mintha ki is beszélne elemzéseiből időnként — pedig igazából nem. Ha Apollinaire *Kikerics*ek című versét szétszedve botanizál, az nem impro-

vizálva történik, s nem arra való, hogy megtudjuk, a kikerics mérgező növény, amely francia nevét a görög Kolkhisz után kapta — itt már megjelenik a mércegkeverő Médeia, s a tőprengés, Apollinaire tudatának peremén közben még mi kísérhetett. Remek a Berzsenyi verse ürügyén szinte „könnyedén” futtatott eszme a 18. századi magyar költészetről. S nemcsak megtudjuk, Arany János balladáinak kulcsszava a lelkifurdalás, hanem látjuk magunkról azt is, hogy mi „már nem vagyunk olyan bizonyosak, hogy egy Edward típusú diktátor beleőrül az ötszáz walesi bárd likvidálásába, de az igaz, hogy a lelkifurdalás, illetve a pszichikus bomlás néha váratlanul, meglepő erővel jelentkezik, akár az erkölcsileg gátlástalan tudatokban is”.

Nemes Nagy Ágnes verselemzéseiben mindig szembeötlik az az egy mondat — s mindig a maga helyén s legjobb idején —, amely az elemzett költő abszolút jellemzése akár önmagában. Miniatűr arckép. Figyeljük, Babitsnak *A csengettyűsfü* című versét tárgyalva miképpen hangzik ez a mondat: „Babits nem bírja megállni, hogy ne emelkedjék a legmagasabb bölcséletig akár a legköznapibb tárgy ürügyén.” Ezért csodálják Babitsot s végtére ez okoz olykor halvány zavart is bennünk. De láthatunk példát egy-egy korszak, művészeti irány jellemzésére ugyanígy egy mondatban. „Versenyt üvölni bármifajta zivatarral — a romantikus vagy romantika szülte művészetek nem mindig sikeres ambíciója volt ez, amely nem vetett számot vele, hogy az emberi torok nem azonos az ágyútorokkal.” (Vörösmarty Mihály: *Előszó*) Mai nemzedékek tapasztalata, az elemző Nemes Nagy Ágnesé. Ez a tapasztalat aztán egyaránt juttatja tudtunkra, hogy a „nem artikulálható élmény fölülmúlja a szót, vagy inkább más tartományba esik, mint a szó”, vagy miért a kortárs Pilinszky tanított meg minket „a hiány gazdagságára, kifosztottságainkra ráborítva a szakralitás égboltját”. József Attila *Költőnk és kora* című versével Nemes Nagy Ágnes magát olyan nyíltsággal viszonyítja, ahogyan csak kivételes pillanatainkban tehetjük mindannyian: „Sok évtizeddel ezelőtt, amikor a verssel először találkoztam, rögtön tudtam, hogy hatalmas verskijelentést hallok, majdnem elszédültem tőle. De azt, hogy meg is értettem volna, azt nem állíthatom. Sokkal előbb éreztem a nagy vers szelét, mintsem közlendőjét fogalmilag meg bírtam volna fejteni. Úgy érzem: ma sem tudom.” (Móra)

Kalász Márton

Egyházművészet

Szöllősy Enikő keresztútja a kálmánházi templomban

Nemrég ritka élményben volt részem — félmilliomod magammal vettem részt egy pápai szentmisén, Santiago di Compostellában, ahová a Szentatya Európá fiataljait hívta össze. Megvaló-
lom, a találkozó csalódást okozott: lankásombok hajlatában, jól áttekinthető terepen emberember hátán. Az oltár, az emelvény szinte minde-nünnen jól látható — ám ponttá zsugorítja a messzeség. Űresség borzongat, egyedül érzem magam az összesereglett tömegben. Hiányzik a személyes együttlét, az összetartozás melengető ereje. Sem a derült égből, sem az emelvényen folyó műsorból nem süt át számomra a várt jelenlét: „Numen adest”. Ezt a hiányt nem oldja fel még a pápa személyes otltété, mindig bölcs, mindig határozott hangon szóló tanítása sem.

Eltűnődöm: milyen lehetett, amikor sok ezren hallgatták Jézust, amikor letelepítette őket a hegyoldalon, hogy enni adjon nekik? És milyen lesz odaát, a mennyei Jeruzsálemben, amelynek nincsenek többé falai?

Talán éppen a falakat hiányoltam Compostellában: a szent teret, amely elválaszt bennünket a külvilágtól, egységbe forraszt, és testünkkel is érzékelhetővé teszi Isten jelenlétét.

A keresztény templom: Isten emberi jelenlétének, az ember isteni jelenlétének helye. Lakást vett nálunk a Magasságbeli, s lakomát terít nekünk asztalánál.

Napjaink újrafogalmazásokra készítetnek mindenben. Milyen legyen ma a templom? Hogyan lehet térbe fogalmazni istenélményünket, milyen térrel, térben lehet jelenlévővé tenni a transzcendenciát, hol teríthetünk s hogyan, olyan asztalt, amelynél Isten lát vendégül bennünket?

A szakrális tér kétirányú mozgást indukál azokban, akik megmerítkeznek benne: befelé hív, önmagunk isteni mélyei felé, összeszedettségre, befelé fordulásra ösztönöz. És szárnyalásra készítet: fölfelé vonz, a Magasságbelihez, „fölemeli a szívünket”, fölébe az aljasnak, az alantásnak, sőt fölébe még a közönségesnek, a földhöztapadtnak is. A szakrális tér e kettős vonzása szótlan, sokaknak talán észrevétlen, vagy legalábbis öntudatlan. Ezért is hat ránk olyan ellenállhatatlan erővel.

Becker Gábor temploma így indítja el mind-azokat, akik kapcsolatba kerülnek vele. A lapos nyírségi tájból felmagasodik egy gúlaszelet, hogy a keresztben végződő torony égre mutató ujjában fölfelé irányítsa az épületet, a körülötte lévő házakat, az egész, végtelen határt. A külső látványt folytatja a belső tér világa: fókuszában az oltár áll, a keresztdíszat oltárköve és az eukarisztikus lakoma asztala. Szemünk azonban tovább siklik, s a fölfelé magasodó, majd a magasban a végtelen távlatokba nyíló térben nyugszik meg.

Egyszerűek a formák, egyszerűek a felhasznált anyagok is. Meszelt téglafal, üveg, beton, fa — ebből építkezik ma a legszerűnyebb falusi hajlék is. Itt, az egyszerű emberek között nem illenék hivalkodni ma oly divatos csavarintásokkal és díszítésekkel, posztmodernnek kikiáltott neoszeccesszióval és neoeklektikával. A faluhelyen is jól ismert anyagok, a szokatlanságukban is ismerős formák azonban szakrális teret alkotnak, amely — az egyház ősi szándéka szerint — közösségi tér is: az Úr asztala körül egybegyűjti a hívő közösséget, hogy együttlétet teremtsen — egymással és az isteni házigazdával.

A szentély mai keresztény templomainkban nem a jeruzsálemi templom függönyével elválasztott Szentek Szentje, mégis egyértelműen a legszentebb, leginkább transzcendenciába ívelő pontja a templomtérnek. E virtuális, mégis valóságos szentély fókuszában az oltár áll — a tetősík vonzása által mögötte felmagasodó fallal. S a tabernákulummal, amely a templom szüntelen lüktető szívét alkotja — a szentmise közti időben is őrzi a köztünk lakó Isten jelenlétének folytonosságát.

Építészet és képzőművészet mindig is szerves egységben állt egymással az egyházművészetben is. A tervező építész most is jól érzékelté, hogy a szentélyben a képzőművésznek kell átadnia a szót. Így készült el Szöllősy Enikő tabernákulumma és Fatimai Madonnája, amely a térrel gyönyörű összhangban összegzi és kiteljesíti annak üzenetét. A formák itt már valóban költészetté lényegülnek. A felhasznált anyag itt is egyszerű: rézlemez — és fény. A kétdimenziós lemez háromdimenziós kozmoszá tágu, hajlítva, gyűrve, vágva, domborítva. Nemcsak a háromdimenziós térnek válik így alkotórészévé, de a fénynek is: felületein a fények és színek titokzatosan gazdag játéka születik. A fény kezdettől fogva szerves alkotórésze volt a képzőművészetnek, a forma szerves részévé, testetlen, mégis valóságos formává, üzenethordozó jellé válhatott, amely együtt tud élni alakokkal és színekkel, formákkal.

A tabernákulumajtó közepén keresztben elhasított lemeze mögött vörösen izzik az örökmécses. Méltóképpen zárja le, pontosabban emeli föl a szentély terét a hátsó falra illesztett Madonna. Mária alakja égi jel a földön botorkáló ember számára, hisszük, Fián keresztül földi jel is a mennyieieknek. A Fatimai Szűz alakja lebegve emelkedik a magasba. De tudjuk: közülünk való — szolgálóból lett királynő, fájdalmas anyából boldogságos szűz. Szürke hétköznapiakon át araszó életünk boldog beteljesedésének ígérését hordozza ő, aki közbenjárónk lett az égből. A rézlemezről formált alak alatt az élet fája: Éva gyermekei vagyunk mindnyájan, de Máriával Jézus anyjává is lehetünk, új családjának a Szentlélektől született tagjaivá: a földi élet fája veszendő gyümölcsöket hoz, a krisztusi életé viszont maradandó gyümölcsöket terem.

Ez az épületegyüttes most, a templomszentelés évfordulóján új kincssel gazdagodik. Templomainkban szerényen, mégis makacsul kitartóan húzódik meg a keresztút stáció-sorozata. Elmúlt a barokk világ, a hegytetőre fölvezető kálváriák naturalisztikus ábrázolásaival, ahol a szenvedő Jézus nyomán járó hívő valóban felkapaszkodhatott a maga Kálvária-hegyére. Manapság beérjük egy-egy képsorozattal, emlékeztető jellel, hogy életünk útjait hozzámérhessük Jézus keresztútjához.

A művészet lehetőségei kifogyhatatlanok. Akárhányszor került is egy téma feldolgozásra, minden kornak, minden művésznek szuverén lehetősége (kötelessége?), hogy szembenézzen a kihívással: hogyan ragadja meg a témát a maga érzésvilágával, maga választotta eszközeivel, technikájával, stílusával? Szöllősy Enikő itt is hű marad anyagához és technikájához: hajlított rézlemezről készítette el a stációkat.

A keresztút egészen sajátos lehetőségeket kínál, de sajátos buktatókkal is fenyeget. Narratív teológia ez: eseményekben beszél el az elmondhatatlan titkot. A jelenetek annyira drámaiak, hogy a művész könnyen úgy érezheti: elvégezte feladatát, ha sikerült a megrendítő eseményeket életre keltenie. Szöllősy Enikő keresztútja nem marad meg ezen a szinten: mélyebb összefüggéseket lát és látta, s így elvezet bennünket a kereszténység központi titkához: Krisztus kereszt-halálának és feltámadásának misztériumához.

Egy ember útja rajzolódik elénk, aki közülünk való, mégis egészen más: alulról indul, és egyre csak lefelé tart, az elszigetelődés, a magány, a megvetettség, a gyötrellem, végül a halál mélyei felé. Első pillanatra úgy látszik: fölfelé indulna, a magasságok felé, még ha ez a kapaszkodó meg-

ladja is erejét. A súlyok azonban reá zuhannak és eltiporják, hogy aztán végképp a feneketlen mélységek felé zuhanjon a harmadik elesés stációjában. Alakja csupán a keresztben magasodni fele, de a kereszt is lefelé hajlik, s elénk vetül a földre, beletemetődik a humuszba. Édesanya csak gyermekének holttestét ölhelheti magához. Hogy aztán — a mélypont ünnepélyén — bekövetkezzék a csodák csodája: Jézus feltámad, és eltűnik előlünk Isten átláthatatlan titkában, úgy azonban, hogy magával viszi földi életét, az egész földi történelmet, s végleg a mennyi boldogság felé irányítja a történelem halálmenetét: nyomában mi is égi zarándokként járhatjuk végig ezt a halálos vándorutat.

Jézust emberek veszik körül — minden jónak és rossznak megtestesítői. Mélységes, döbönt együttérzés, anyaszívet gyilkoló fájdalom, setesuta segítőkészség egyfelől — a gög, az ellenszenv, az értetlenség, az elutasítás minden gonoszsága másfelől. Az Emberfia átadja magát nekik, bár magányát feloldani nem tudják még a hozzá szívükben közelállók sem: az egyedüllet kínját végig kell szenvednie neki is, övéinek is. De átadja magát a gonoszoknak is: elítélhetik, fölébe kerekedhetnek, letiporhatják, keresztre feszíthetik — értünk és nekünk adta magát, értünk, jókért és gonoszokért, jóknak és gonoszoknak.

Nemzeti történelmünk úgy alakult, hogy igazán értékes műemlékeink jobbára csak hazánk eldugott tájain maradtak fenn. Műkinccseink szemérmesen elrejtőznek, mint a valóban drága értékek. Egyházművészetünk mintha ma is ezt a történelmi hagyományt lenne kénytelen folytatni: közelmúltunk történelme úgy alakult, hogy szép modern templomok, igazán művészi templombelső, műtárgyak inkább csak vidéken, pici falvakban születhettek az utóbbi esztendőkből. Kár, hogy így van? A gyertyának a tartón van a helye, a városnak a hegytetőn, hogy jól lássék messziről is? Bizonyára igen. De van igazsága, üzenete, értéke a rejtettségnek is — ahogyan a középkori kőfaragók nem a mutogatásra, büszkélkedésre szánták műveiket, hanem imádságként alkottak, Isten nagyobb dicsőségére. Mai művészeink mintha a névtelenségben maradó, életműüket Istennek felajánló középkori mesterek nyomában járnának. Az a néhány száz ember pedig, aki a templomot használni, e keresztutat járni, e Madonna előtt imádkozni, e tabernákulumból táplálkozni fog, testvéri közösségre lép velük ebben az istendicséretben.

Lukács László

Színház

Sarkadi Imre: Elveszett paradicsom, Eörsi István: Tragédia magyar nyelven Szophoklész Antigonéjából

Az évad legnagyobb változása a Nemzeti Színházban történt. A társulat újrászervezésére Csiszár Imre kapott lehetőséget. Sarkadi Imre művén nem csupán mélyreható dramaturgiai változtatásokat hajtott végre az izraeli kitérővel Erdélyből érkezett rendező, az izgalmas tehetségű Taub János, de radikálisan át is értelmezte a művet. Mint ismeretes, a darabban a letartóztatása előtti napokat vidéken élő apjánál eltölteni akaró Sebők Zoltán az apját ünneplő rokonai közé csöppen. S az itt és ekkor fellobbanó szerelem ereje látszik őt képessé tenni a rá váró megpróbáltatások elviselésére. Züllött és bukott ember ugyan Zoltán, de ember; és a szerelem erejétől segítve talán azzá is leend. Valahogy így volt szokás olvasni Sarkadi művét. Taub szigorú tekintete és még szigorúbb színészvezetése nyomán sokkal erősebb hangsúlyok esnek azokra a félmondatokra, melyek a többi szereplőnek Zoltánéhoz mérhető nyomorúságáról és boldogtalanságáról árulkodnak. Az ebben az előadásban feloldozáshoz nem jutó Zoltán bűne tehát a büntetlenek addig sikerrel titkolt szenvedéseire *vetne* fényt. (A feltételes módot azonban — sajnos — jogosan használtuk. Hiába eredeti ugyanis Taub János darabértelmezése, hiába markáns a színészvezetése, az elkényelmesedett és elkényeztetett színészek olyannyira csak bevált kliséik ismételtetésére képesek, hogy az, ami a színpadon történik, itt-ott, például Béres Ilona esetében, szinte arcpirító. Olyannyira antiszínjátszás az, amit láthatunk, hogy a jobb társulatokban vezetőszínésszé érett (s itt is főszereppel debütáló) Cserhalmi György is csak hiteltelenül vergődik.

Hogy a helyzet mégsem reménytelen, „csak” éppen az ország egészéhez hasonlóan, szinte emberfeletti erőfeszítést követelő, azt a Csiszár Imre rendezte Antigoné bizonyítja. Nagy Imre metetésének az évben ezt a művet tűzni műsorra, akár közepes rendező esetében is a szinte biztos siker zálogának tűnhetik. Sajnos azonban

Csiszár Imre nem Szophoklész művét, hanem Eörsi István átiratát állította színpadra. Bár Eörsi csupán mintegy a mű felét igazította át, igazításaival az egészet sikerült szétzúznia. Eltűntette ugyanis mindazoknak a megnyilatkozásoknak még a nyomait is, melyek arról árulkodhatnának, hogy a legkeserűbb kehely kiürítése — természetszerűleg — Antigoné számára sem könnyebb és egyszerűbb feladat, mint volt az Embertia számára. Az eredmény: megdöbbentő. Az európai drámairodalom egyik legmakulátlanabb remeke a barbár beavatkozás nyomán olyannyira hazug történetté szülled, hogy ha Kreón kísérte nem az ÁVH-, hanem mondjuk a GESTAPO-ra emlékeztető viseletet hordana, úgy a produkció láttán a korántsem boldog emlékezetű Zsdanov is veresre tapsolná a tenyerét. Sajnálatos, hogy ebben az elkeserítő sematizálásban a rendező az író társául szegődik. A még így is látható módon nagyon tehetséges Ráckevei Anna ugyanis (példaadó fegyelemmel) olyan instrukciókat kénytelen követni, hogy ezek nyomán Antigonéja nem csupán kulisszahasogatón harsány, de olyannyira félelem nélkül látszik birtokolni kétségtelen erkölcsi fölényt, hogy ez ugyanannyira megmosolyogtató, amennyire nevetségesek voltak a most múlt idők sematikus „ellenálló hősei”. Nem hiszem és hihetem ugyanis, hogy a zsarnokság összeomlásának oka ama tiszta tekintet(ek)ben lenne fellelhető, melyek(ke)t a zsarnok elviselni nem tud. A zsarnokság éppen ott és azzal (is) kezdődik, hogy a zsarnok ezeket a tekinteteket (így vagy úgy, de) megsemmisíti. Hogy azután a zsarnoki hatalom logikája gyakorlóját eljuttathatja egy olyan pontra, ahol (ritka szerencsés esetben) maga a zsarnok rettenetesen kényszerűnek látszó tette elkövetésétől, s újabb áldozatok hekatombája helyett inkább saját hatalmát áldozza fel, ez elvileg lehetséges. De hogy miért éppen ez a színpadon készülő gyilkosság, Antigoné legvilkolása lenne ama bizonyos pont, erre sem a mű, sem pedig az előadás még utalás szinten sem válaszol. Besenyei Ferenc Kreónja ugyanis egy lejáró, egyre szenilisebb, nagyon megfáradt, kisszerű zsarnok mintáz. Mintegy a figura kifáradásának látszik az összeroppanás, ami önmagában tulajdonképpen elfogadható magyarázat lenne, csak épp színpadilag maximálisan hatástalan. Ebből a szempontból ugyanis teljesen mindegy, hogy milyen is az az áldozat, melynél a zsarnokság és a zsarnok gépezete visszaretten és leáll. Ez a felfogás dramaturgiailag a címszerepet epizódfigurává fokozza vissza. S bizony az a konstrukció, ahol Antigoné és Kreón között csak Kreón

öntörvényű biológikumától determinált kapcsolat van, nemhogy szerencsésnek, de még drámai-nak sem nevezhető.

Csiszár Imre kivételes szakmai felkészültségét jelzi, hogy a dráma hiányát olyannyira drámát idéző színpadi eseményekkel sikerült elfelednie, hogy az előadás az elmondottak ellenére is sikerre számíthat. Rendkívül hatásos például, ahogyan a kórus a „sok van mi csodálatos” kezdetű szövegét végül Mártha István hatásos zenéjére mozgalmi dalként harsogva fejezi be. Hatásos, de gondolatilag meglehetősen tisztátalan megoldás. Amiként elgondolkodtató az is, hogy az összetört Kreónhoz Szophoklész fennkölt szavai helyett szitkokat és a káröröm kicsinyes szavait vagdossák a kórus tagjai. Hogy az ilyenén módon a katharzinak még a közeléből is elírt darab valahogy befejeződhessék, szcenikailag roppant hatásos módon egy erősen Brechtet idéző tanköltemény hangzik el. S bár ez meglehetősen hatásos, morálisan még inkább problematikussá teszi a darab szándékát. Ha ugyanis igaz, amit a költemény állít, hogy a zsarnoknak esélye sincs (és nem is volt!), ha tehát eleve mintegy önnön vesztébe rohant, némiképp magyarázatot érdemelne, hogy miért is gyűlöletet és nem szánalmat érdemel.

Hogy a főntiek ellenére az előadás jóval a nézhetőség keretein belül zajlik, az a rendkívül szuggesztív díszletet tervező Vayer Tamás, és a játékot felkészülten dirigáló Csiszár Imre mellett főként a színészek érdeme. Gáspár Tibor már Miskolcon is megszokott rendkívül intenzív színpadi jelenléte most az Ő szerepében kamatozik. A zsarnok számára rossz hírt hozó katonája nem csupán az életéért reszket, nem csupán a félelmen is túli öntörvényű területekre veti őt rettegése, de játéka az előadás egészének atmoszféráját is hitelesíti. Nem hallgatható el

azonban az sem, hogy hasonlóan fontos szerepében Szersén Gyula jószíval csödöt mond. Azért kell ezt külön is megemlíteni, mert az ő szavainak kellene az öngyilkosságba kergetni a Lukács Margit formálta Eurüdikét, Kreón hitvesét. Szerencsére a láthatóan megifjodott és eszközhasználatában meg is újult színész számára a rosszul mondott szavak hordozta tények is elégségesek ahhoz, hogy az előadás szinte egyetlen igazán megrendítő pillanatát segítse létrehozni. Hozzá mérhetően jó még Raksányi Gellért karvezetője és főként Tóth Éva érzékeny, ám félénkségeben is eleven Iszménéje. Bessenyei Ferenc viszont sikertelenül küszködik Kreón szerepével. Az instrukciók nyomán megszülető kisszerű és saját kisszerűségétől szenvedő zsarnok nem csupán alkatidegen, de az idős színésznek a fegyelme és a hite is kevésnek mutatkozik: ki-kizengeti hangját, majd visszazökken eredeti szerepfelfogásába. Ez a feszültség nem csupán a nézőt, a színészt is (túl)terheli, aki (talán ennek következtében is) gyakorta elvétí szövegét, olykor pedig végképp kilépve szerepéből civilként nézelődik. Ha sikerül is majdan a kínálkozó szerepekhez a megfelelő színészeket megtalálni, némi — hosszú távú — aggodalomra adhat okot, hogy e két produkciója tükrében ez a színház nem az eljövendő, és főként lehetséges magatartásmódokat látszik felkutatni és villantani, hanem némi késéssel, bár honi színházi mércével mérve magas színvonalon azt ábrázolja, amit egyébként is tapasztalunk: helyben hagyja a világot. Nem ítélkezik, hanem csupán sodródni látszik az eseményekkel. S ez bizony, csak némi jóindulat árán téveszthető össze a színházzal. Főként ha az embernek, például Miskolcon is, volt szerencséje már valódi színházi előadásokat látnia.

Erdei János

Zene

A szomorúságtól a halálig: Német requiem

A Német requiem, a zene történetének e különös darabjának előadására vállalkozott 1989 szeptemberében Kincses Veronika, Melis György, a Magyar Rádió és Televízió énekkara és szimfonikus zenekara Lukács Ervin vezényletével.

Brahms oratóriuma népszerűsége és gyakorta játszottága ellenére titokzatos mű. A requiem címet viseli, noha egyetlen sort sem tartalmaz a halotti miséből, és olyan ember szól benne életéről, haláláról, föltámadásról és Istenről, aki, mint egyik életrajzírójának elmondta, soha, sem a requiem írása alatt, sem kevésbé, sohasem hitt a lélek halhatatlanságában. Miért hát, hogy ez a — Dvoták szavai szerint — „nagy ember és nagy lélek, de nem hisz semmiben” ilyen művet írt. És nem is kevés gondnal és fáradtsággal, hiszen tizenkét évig dolgozott rajta, éppen élete legfőbb veszteségei a két időbeli határátkö: Schumann halála 1856-ban és anyjéé 1868-ban. Miért olvasta Brahms egész életében a Bibliát, de olyan

szenvedéllyel, hogy még évés közben is ott volt a nyitott könyv asztalán? Jól bejáratott válaszok kínálkoznak általános emberi értékekről, humánról, csak hogy ne kelljen kimondani: nem tudom. Mindenesetre úgy tűnik: Brahmsot első-sorban nem a bibliai etika foglalkoztatta, mert a Requiem maga összeállította szövegében nem szerepel Jézus. Érdekelte viszont — a kompi-lációból megállapíthatóan — a földi lét rövid-sége, a halál természetesen és a hivatás kérdése. Csupa olyan dolog tehát, ami minden embert izgat, de amelyekre csak kevesen keresik a Bibliában a választ. Elképzelhető, hogy Brahms valóban vágyott a hitre, de nem bizonyítható. Őrzi titkát a rejtőzködő.

Formailag az oratóriumok — a hangszeres zenével ellentétben — nem túl szigorúan kötöt-tek. A váz legfőbb meghatározója a szöveg, ideális esetben ez mintegy a zene csontozata, és megfordítva: a zene értelmezi és megvilágosítja a szavakat, nyomtatékosítja a mondanivalót. A ha-talmas oratórium-irodalom sokféleségében nem tett semmit sem kötelezővé, csak megoldásokat ajánl, amelyek közül néhányat Brahms is figye-lembe vett. Bachtól kölcsönözte a „weg” szó megzenésítési módját, a röviden pattanó eluta-sítást, és Händel Messiásához hasonlóan, a korin-tusiakhoz írott első levél szövegrészét nála is a basszus énekli. A Német requiem szövege indo-kolja a mű keretes szerkezetét, hiszen az első mondat a hegyi beszédből a „Boldogok, akik sírnak...” az utolsó tétel első mondata pedig a

Jelenések könyvéből a „Boldogok a halottak...” Ezentúl a megzenésítésre kiválasztott részletek egymásutánisága némi esetlegességet mutat. A tételek pedig, ennek megfelelően, önmagukban valamennyien zárt egységet alkotnak, a teljes műnek azonban meglehetősen laza a konstruk-ciója. Nem véletlen, hogy három ösbemutatóra is sor kerülhetett: 1866-ban még csak három tételt adtak elő, 1868-ban a szerző vezényelte előadáson már hatot, végül 1869-ben, a legutol-jára írott szopránáriával együtt hangzott el a mű — ahogyan azt ma is ismerjük.

A szeptemberi budapesti előadásról sajnos sok jót nem lehet elmondani. Nem történt semmi botrányos, de Kincses Veronika elkap-kodta „angyali” áriáját, Melis György mereven, kevés kifejezőerővel énekelt, a kórus kellemetle-nül nyersen szólt, a zenekar lélektelenül játszott (nehéz megbocsátani mondjuk az üstdob gépies kalapácsolását a második tételben). Lukács Ervin erőfeszítéseit csak arra koncentrált, hogy szét ne essen elemeire a rábizott apparátus. Pontos beintéseket adott, ennyivel azonban már meg is elégedett. Keze, mint a Jókai-féle Theudelinda grófnőé, arra is erőtlennek látszott, hogy egy horitékot felvágjon, szemmel sem tartotta a kapcsolatot, mivel a keltetőnél nagyobb szük-sége volt a partitúrára. Úgy tűnt, nem állott elegendő próbalehetőség az előadók rendel-kezésére. Ennek megfelelően viszonylag pontos előadást hallottunk, de egyáltalán nem kor-rektet.

Fáy Miklós

Film

Jézus Krisztus utolsó megkísértése

Scorsese filmjében a hadonászó tömeg azt kívánja: „Szállj le a keresztről!” Jézus választási lehetősége abban áll, hogy a keresztről távozva a magánszférába, egy nő szerelmébe és a családi élet idilljébe tűnjön el. A filmben ez valójában nem is kísértés, hanem inkább ábránd. De mivel vénen és jelentéktelenül kiműlni nem jelent igazi alternatívát, visszakapaszkodik a keresztre, hogy a szent történet szerint áldozatként vé-gezze.

A mindenütt viharos fogadtatású film igazi blaszfémiaja talán nem is a szajha Magdolnával bonyolódó szerelmi viszony, hanem az a szerzői szeszély, amely Jézus „keresztútmaníáját” bűntu-datából eredezteti: az ács Jézus gerendákat farag a rómaiaknak lázadó zsidók kivégzéséhez, sőt maga is részt vesz ezekben, alkalmazottként viszi a keresztet, és kollaborál, mint hóhérlégény.

Igaz, a képsorok kezdete előtt olvashatjuk, hogy nem kulcs-történetet látunk, hanem csak a szerző-rendező vívódó bölcselkedésével ismer-kedhetünk meg. De egy művészettől sem elfo-gadható eljárás az, hogy vívódásának ábrázolá-sára olyan alakokat és történeteket vesz igénybe, amelyek kultúránkban körülhatárolt jelentéssel bírnak és egyértelmű tiszteletben részesülnek. A keresztények hitvallása szerint Jézus szent pró-féta, Istentől küldött férfi, maga a Fiú, aki Isten

létére mindenben hasonlóvá lett hozzánk, de „bűn nélkül”. Ez a hit fogalmazta és hagyta ránk a róla szóló történetet is, amelynek eredete így meghatározta a művészi értelmezés lehetőségeinek határát is: lehet valószínűsíteni az ember Jézus keresését, fejlődését, identitásválságát, megtorpanását, megrendülését („Istenem, mért hagytál el?”) — de bűn nélkül! Nem bővíthetjük önkényesen apokrif elemekkel történetét úgy, hogy cáfoljuk az alakját nekünk adományozó hitet. A saját bűnének tudatától üzött és ezért mások bűneit is őrlöngve átvállaló elmeháborodott alkalmas lehet filmhősnek, de vétkes vakmerőség őt Jézus Krisztusnak nevezni, és a cselekmény kibontásában a jól ismert történet mozaik-jait tetszés szerint fölhasználni.

A Kazantzakisz azonos című regényéből dolgozó filmrendező megtévesztő módon alkalmaz kétféle eszközt. Egyfelől a bibliakritika kétszáz éves racionalista irányzatát követve az evangéliumi események természetes magyarázatát sugallja. Logikusan vezeti Jézus „fejlődését” a keresés bizonytalanságától kezdve, a szeretet programjának meghíusulásán át az erőszakos lázadás vállalásáig. Láttatásában Jézus a római hatalomtól megrettenve menekül a keresztre. Másfelől légből kapott víziókkal, divinális machinációkkal

lendíti tovább a cselekményt, hogy aztán a végső kísértés-álommal teljesen a saját tanmeséjébe vigyen.

Scorsese filmjének hazai megjelenése nem fogja közömbösen hagyni, még kevésbé lelkesedésre készíteni a katolikus társadalmat. Számolnunk kell azzal, hogy a hiányos vallási műveltségű nézők népes serege — naivan készpénznek véve a vásznon pergő mesét — nem fog tiszteletet érezni milliárdnyi keresztény isteni mestere és eszményképe iránt. Ez a Jézus még csak nem is hős: szava tétova, tanítványaihoz nem a belőle áradó szeretet köti, sugallatait értelmesen igazolni nem tudja, és kétséges célért áldozza föl magát. A hitoktatók vesződhetnek majd evangéliumi történet és a fikció megkülönböztetésével.

A film az evangéliumot ismerőket szép beállításokkal, sikerült dramaturgiai megoldásokkal kárpótolja némileg a rendező vétkeiért. Kár, hogy az egykori papnövendék csak a fanatikus küzdés, valamint a beszűkült családiaság választási lehetőségét ismeri, nem tud hinni annak a Páztornak a szeretetében, aki ismeri övét és életét áldozza juhaiért.

Tuba Iván

A hónap krónikája

Abban a hatalmas áradatban, mely aktuális vagy aktualizált szenzációkat, politikai és társadalmi érdekességeket hurcol magával, jócskán akadnak olyan könyvek, kiadványok, amelyek szóra sem érdemesek, kiadók vagy egyének hirtelen meggazdagodását szolgálják, s nem azt a nemzeti önvizsgálatot, amelyre nélkülözhetetlen szükségünk van, de amelyet mindenkinek önmagában is el kell végeznie. Alig-alig valaki mondhatja el magáról, hogy független maradt korától. A látványos tiszták rendszerint makulát rejtenek a lelkükben, a hangosak pedig régebben kimondott szavaikat igyekeznek leplezni. Ha mégis engedünk a divatnak, s válogatni próbálunk az időszerepességhez kötött könyvek, kiadványok között, talán azok érdemlik meg leginkább figyelmünket, melyek tényeket, dokumentumokat, hiteles adatokat tartalmaznak.

A LITERATURA 1989/1—2. száma Irodalom és politika 1956 alcímmel jelent meg, s 1955 októberétől 1957 szeptemberéig csoportosítja

anyagát. Kivételesen fontos vállalkozás, hiszen nem az események hajdani résztvevőinek nem-egyszer megbicsakló emlékeit szedi csokorba, hanem az újságokban, folyóiratokban megjelent cikkeket, tanulmányokat, memorandumokat, melyek alapján azok is tájékozódni tudnak ezekben a lázas hónapokban, akik az akkori eseményeket csak elbeszélésekből, vagy éppen manipulált, hamisított „történelmi” könyvecskékből ismerték. Az anyag szerkesztői az egyetlen jó megoldást választva a szigorú időrendet követették, csak olyan esetben kommentálva az egykori olvasmányokat, amikor azt valóban nélkülözhetetlennek érezték. Megrendítő, felrázó és tragikus olvasmány, hiteles történelmi kútforrás.

POMOGÁTS BÉLA: IRODALMUNK SZABADSÁGHARCA. (Gondolat) A könyv szinte kiegészítése és magyarázata a Literatura idézett számának. A szerző azonban messzebb kezdi meg az események elemzését: képet ad az írói-lelenezék kialakulásáról, s ezután elemzi igen alaposan az 1956-os esztendő irodalmi életét, mely abban különbözött más évektől, hogy történelmi eseményeket készített elő, s azoknak szelle-

miségét is meghatározta. A lehetőség szerinti objektivitással megírt kitűnő munkát alaposan, hitelesen tájékoztató Függelék egészíti ki, azoknak is segítséget adva az események és a szereplők megismerésében, akik csak hallomásból ismerik 1956-ot.

ERDÉLYI MAGYAR OLVASÓKÖNYV. A Magyar Világ kiadónál megjelent, ugyancsak Pomogáts Béla hozzáértését dicsőítő szöveggyűjtemény szintén fájdalmasan időszerű könyv. A válogatónak nemrégiben olvastam egy eldugott laphan megjelent írását, amelyben arról tudósít, hogy veszélyben van az erdélyi magyar tudomány. Persze nemcsak az van veszélyben, hanem az ép, egészséges nemzettudat is. Ennek megőrzését szolgálja e szövegválogatás, amely Anonymus Gestájától Kányádi Sándor aligha véletlenül Illyés Gyulának dedikált Krónikás énekéig csoportosítja anyagát. Felemelő és szomorú könyv, rádöbbszent veszteségeinkre s erősíti felelősségünket.

NAGY SZ. PÉTER: CITOYEN PORTRÉK (Szépirodalmi) A Szépirodalmi Könyvkiadó nagyszerű újdonsága a „Zsebbe való kis könyvek” sorozat, amely eddigi tapasztalataink szerint igényes olvasmányokat, olykor forrásértékű tudományos újdonságokat tartalmaz, s célja szerint ezt a magasabb tudományt formájával is igyekszik közkinccsé tenni. Nagy Sz. Péter műve egy sokáig méltatlanul háttérbe szorított írónemzedéknek, a Nyugat második generációjának szolgáltatt igazságot. „Polgári” íróknak nevezte őket az irodalomtudomány, s ezzel az elnevezéssel illeti őket Nagy Sz. Péter is. Maradjunk annyiban, hogy írók voltak. Polgárnak születtek, s tragikusan érezték át Trianon következményeit. Polgári környezetben éltek, de szívükben és írásaikban az egész világot birtokolták, s arra törekedtek, hogy legalább képzeletükben átlépjék azokat a korlátokat, melyeket a világ állított eléjük. Így történt, hogy képzeletbeli birodalmat teremtettek maguknak — a legszebbet és legérzékletesebbet Márai, aki e nemzedéknek talán a legjelentősebbje volt —, amelyben nem voltak érvényesek a tiltások, amelyben a szellem uralkodott, s ők ennek nevében rajzolták újra a határokat olyan ország köré, amelyben a humánus uralkodott, s amely tagadta a világban eluralkodott rontást. Büszkéek lehetünk erre a birodalomra, s örülnünk kell, hogy Nagy Sz. Péter segít megrajzolni térképjeit.

KÉT ÚJ IRODALMI LAP: a HOLMI és a MAGYAR NAPLÓ. Az elmúlt év októberében egyszerre két színvonalas lap is megjelent, s ez azt mutatja, hogy a magyar szellemi életben rengeteg lefojtott energia várja még a megfelelő munkálkodás lehetőségét, alkalmát. A Holmi

folyóirat. Színvonaláért olyan nevek kezkeskednek, mint a főszerkesztő Réz Pálé, Domokos Mátyásé és Radnóti Sándoré. Törekvéseit pedig Bessenyei György A holmi című munkájának e szavai sejtetik: „Mihent az Írók nyomtatásba egy egész nemzet előtt el kezdenek egymással vetélkedni, azonnal meg indul a szép elmélkedés”. Milyen jó volna, ha napjaink zaklatott szellemi világában valóban ez az irodalmi igényesség segítene megtalálni a vezérlő csillagképeket! A Holmi első számában mindenesetre jó néhány igen színvonalas elbeszélést és verset olvashatunk — hadd emeljük ki Vas István régebbi, kiadatlan költeményeit, a sajnálatosan ritkán jelentkező Csanádi Imre műveit és Mátyás Iván mesteri elbeszélését —, amelyek e reményünket erősítik. — A Magyar Napló — amellyel végre megvalósult az Írószövetség sokáig vajdó folyóiratterve — Kulin Ferenc főszerkesztésével szolgálja a hiteles beszéd igényét. A jelek szerint a szerkesztők nem feledkeznek meg az időszerűség kívánalmairól sem, de ezt nem olcsó eszközökkel, hanem színvonalasan, irodalmunk legjobb hagyományainak nyitottságával valósítják meg. Mindkét lapársunknak sok sikert kívánunk.

A NYOLCVANÉVES HERCEG JÁNOS KÖSZÖNTÉSE alcímmel jelent meg a szabadkai ÜZENET múlt évi 7–9. száma. A köszöntött a jugoszláviai magyar irodalom egyik jelentős személyisége, évről évre jelennek meg nagyszerű jegyzetei az Üzenetben, s talán nem sértjük meg a lap jeles munkatársait, ha megkockáztatjuk annak állítását, hogy ezek a világirodalmi és általában irodalmi eszmefuttatások a lap legérdekesebb írásai. Egy széles kultúrájú, minden értékre nyitott személyiség kalandozza végig bennük a kortárs művészeteket, azzal a szellemi frissességgel, mely egész gazdag életművét áthatja, s amelynek révén — reméljük — még sokáig szolgálja a kisebbségi magyar irodalom ügyét.

TAMÁS ATTILA: ILLYÉS GYULA (Akadémiai) Az első teljes hazai Illyés-monográfia, s ez önmagában is sokat mond Tamás Attila vállalkozásáról. A kiváló irodalomtudós érezhető szeretettel és nagy tapintattal mutatja be hősének irodalmi működését. Előadásmódja és értékelése mentes minden szélsőségtől, viszont teljességgel alkalmas arra, hogy e kivételes hatású és jelentőségű életművet elfogulatlanul értékelje, s figyelmeztessen arra, hogy Illyés magatartása, gondolatvilága olyan iránytűt ad kezünkbe, melynek segítségével a helyes irányba haladhatunk.

Rónay László

1990
ANNÉE LV.

vigilia

JANVIER—JANUAR
JANUARY

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

RÉSUMÉ

Chronique de l'Église hongroise, 1988—1989

Joseph Ratzinger: Les obstacles de la foi à présent

Anthony Rhodes: Trois nonces apostoliques en Europe Orientale (1939—45)

Une rencontre avec l'Écriture Sainte (Lajos Sipos, László Rónay, Zsuzsa Beney, Anna Jókai)

Mémoires de Sándor Sík (Gellért Békés, Béla Németh G., Miklós Vásárhelyi)

György Poszler: Les lois de Áron Márton, évêque de Transylvanie (2e partie)

László Pusztaszeri: Un conservateur défenseur de droit (le primat János Scitovszky)

Endre Lábass: Verres de cristal (nouvelle)

Conservation de la Table ronde de Vigilia: Notre mission provenant de la foi (Imre András, Miklós Blanckenstein, István Kamarás, László Lukács, Miklós Tomka).

Méditation d'aujourd'hui: La nature des montes qui ne marchent pas

L'Église Contemporaine: La décade de la renaissance nationale et religieuse en Bohême et Moravie (comp. par Vašek).

Document: Le souvenir de István Barankovics (par Gyula Dessewffy).

INHALT

Ungarische Kirchenchronik 1988—1989.

Joseph Ratzinger: Hindernisse vor dem Glauben in Westeuropa

Anthony Rhodes: Drei Nunzien in Osteuropa (1939—1945).

Begegnungen mit der Heiligen Schrift Lajos Sipos, László Rónay, Zsuzsa Beney, Anna Jókai.

Erinnerungen an Sándor Sík von Gellért Békés, Béla G. Németh, Miklós Vásárhelyi.

György Poszler über den siebenbürgischen Bischof Áron Márton

László Pusztaszeri: Ein konservativer Rechtverteidiger (Über János Scitovszky)

Erzählung von **Endre Lábass**

Vigilia-Gespräch über die Berufung, die aus dem Glauben entspringt

Meditation Über die Natur der stehenden Uhren von **Szilárd Borbély**

Lebende Weltkirche Dezenium der Glaubenserneuerung in Böhmen und Mähren.

Dokument Erinnerung an István Barankovics, führende Persönlichkeit der ungarischen christliche Demokratie von **Gyula Dessewffy**

CONTENTS

Hungarian Church Chronicle 1988—89.

Joseph Ratzinger: Difficulties of Faith in Western Europe

Anthony Rhodes: Three Nuncios in Eastern Europe (1939—45)

The Bible and Me (Lajos Sipos, László Rónay, Zsuzsa Beney, Anna Jókai)

Memoirs of Sándor Sík (Gellért Békés, Béla Németh G., Miklós Vásárhelyi)

György Poszler about the Transylvanian Bishop Áron Márton (Part Two)

László Pusztaszeri: A Conservative Defender of Rights (Primate János Scitovszky)

Short Story by **Endre Lábass**

Vigilia Round Table Conference About Our Mission Deriving from Faith.

Meditation The Nature of Grandfather Cloaks (by Szilárd Borbély)

The Church in the World The Decade of National and Religious Renaissance in Bohemia and Moravia (coll. by Vašek)

Document The Memory of István Barankovics the illustrious representative of Hungarian Christian Democracy (by Gyula Dessewffy).

